

KAS MÕISTATUSED SOBIVAD MURDESÕNAVARA ALLIKAKS?

Arvo Krikmann

**Emakeele Seltsi aastakoosolek
1. aprillil 2016 Tartus**

Meenutan alustuseks:

Rein Saukase 4-osalises monograafias "**Eesti mõistatuste allikalugu**" III (2007), lk 11–35 on antud ulatuslik ülevaade mõistatuste leidumusest meie keelekogudes, nende kogumisest murde- materjalina, kopeerimisest eesti mõistatuste koondkartoteeki jne.

Autor on nende leidmisel, registreerimisel ja kopeerimisel andnud ka suure isikliku panuse, vaadates aastail 1992–1996 läbi kõik selle ajani formeeritud köited allikais ES MT 1–317, KKI MT 1–493 ja KKI KT 1–324.

Eesti mõistatuste andmebaasis on kokku **1641** eesti murdekogudest pärinevat teksti, sh:

KKI WS 332

KKI KS 436

KKI MS 70

KKI, MT 285

KKI, KT 150

KKI, TS 18

ES, MT 347

EMrd III 3

EMS-i digiteeritud osas (**eksutama – mussis**) on tsiteeritud **kokku 54 mõistatusteksti**, enamasti murdekogudest, 3 juhul vist ka rahvaluulekogudest, 6 teksti ei leidnud andmebaasist (osa võib-olla eemaldatud dubletsuse tõttu?). Seega **keskmiselt 2 mõistatust igas vihus**.

Algupoolelt on valitud tihedamalt, vahepeal üldsegi mitte, siis jälle mõnevõrra. On valitud näideteks sagedasemate substantiivide juurde (**ema, isa ~ esä, mees**), kui ka haruldasemate sõnade juurde (**igerik, ilin, irmulik, istukille, karvaline, kükits, latatara, manderpuu ~ mandripuu ~ mannerpuu**).

Mul on hämar uid, et kunagi iidseil aegadel (1970ndail??) kopeeris keegi ERA-s lühivorme rahvaluulekogudest murdekogudesse – kas keegi kuulajaist mäletab selle kohta midagi? Igatahes ei oska ma paugupealt anda mingit seletust neile kolmele müstilisele tekstile, millest kaks näivad pärinevat koguni Hurda kogust, nii et mingite siia-sinna sattunud dublettidega pole ilmselt tegu.

Möödunud sajandi lõpul püüdsin mõne kirjutise ja ettekandega äratada “ärksamais murdeuurijais” senisest intensiivsemat huvi folkloorikogudes leiduvate lühivormide vastu, kuid vastuvõtt oli n-ö heatahtlikult viisakas. Ainult vorm **paskelking (2 Trm) pälvis mõningast tähelepanu.**

Nüüd, kus **mõistatuste täielik andmebaas on netis kättesaadav, oleks vähemalt nende enamat lülitamist murdearhiivi ja -väljaannetesse eriti kerge teoks teha. Kuid liigseid käsi pole, VMS ja ta netiversioon koos levikukaaartidega on ammu olemas, EMS-i käsikirja mustand on vist alfabeedi lõpuni olemas ja seda oleks tülikas täiendama hakata, pealegi tekiks sellest ebaühtlust algu- ja lõpupoole vahele.**

Edasi tahaksin lähemalt rääkida põhiliselt **deskriptiivide, ideofoonide jmt "poolsõnade" staatusest murdesõnavaras;**

ja veidike ka **üldistavate lühendite vm määrangute kasutamisest sõnade või pikemate sõnajärjendite geograafilise päritolu märkimisel murde- ja lühivormiväljaannetes.**

Kui aega jääb, tahaksin lapata **kõrvutavaid näiteid mõnede murdesõnade levikupiltidest VMS-is ja eesti mõistatuste allikmaterjalis.**

Alustame juttu ideofoonide kohta **manderpuu ~ mandripuu ~ mannerpuu** kaasusest.

Nende sõnade kirje VMS-is on selline:

mannerpuu (manderpuu mandripuu) „<mõistatuses

Ja tõesti murdekogudes tulevad juhtumisi ette just need kolm vormi. Mõistatuste tegelikkuses on pilt palju-palju mitmekesisem.

Hernest (harvem ka uba vm) tähendavas mõistatuse EM 1039 (tiiteltekst **Maast tõuseb mannerpuu, mannerpuust kaustapuu, kaustapuust suur mets?**) on juba **m**-algulisi puid ja muid kokku u **60** eri varianti (enamik neist tuleb, tõsi küll, ette üksainus kord):

mannerpuu 147 | **mallerpuu** 22 | **mannapuu** 21 | **manerpuu** 12 |
margapuu 10 | **mannelpuu** 9 | **manderpuu** 8 | **mannarpuu** 5 |
mandelpuu 4 | **männerpuu** 4 | **männapuu** 3 | **mannepuu** 3 |
manarpuu 2 | **mandripuu** 2 | **manelpuu** 2 | **mannerga** 2 | **manterpuu**
2 | **materpuu** 2 | **maanepuu** 1 | **madelpuu** 1 | **malderpuu** 1 |
malenipuu 1 | **malerpuu** 1 | **malgapuu** 1 | **mallepuu** 1 | **malterpuu** 1 |
mamerpuu 1 | **mammepuu** 1 | **mammeripuu** 1 | **manapuu** 1 |
mandalpuu 1 | **mändelpuu** 1 | **mandlapuu** 1 | **mandlepuu** 1 |
mandlipuu 1 | **mandrapuu** 1 | **mandrepuu** 1 | **manelipuu** 1 |
mangerpuu 1 | **mannäpuu** 1 | **männarpuu** 1 | **manneri** 1 |
mannerinna 1 | **manrepuu** 1 | **mantepuu** 1 | **maripuu** 1 | **marjapuu** 1
| **matarpuu** 1 | **matrapuu** 1 | **memmepuu** 1 | **mesipuu** 1 | **millerpuu** 1
| **mõglipuu** 1 | **möllepuu** 1 | **mõnderpuu** 1 | **mõnnepuu** 1 |
mõnnerpuu 1 | **mundelpuu** 1 | **mündelpuu** 1 | **munderpuu** 1 |
münderpuu 1

Lisaks u **50** k-algulisi puid ja muid:

kaustapuu 188 | kannerpuu 14 | kaunis mets 13 | kasterpuu 8 |
kastepuu 5 | kaunapuu 5 | kallerpuu 3 | kargapuu 3 | kastapuu 3 |
kaastapuu 2 | kakarpuu 2 | kakerpuu 2 | kaostapuu 2 | kapstapuu 2 |
kaunispuu 2 | kodarapuu 2 | koostapuu 2 | kaarepuu 1 | kahrepuu 1
| kahvlepuu 1 | kallepuu 1 | kandelpuu 1 | kanelpuu 1 | kannepuu 1 |
kaonapuu 1 | kasemets 1 | kasepuu 1 | kasperpuu 1 | kassupuu 1 |
kastalpuu 1 | kastehain 1 | kastelpuu 1 | kastlapuu 1 | kasumets 1 |
kaunamets 1 | kaunepuu 1 | kausapuu 1 | kausipuu 1 | kauslapuu 1 |
kauspuu 1 | kaustanpuu 1 | kaustaspuu 1 | kiirepuu 1 | koostapuu 1
| könnerpuu 1 | kostapuu 1 | kuslapuu 1 | kustapuu 1 | kaftepuu 0

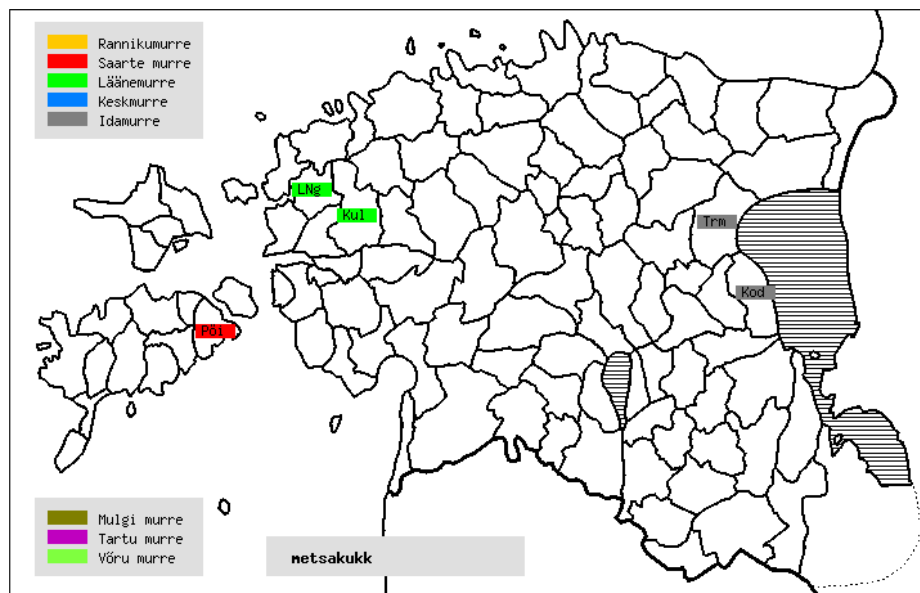
Lisaks üle **30** variandi muude algushäälikutega puid:

haarenpuu 1 | ikkepuu 1 | juustapuu 1 | lastapuu 1 | lausapuu 1 |
lestapuu 2 | lillepuu 2 | lillerpuu 5 | loogapuu 7 | lõstapuu 0 |
lõustapuu 1 | õiepuu 1 | ollerpuu 1 | palterpuu 1 | pannarpuu 1 |
sahkapuu 2 | sakapuu 1 | sakeripuu 1 | salerpuu 1 | sallepuu 1 |
saterpuu 2 | simmerpuu 1 | soostarpuu 1 | sõstrapuu 1 | sugarapuu
3 | suustrapuu 1 | tallerpuu 1 | tammepuu 1 | tammerpuu 3 |
taospuu 1 | timmerpuu 1 | vahterpuu 1 | veerispuu 1 | viigipuu 1

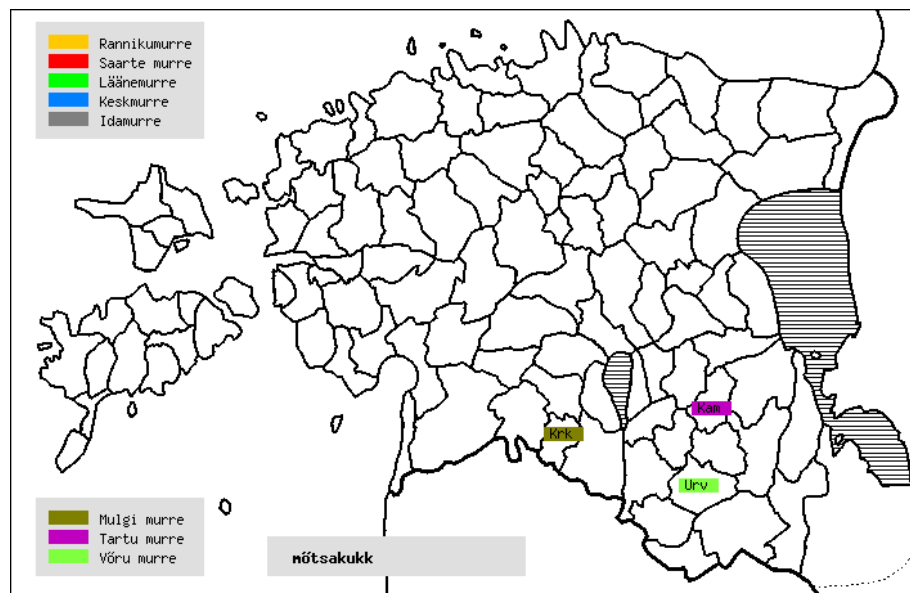
Või vaatame mõnesid elemente kenninglikust mõistatusest EM 2165 (Teeliba, maasuga, metsakukk, meresikk, ranna valgepää vasikas?– Regi, ägli, kägu, kala, vaht).

Siin mõistatuses **metsakukk** ~ **mõtsakukk** tähendab enamasti kägu ja on levinud praktiliselt üle maa.

VMS-is on artikkel **metsakukk** esindatud lääne- ja idapoolse koldega ning EMS-is on selle 2. tähendus 'kägu' koos viitega paralleelvormile **mõtsakukk**, mis jääb alles horisondi taha, kuid VMS-is on **mõtsakukest** tehtud eraldi artikkel leiukohtadega Krk, Kam, Urv.

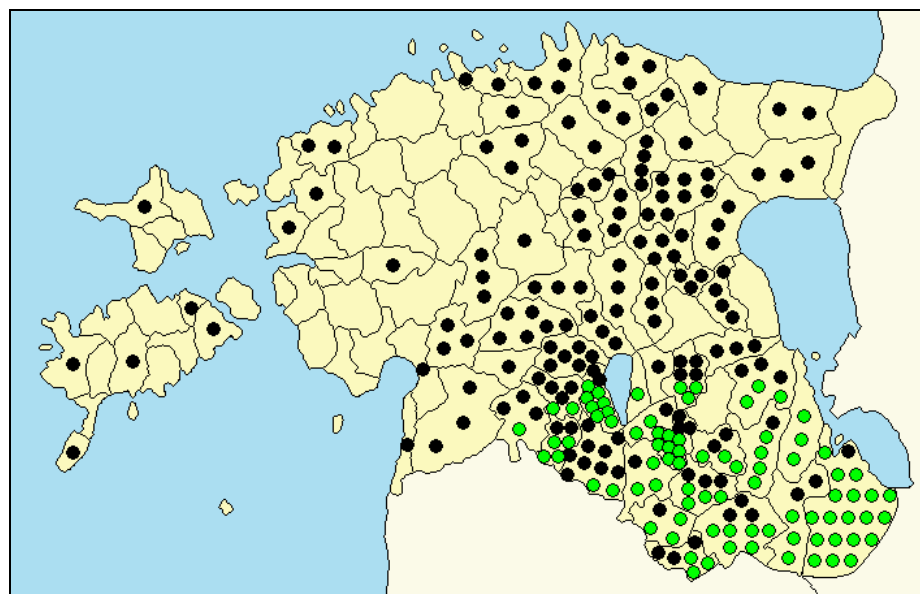
VMS **metsakukk**

VMS **mõtsakukk**

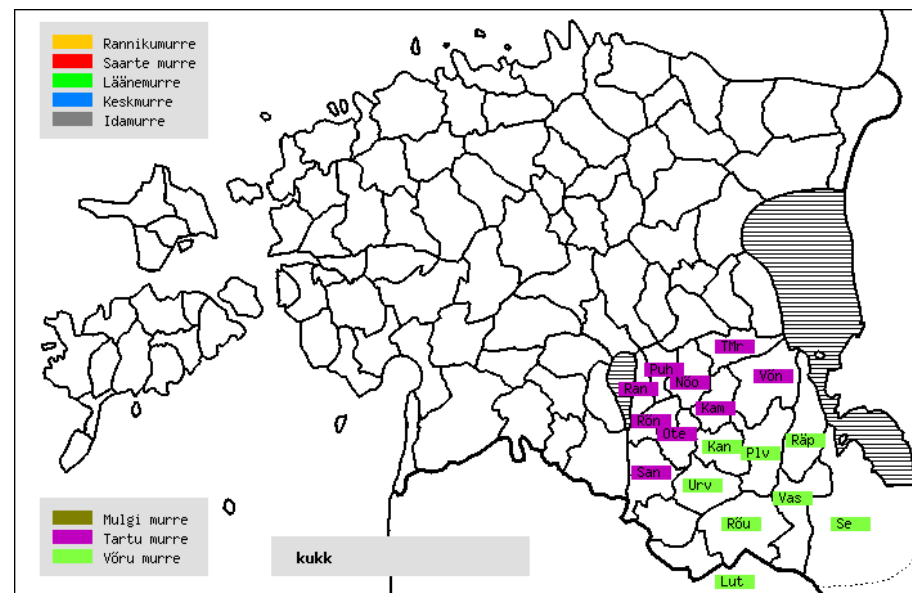
Mõistatuses on aga kogu Lõuna-Eesti **mõtsakukk**-vorme kuivalt täis (kokku 102 kirjapanekut – mida ta siin tähendab ja kuidas käändub?)

EM 2165

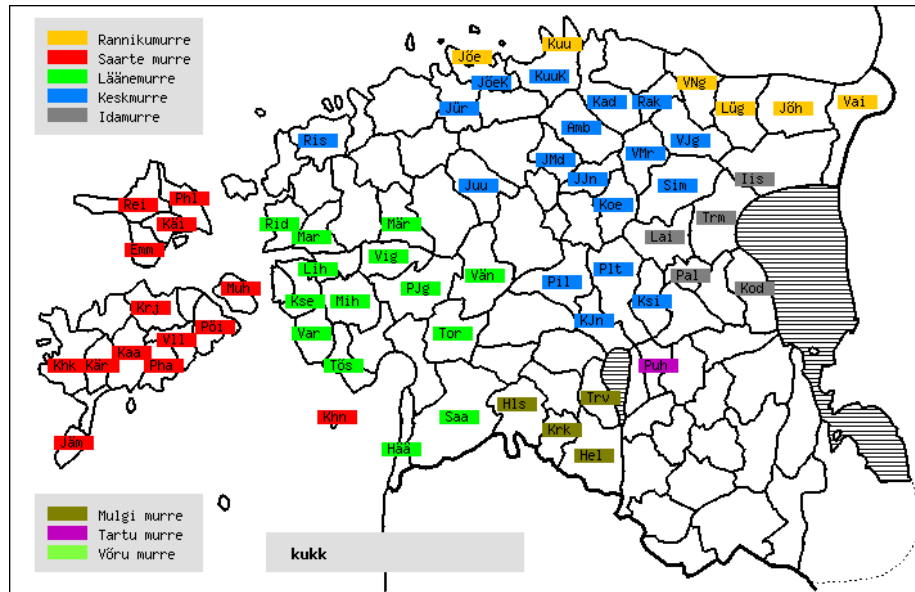
● – **metsakukk**

● – **mõtsakukk**

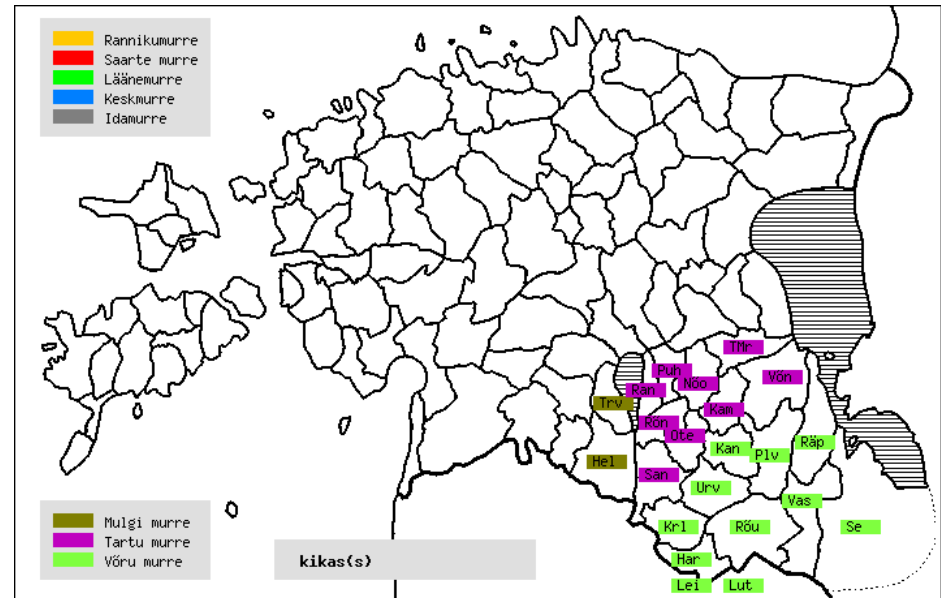

VMS **kukk** 'käbi', 'kupar'

Normaalselt on kukk Lõuna-Eestis **kikas** ja tähendus 'metsakäbi' või 'metsakupar' justkui ei sobi käo kenningiks.

VMS **kukk** ~ **kukke** ~ **kukko** (kodulind)

VMS **kikas(s)** 'kukk'

EMS-is on **e-**, **u-**, **i-**, **õ-**tüvelisel **kukk**-sõnal kokku 9 tähendust ja 7. **u-**tüveline neist (Tõs, JMd, Koe), samuti variant **kuku** (Krj, Pöi, VJg, Ksi) tähendab väidetavalt 'kägu', ilmselt siis deskriptiivse viitena käo hääliitsustele. Kas on võimalik, et eL mõistatuste **kukk** on samuti käo deskriptiivne nimetus?

Semantilis-leksikaalselt ebamäärast aineest on ka koera tähendavate kenningite järelkomponentides, kus esikomponendiks on pms õue või ussaia, harvem ka ukse ~ usse, kodu:

helk 2 SJn

hilp Vil

hõlk Vän

kell Vig Phl

kenks Äks

kolk Jõh Rid Mih Vän 2 Lai

kõlk Pil

kuni 12 Peipsi ja Võrtsjärve vaheliselt alalt

oda Hlj SJn Trm

telg 18 Lääne- ja Kesk-Eestist

tell(ed) Vän SJn

teng Vil

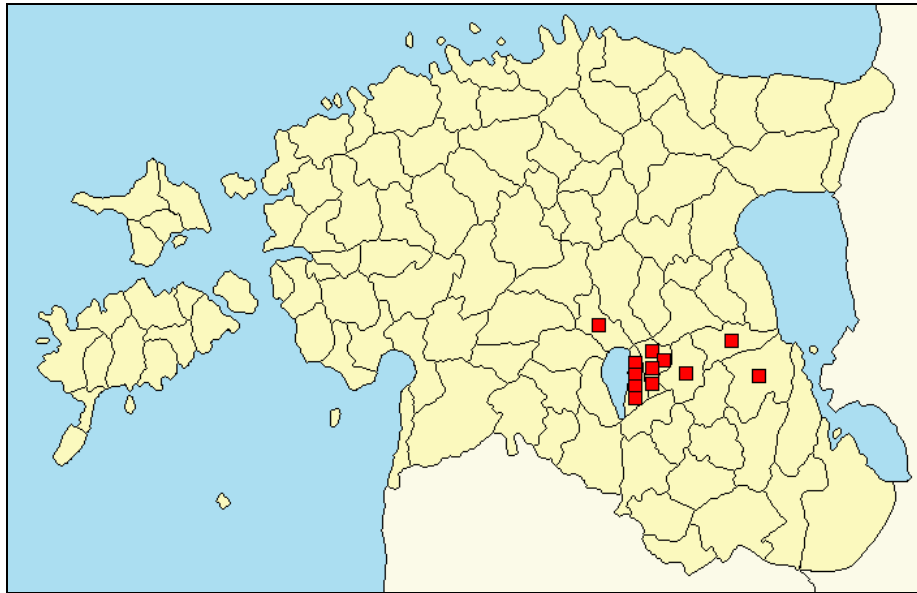
(ussõ ~ ussaia (hanna) tõlk Võn 2 Plv

tõlk 4 pms Mulgist SJn LNg

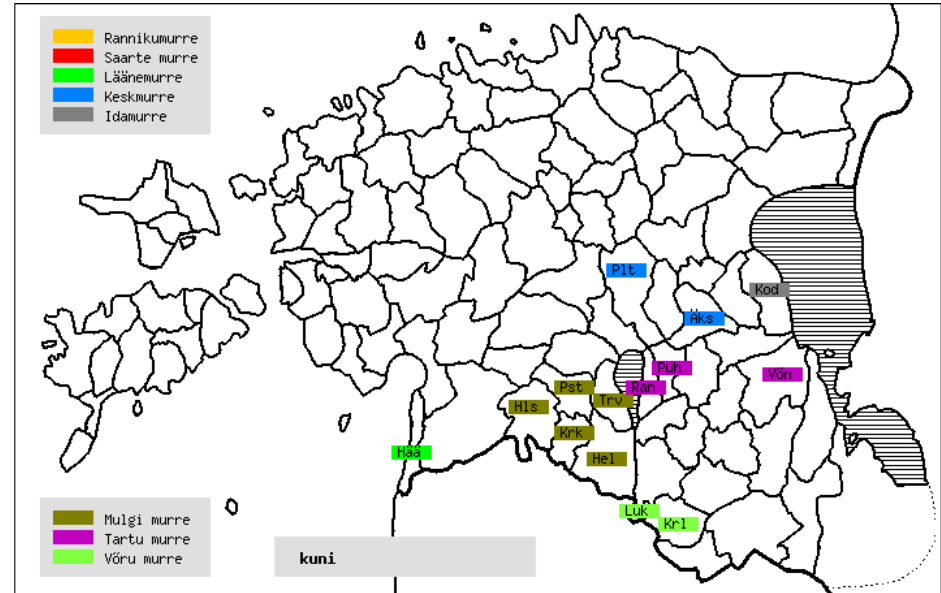
tölp 6 pms Ta VIP ümber Emajõe, LNg

tönn Tor

tulp 4 Hlj Rak Vil Nõo

EM 2165 (ussaia) kuni

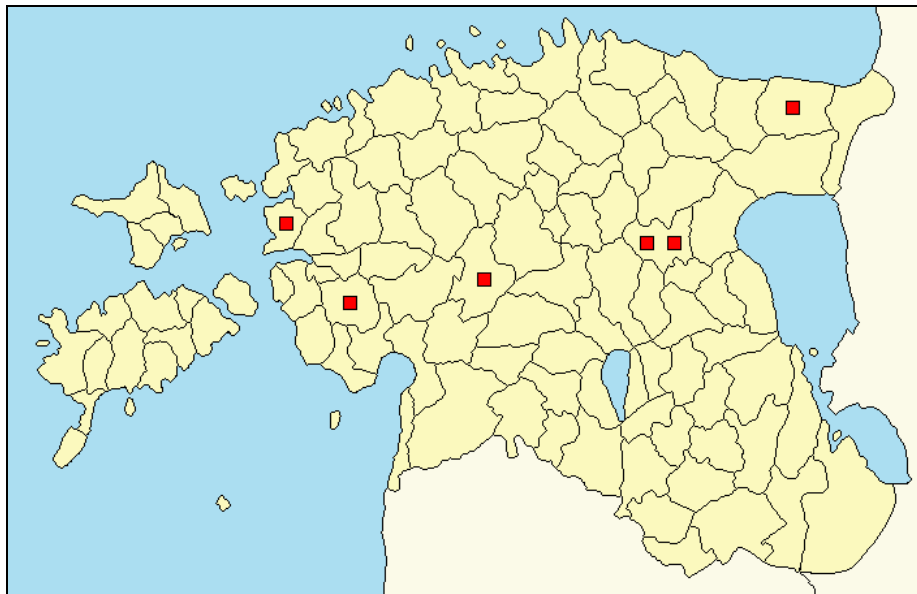
VMS kuni 'ümmargune ese'

EMS-is tähendab **kuni** mitmesuguseid ümmargusi objekte: puumuna laste kurnitaolise mängus, lumepalli, heina- või viljahunnikuid, Kri ka käbi.

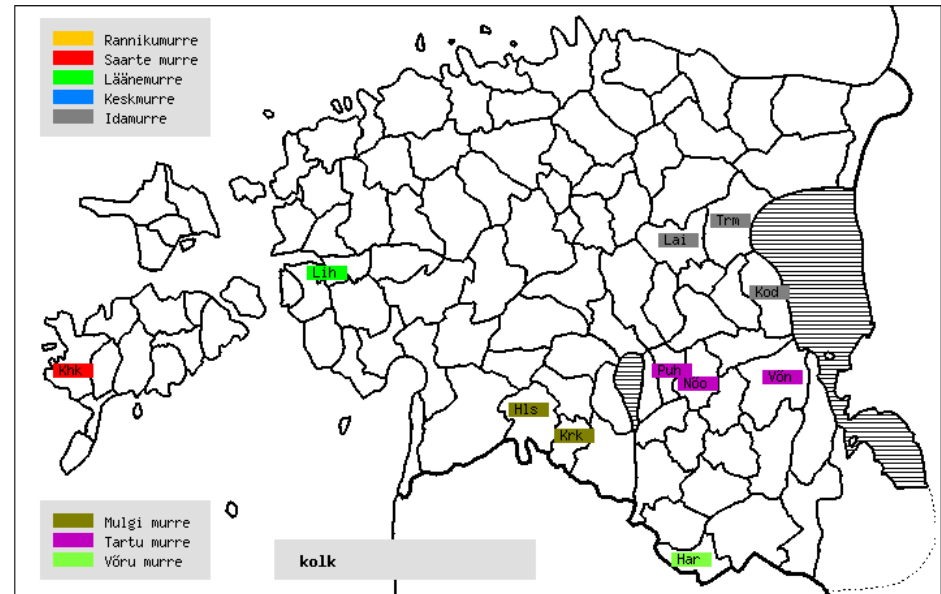
Kas koera kenning mõistatuses on siis mingi "õue mügarik"??

Mõistatuses on levikuala justkui fragment sõna **kuni** mõneti kummalisest üldlevikust.

Mõistatuse õu(v)ekolk võiks levikuala poolest kui ka semantiliselt üsna hästi vastata kolk-sõna tähendusele 'krapp', 'lokulaud' vms.

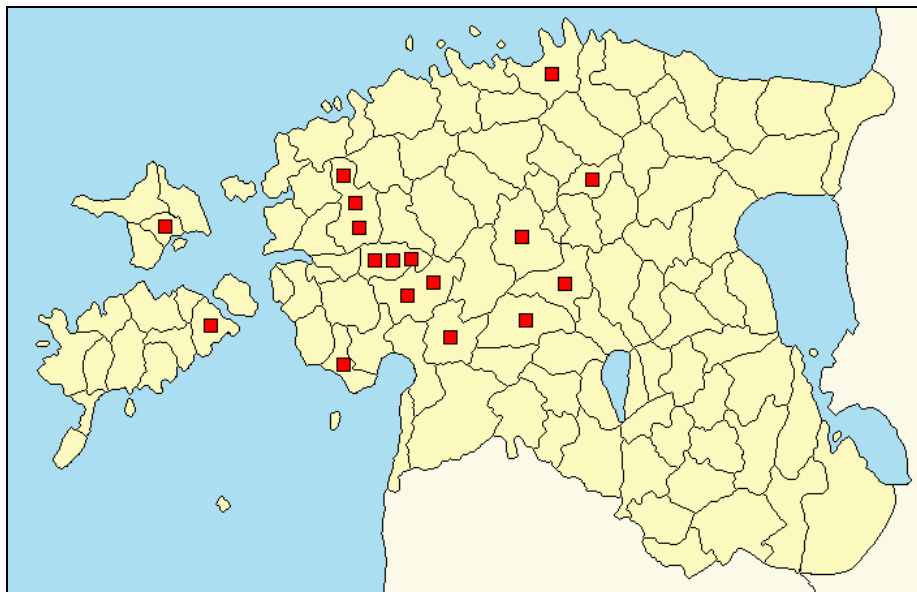

EM 2165 õu(v)ekolk

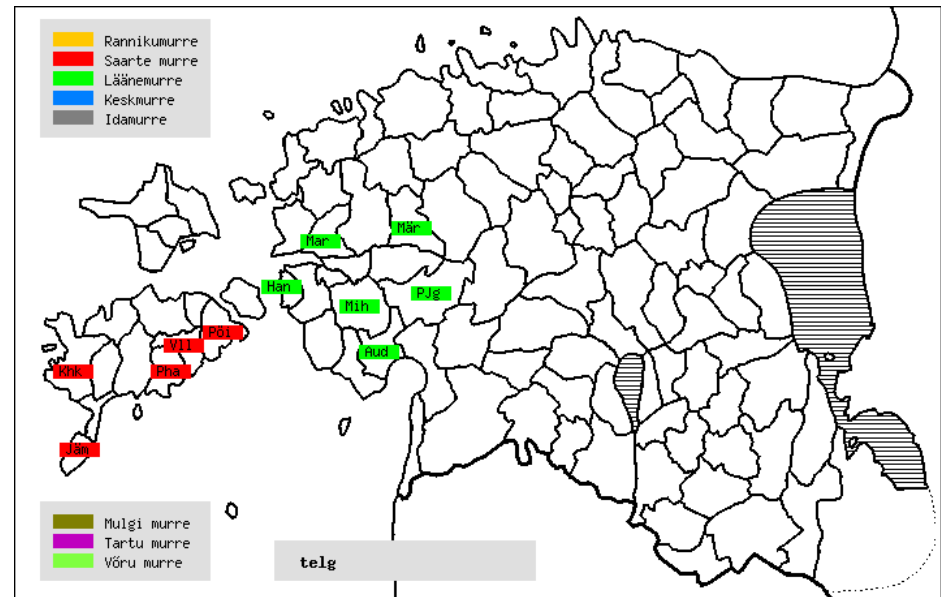

VMS kolk EMS-i järgi 'krapp', 'lokulaud' vms

Ma ei tea sõna **telg** lahtikirjutust EMS-is. VMS-i levikuandmete põhjal vastaks kenningile **õue telg** üsna hästi alltähendus 'tõlkjas', kuid semantiliselt usutavam oleks siiski 'ukseriiv' jts, mille levik on pea ülemaaline.

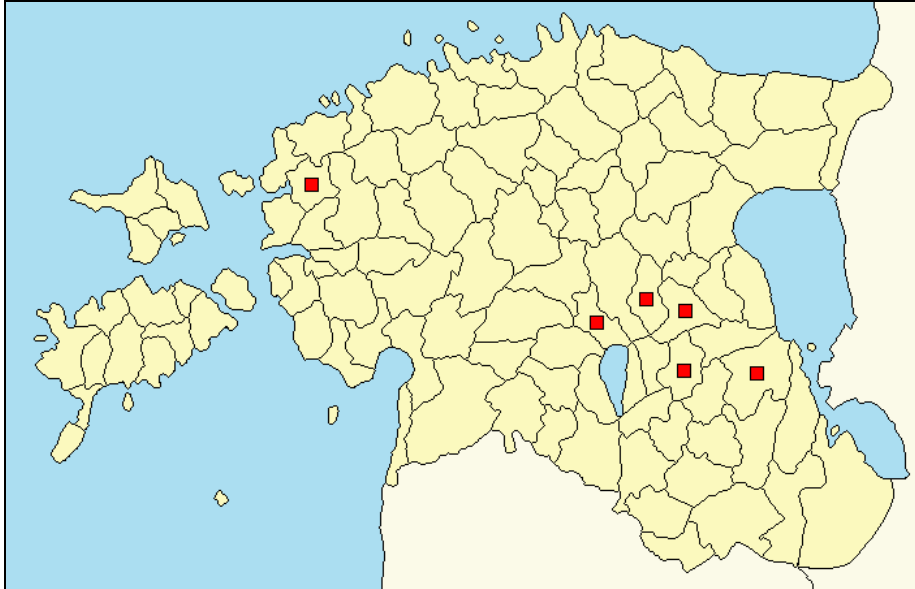

EM 2165 (**õue**) telg

VMS **telg** 'tõlkjas' ???

tölp

EM 2165 (õue ~ ussaia hanna)tölp

VMS tölp

tölp „<tömp nudi

*Kuu VNg Jäm Ans Khk Mus Kaa Krj Pha VII Pöi
Muh Emm Käi Rei Mar Mär Kse Var Mih Tõs Khn
P]g Tor Hää Ris Juu Jür H]n JMd V]g Trm Lai Plt
Pil K]n >>*

tölp „poolkasukas

Mär Hää Ris Nis Jür H]n Kad Ksi Lai Pst >>

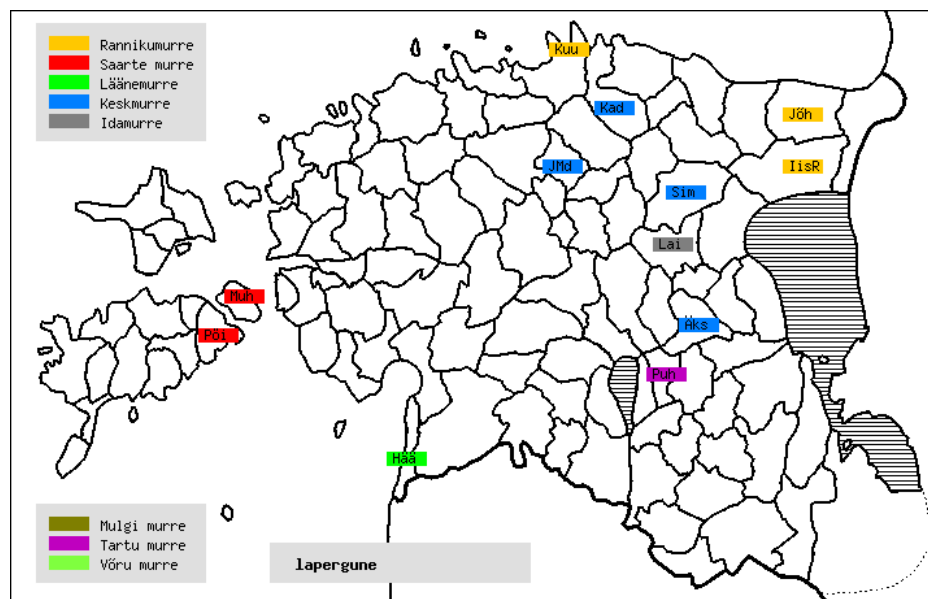
tölp „<piits

Jõe Nis Juu JõeK Kad V]g Iis Lai Plt >>

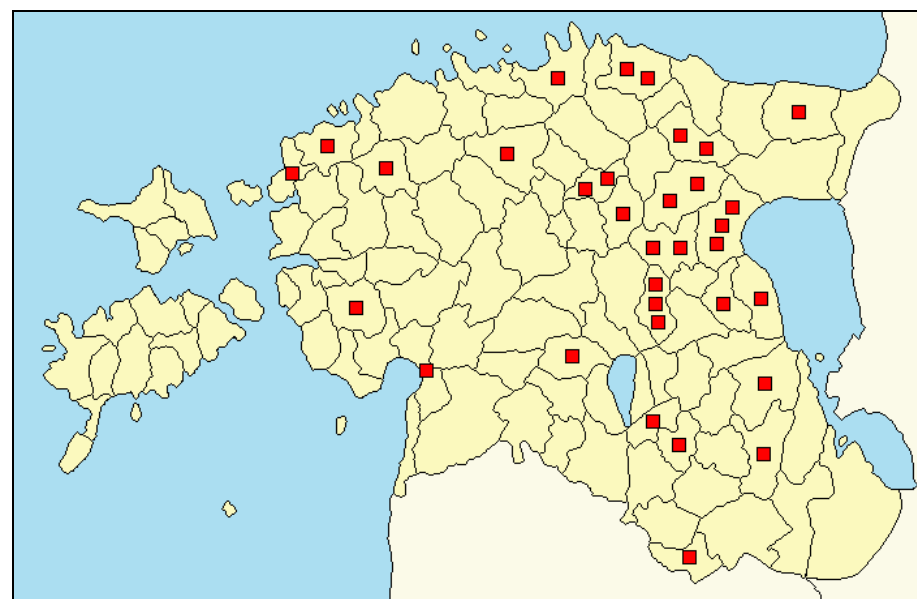
VMS annab sõnale **tölp kolm alltähendust, ühegi levikuandmed ei vasta mõistatuse üpris koherentsele tartumaisele levikupesale. Ja ükski ei loo arusaadavat kenninglikku metafoori.**

Vaatame edasi mõnede l-alguliste sõnavormide levikupilte VMS-is ja mõistatustüübis

EM 366 Isa pikk ja peenikene, ema lai ja latergune, tütri käsi kõveras, poja pea ümmargune? (Humal).

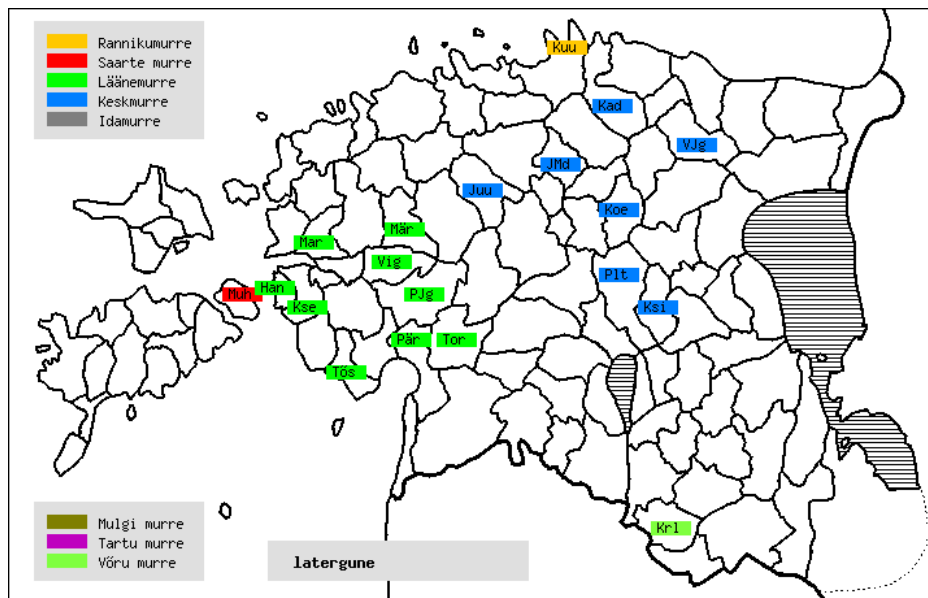

VMS Iapergune

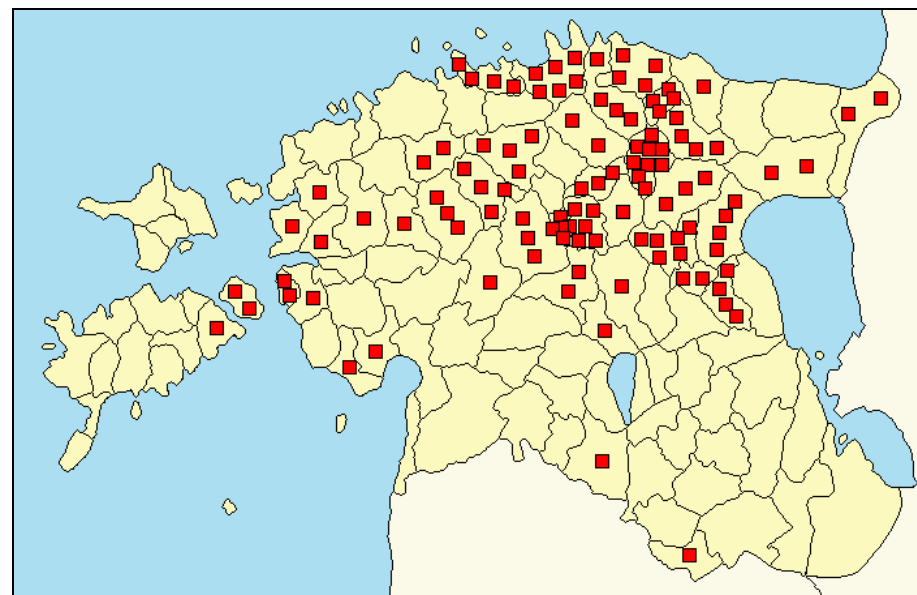

EM 366 Iapergune

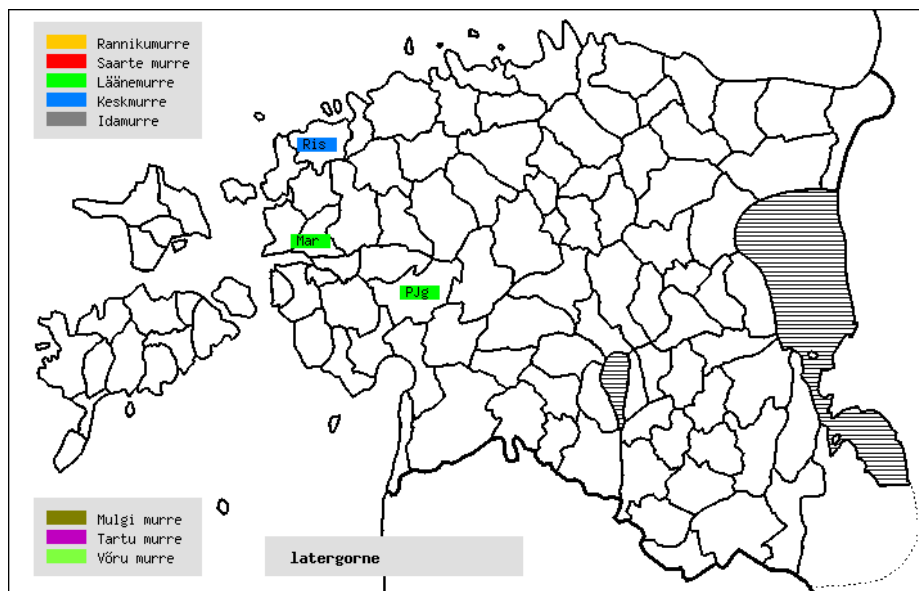

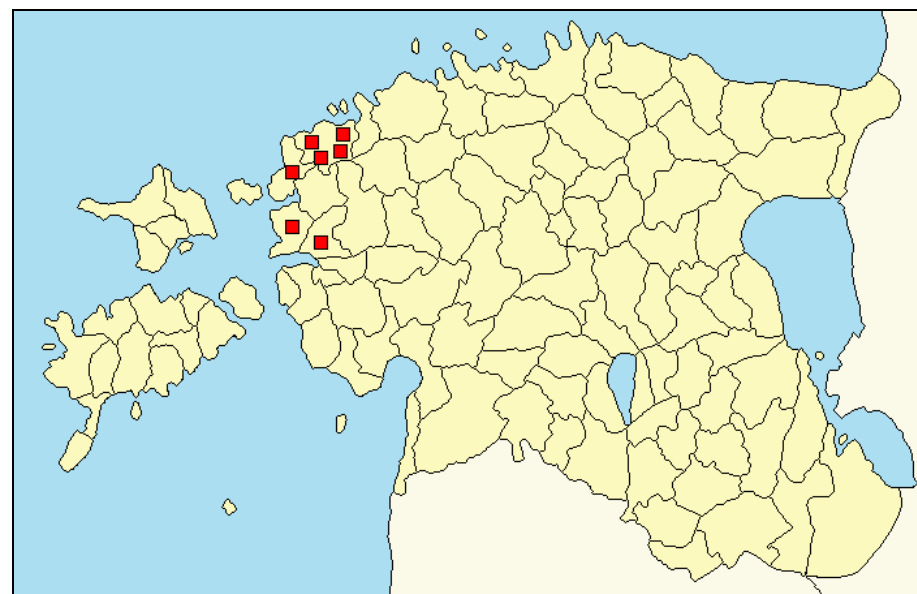
VMS latergune „lapergune

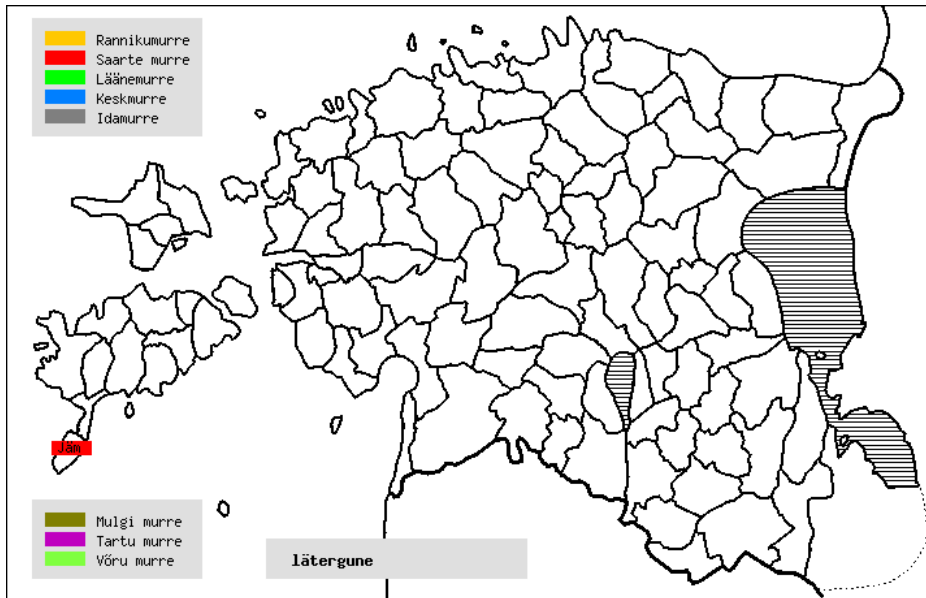
EM 366 latergune

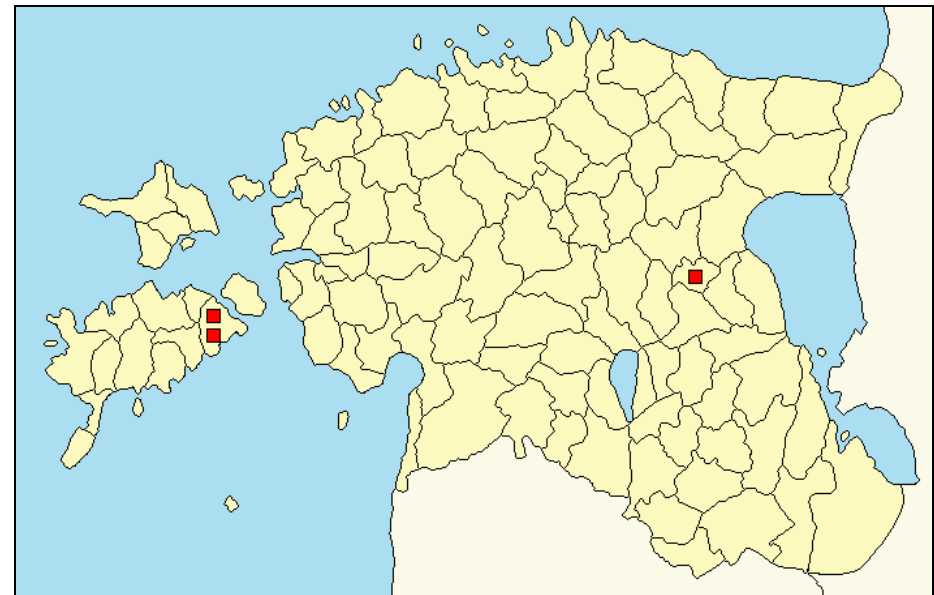
VMS latergorne

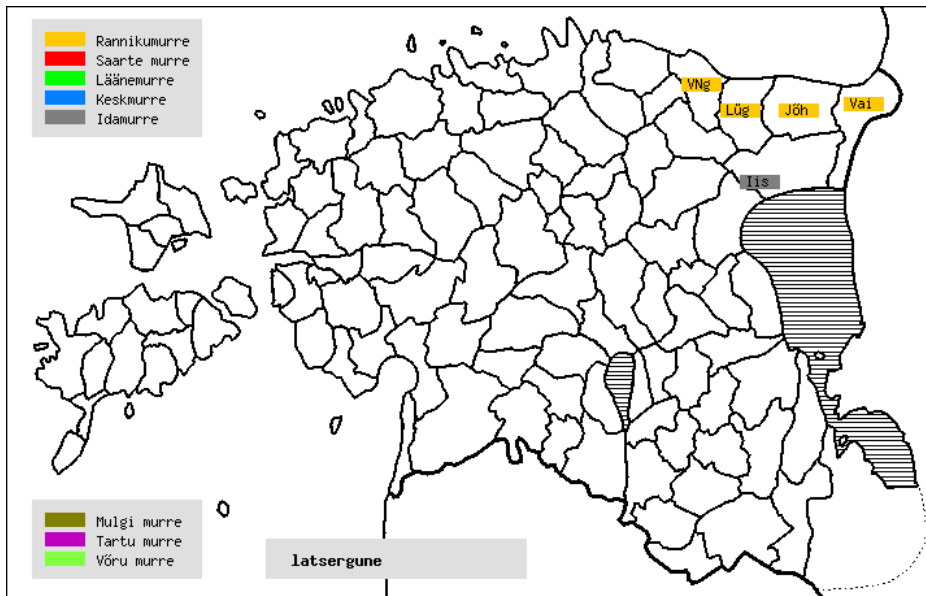
EM 366 latergorne ~ latergune

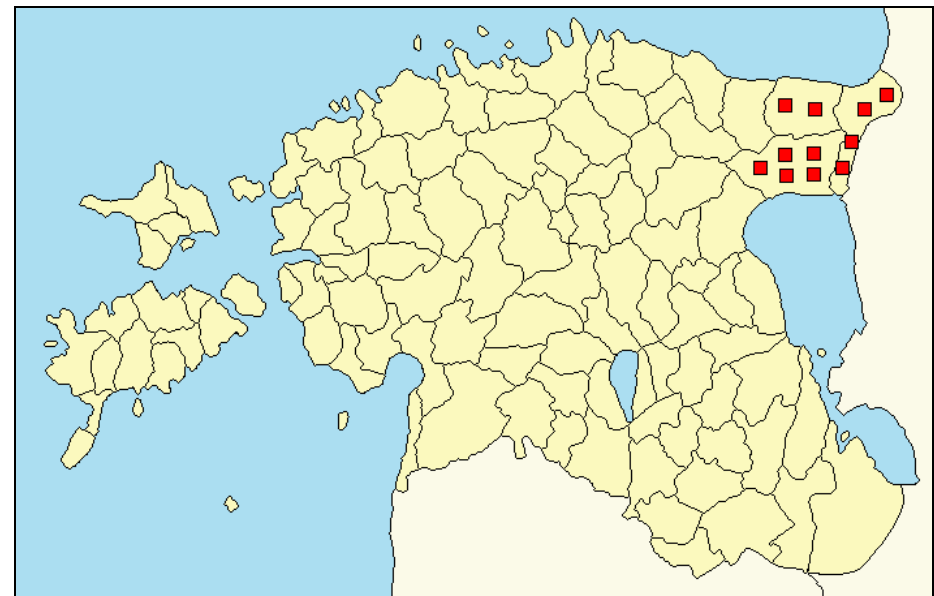
VMS lättergune

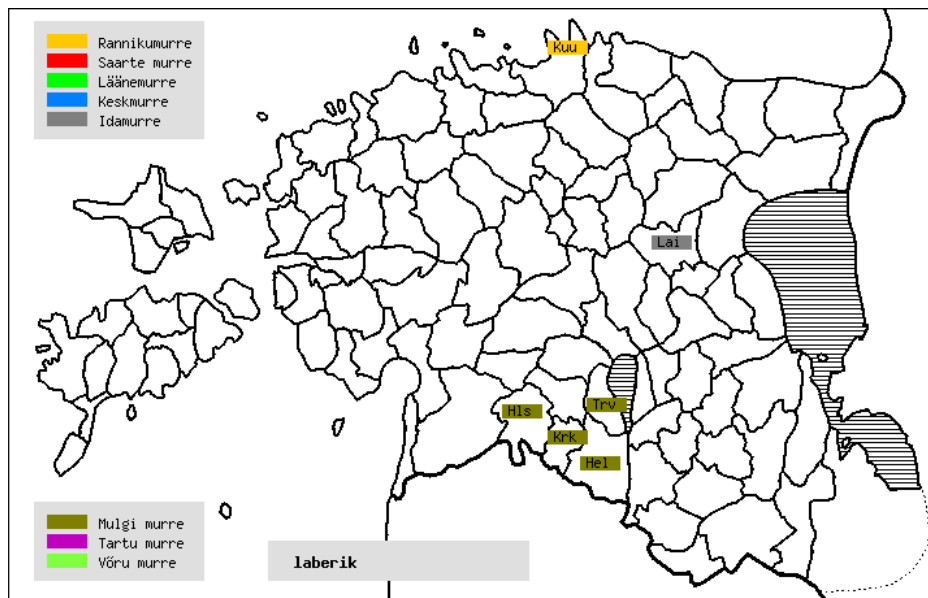
EM 366 lättergune

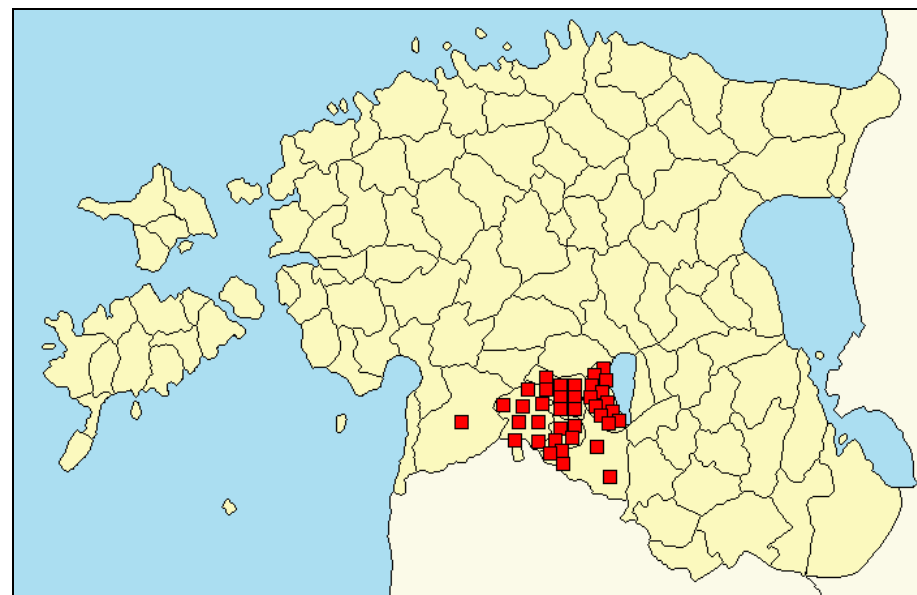
VMS latsargune (latsargune) „lapergune

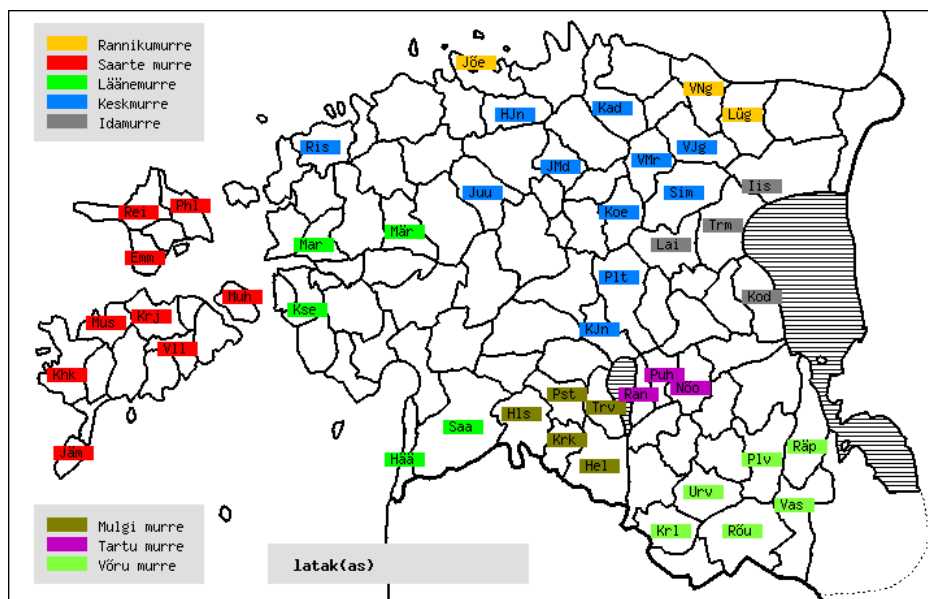
EM 366 latsargune latsargone Ø

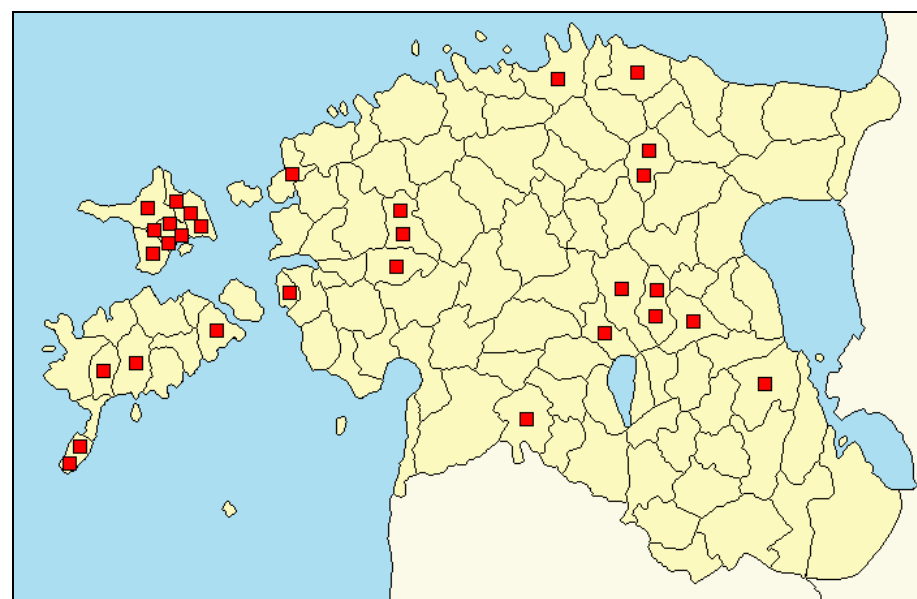
VMS laberik

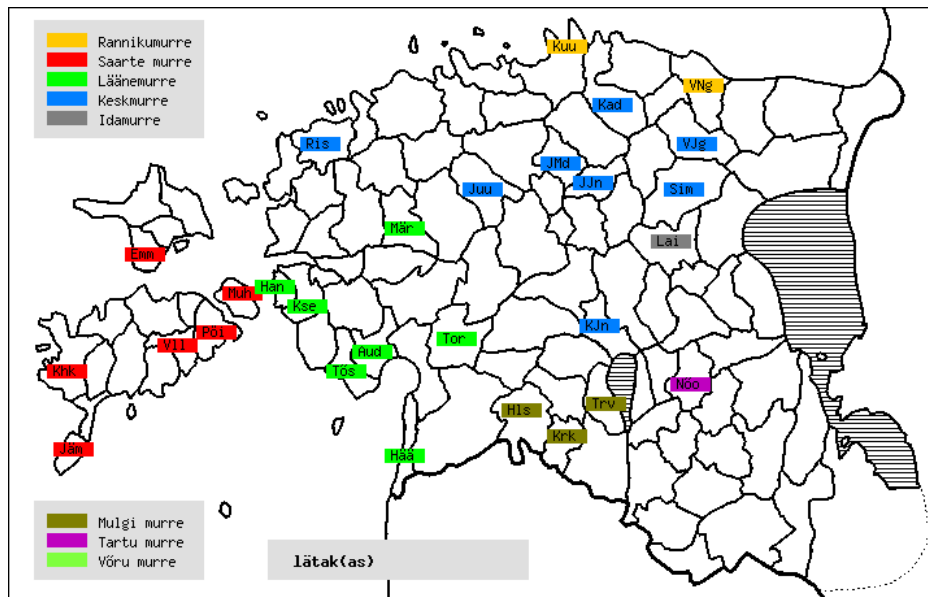
EM 366 laberik

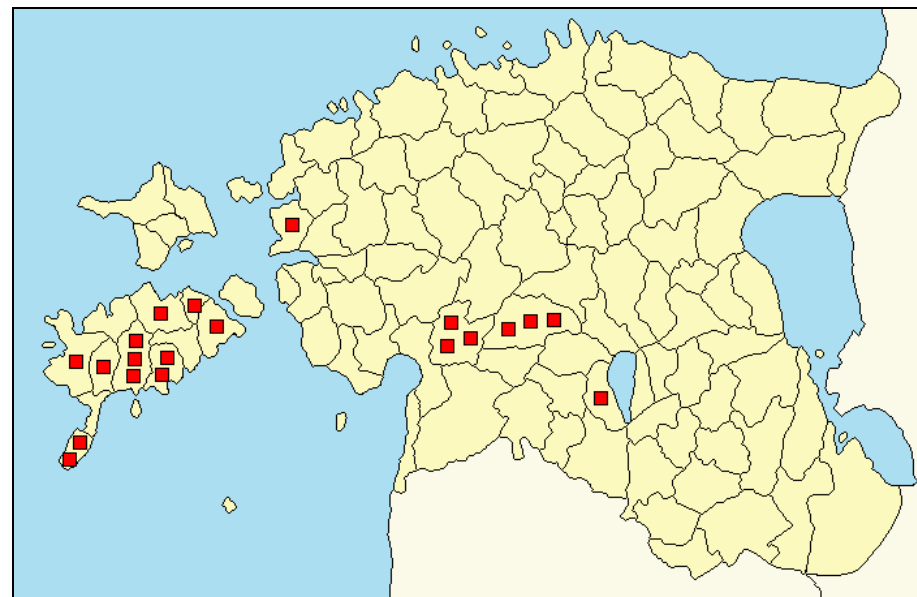
VMS latak(as)

EM 366 latakas

VMS lätak(as)

EM 366 lätakas ~ lätakad ~ ...

I-alguliste sõnavormide terviknimistu tüübis EM 366 näeb välja nii:

(lai V laps) & (lab- V lap- V lop- V lip-) – pms ema:

labergune 1 | **laberik(u(d))** 129 | **labune** 1 | **lapakas** 1 | **laperikud** 3 |
lapikene 1 | **lapiku'** ~ **lapikuga** 1 | **laplikud** 1 | **lapsakas** 1 |
lipulapulised ~ **lipilapiline** 1 | **lopergune** 1 | **lopsakas** 1

lai (ja ~ kui).. la(a)t(s)- – ema või tütre

laatsak(as ~ -d) 5 | **laatsikas** 1 | **ladrokõne** 1 | **latakas** 32 | **latakused**
1 | **latikas** ~ **latikad** 7 | **latsakas** ~ **latsakad** 10 | **latsakuda** 1 |
latsergune 8 | **latsikas** 1 | **latsuke** 1 | **latter** 2 | **lutikas** 2 | **lätakas** ~
lätakad ~ **lätakud** 21 | **lätakune** 1 | **lätalised** 2 | **lätergune** ~ **-sed** 2 |
lätsakas ~ **lätsakad** 2 | **lätsis** 2 | **lätsjäs** 1 | **läätsakas** ~ **läätsikas** 3

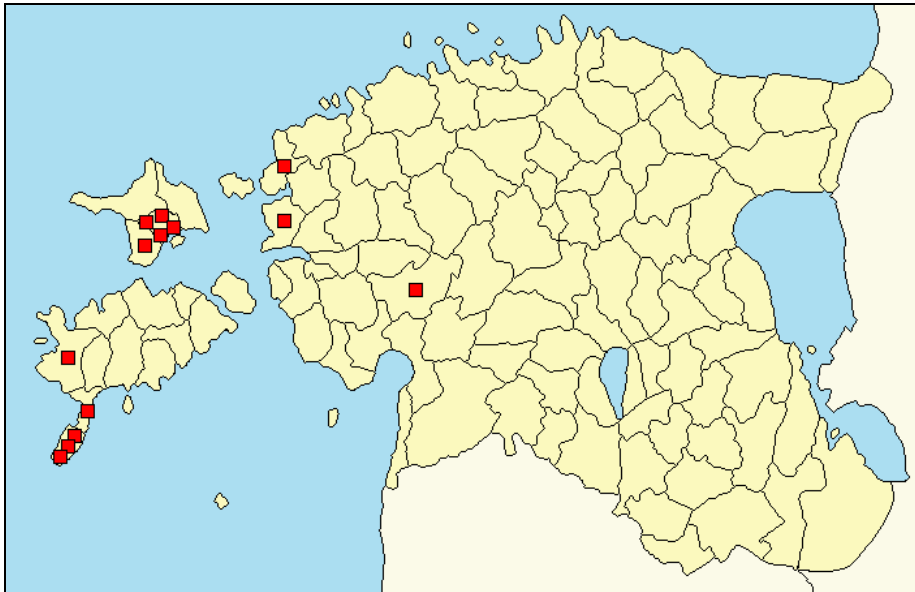
EES-i järgi on **lapergune** viidud seosesse lms-list algupära verbiga **lappama** ning too viimane omakorda veel sõnadega **laberik**, **laperdama**, **lapik** ja ühtki neist pole peetud häälikuliselt ajendatud sõnaks.

Sõna **latergune** pole EES-is üldse, vist on seda peetud puhtalt murdesõnaks.

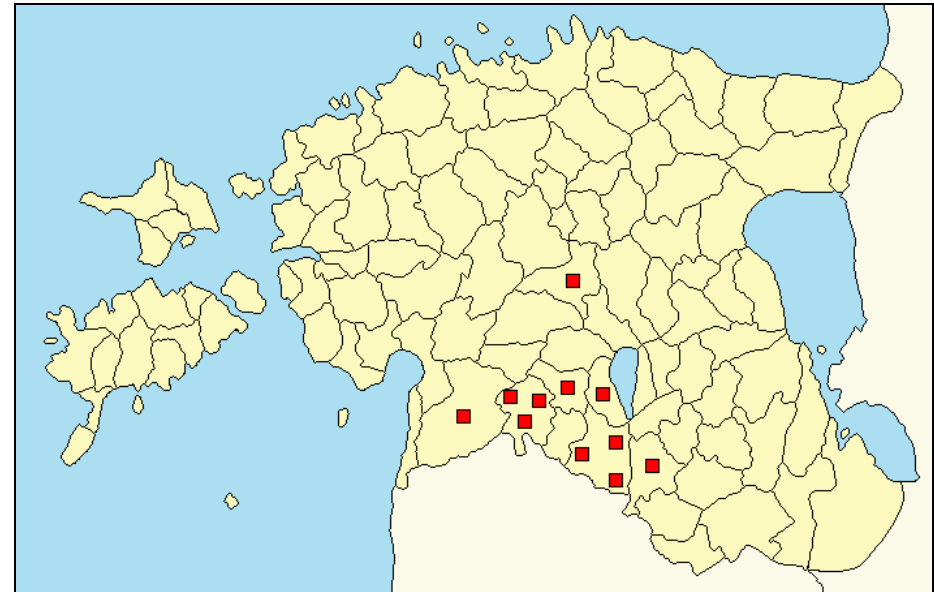
Latakas on EES-is häälikuliselt ajendatud lms sõna ja seostatud sõnaga **latikas**. **Lätakas** on murdesõnana välja jäetud.

poeg ~ pojad ~ poja-latse ~ latse-poja ~ tütred-pojad ~ lapsed ~ poisid ~ poiss ~ ... + p-algulised laaliad

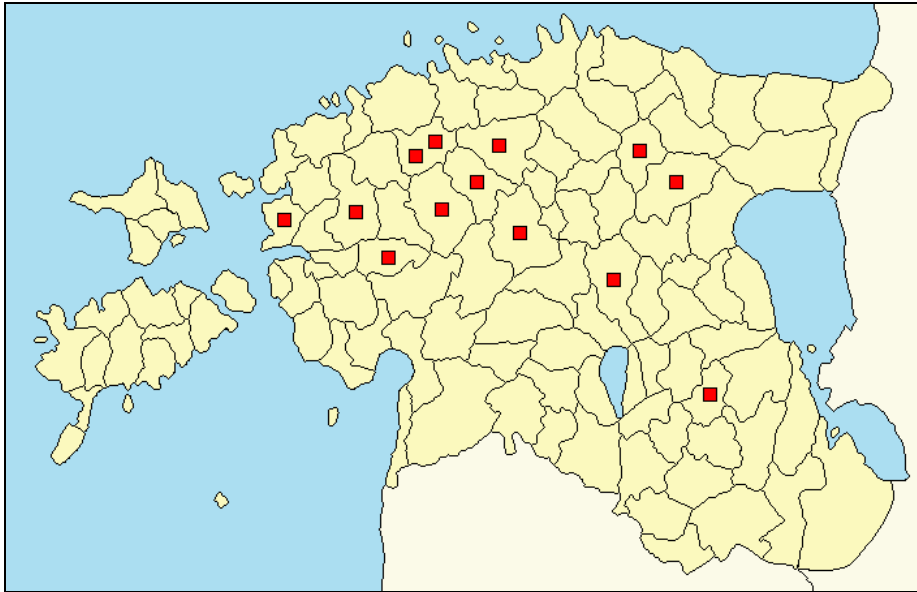
Juhtsnast pojad ~ poeg ajenduvaid p-alliteratiivseid laaliaid on enamasti raske seostada mingite tavakeele deskriptiivsete tüvedega. Kuid omaette võetuna ja tunnuseid veidi üldistades lokaliseeruvad mõned vormid päris selgesti:

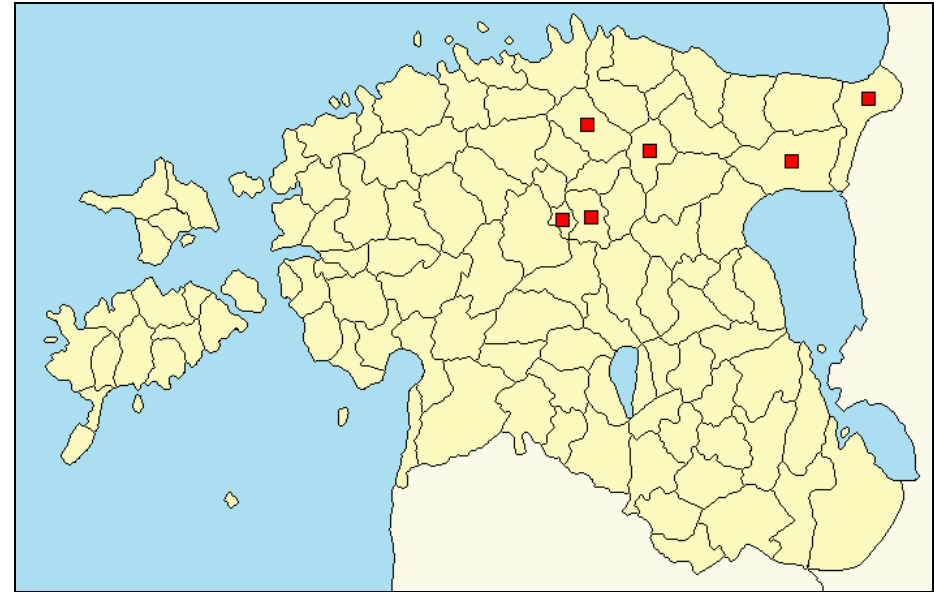
EM 366 pupsakad ~ pupsakas

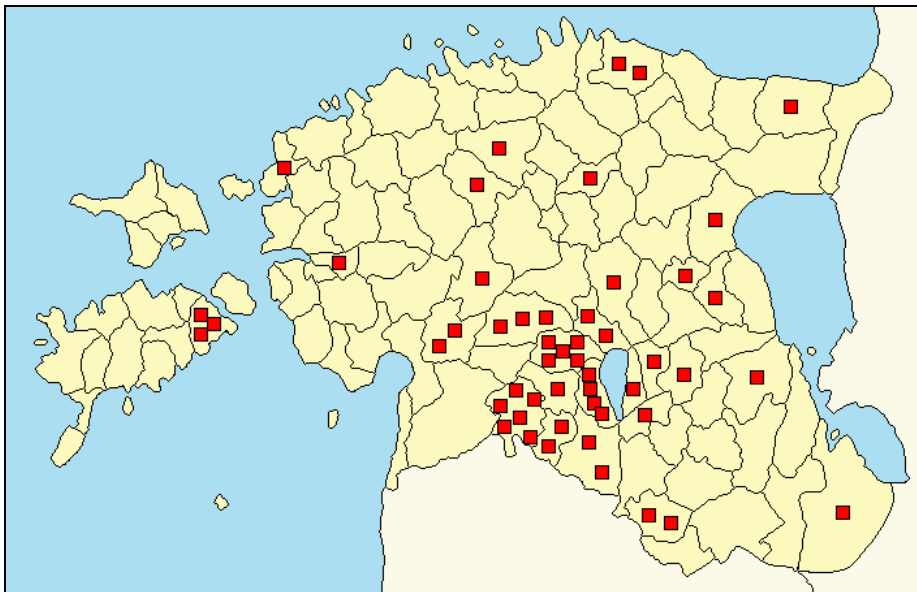
EM 366 punderiku(d)

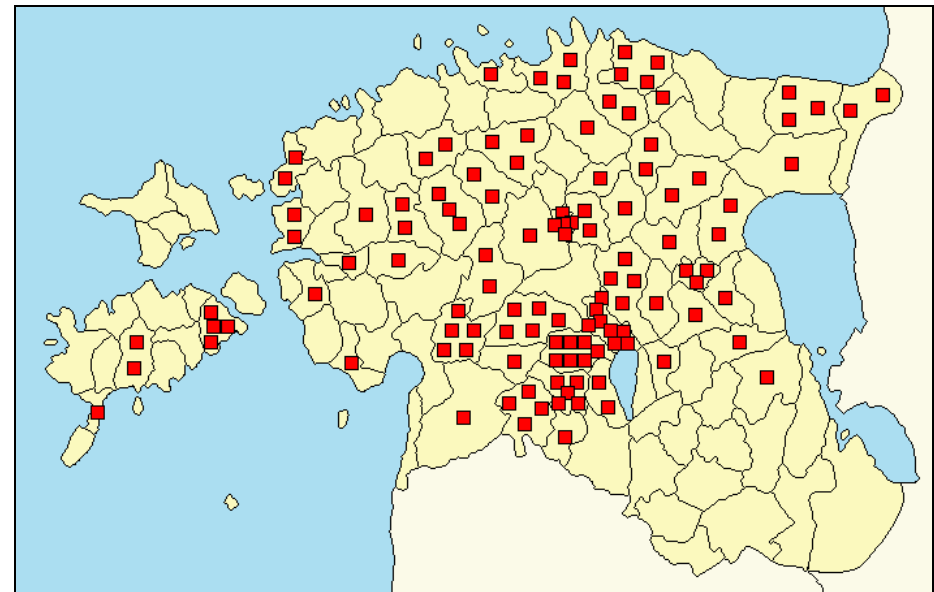
EM 366 **puperull**-algulised

EM 366 **puperullikesed**

EM 366 **pullilulli**-algulised

EM 366 **pojad pu**-algulised tervikuna

Poegade alliteratiivsete p-atribuutide nimistu tervikuna on jahmatavalt pikk:

pullilullikese(d) ~ pullilullikse 41 | (pisike(sed) ~ punane) pupsakad (poisikesed) ~ pupsakas 14 | punderikku punderiku(d) 11 | pullilullilise(d) ~ pullilullilesed 10 | puperlullikesed ~ puperlulikesed 10 | (puhas) puperpalli(ke(sed)) ~ puperpallilised 10 | (puhas) puperullid ~ puperrullikesed 8 | puperullilise(d) ~ puperullilesed 8 | pullululluk(e)se(d) 6 | pundipandiline pundipandilise(d) 6 | puperpullike(ne) ~ puperpullikesed 5 | popsis vihane ~ poisike 4 | puuriluulilised 4 | pontsukese(d) 3 | (pisike(sed)~ paks) puntsakad ~ puntsakas 3 | põnnikesed ~ põnnikse 2 | (punased) pullikesed ~ (väikse)pullikse 2 | pullilulik(e)sed 2 | pullilullikad 2 | pumburumbukesed ~ pumburumbukest 2 | punderlassikene ~ punderlassikesed 2 | pundsukese 2 | punnipannikese(d) 2 | puntriku 2 | pupelilleke(sed) 2 | pupulullikesed 2 | puuliluulikesed 2 | puuliluulilised 2 | puuriluulik(e)sed 2 | kukerpallid 1 | pää punnikile 1 | pahlane 1 | (pisike) pentsakas 1 | pillipullilised 1 | pimmadi-pommadi 1 | pindepunderikud 1 | pindipondikesed 1 | pinduponderiku 1 | pinni-pänni 1 | pinni-põnni 1 | pinta-panta 1 | pintsu-põntsu 1 | piusepuuselised 1 | plunderplassikene 1 |

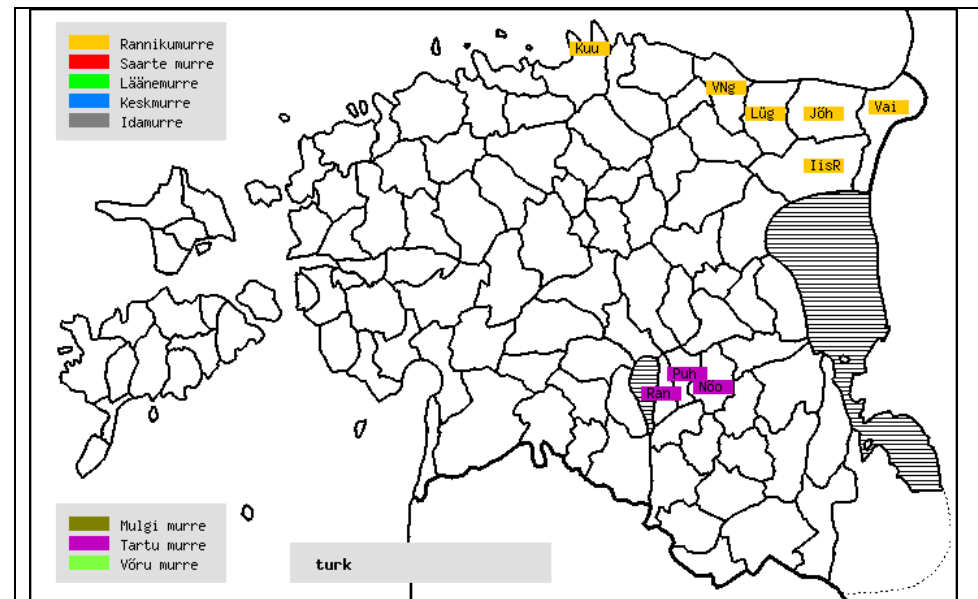

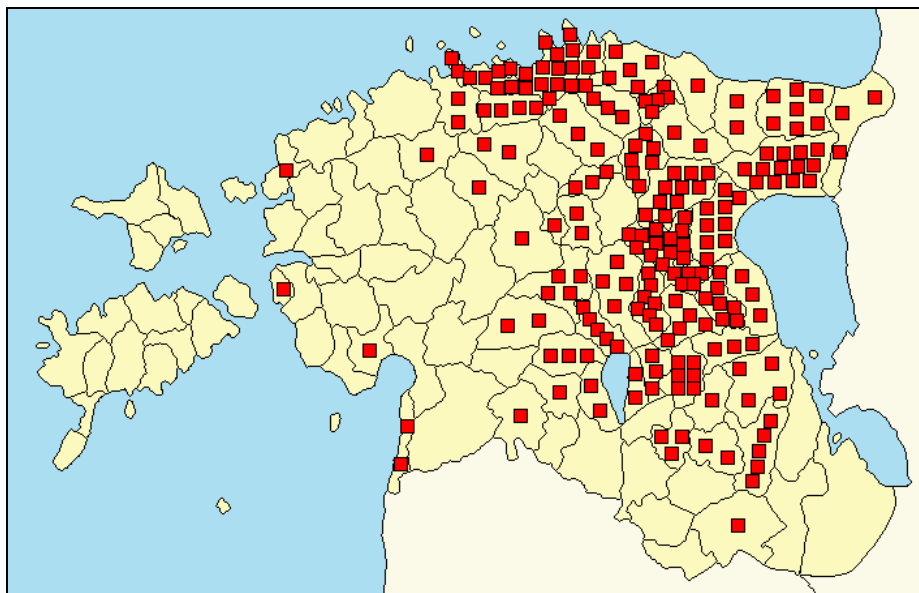
**pollilollikesed 1 | ponaku 1 | ponderikud 1 | ponnikese 1 | ponsakas 1
| pons-pansakud 1 | põntrikud 1 | pontsa-pantsa 1 | pontukse 1 |
(punane) popsakas 1 | (punanõ) põpsikas 1 | porsakas 1 | potsak 1 |
põuapallid 1 | puderikud 1 | puderullikesed 1 | püilulülulesed 1 |
pujutullikene 1 | pukerpallikesed 1 | puldilutikad 1 | pulilulikese 1 |
pulilulilised 1 | pullihullilised 1 | pullirullilised 1 | (silmad) pullitavad
1 | pullitullikese 1 | (puhtad) pumbakad 1 | (pisike) pumberloss 1 |
pumbilumbilised 1 | (pea) pumbuline 1 | pumburullukesed 1 |
(pisiksed) pumpsikad 1 | pumurumulised 1 | pundalundalise 1 |
punde-pande 1 | punderida 1 | punderpallikesed 1 |
punderpanderikse 1 | pundipandikse 1 | pundsõ 1 | pundsõruskõs 1 |
punduksed 1 | pungeruse 1 | punni' 1 | punnikõse 1 | punnotsaga 1 |
punrikese 1 | punsakas 1 | punta-panta 1 | puntpäntrik 1 | puntrikese
1 | puntspandsaku' 1 | pupajupaku 1 | pupelullilised 1 | pupperjupikud
1 | pupperlullilised 1 | pupperpallakad 1 | pupperpullergused 1 |
pupijupilise 1 | pupipillilised 1 | pupirullikesed 1 | pupõjupõline 1 |
pupperlillikesed 1 | pupperpullileled 1 | puppis poisikene 1 | pupsili
lullikesed 1 | pupupullikesed 1 | pupurullike 1 | (pikad) purakad 1 |
puripõurikese 1 | puterlallikesed 1 | puterunnilised 1 | putilutikese 1
| putukese 1 | püürpull 1 | puutimutsikud 1 | tullulullused 1 |
(pisikene) uhva-ohva 1 | uperpallikesed 1 | punderise**

EM 2267. Tuhat turki, sada särki, läheb põllule, perse paljas? – Kana

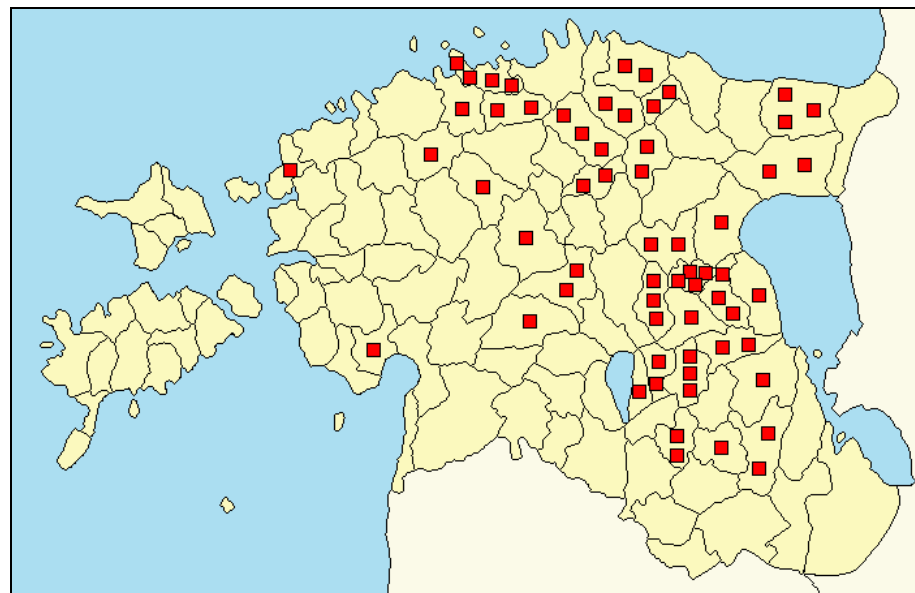
Selles mõistatuses on **turk** tohutult laiema levikualaga kui murdesõna **turk** '(vana) kasukas' VMS-i andmetel.

Ja tegu ei ole **M. J. Eiseni** raamatust "Eesti rahva mõistatused" (1890) lähtuvate mõjudega (vt kaardid jrgm lk).

EM 2267 tuhat turki kogu allikmaterjalis

EM 2267 tuhat turki aastani 1889

Paar **turki** + **särki** katab u 56% selle mõistatuse rahvaehtsaist üleskirjutustest.

Kuid **turki** võib varieeruda vähemalt 15 muu **t**-algulise substantiiviga, mis on ebamääraselt põhjaeestilised ja mille hulgast on raske eristada

sisuliselt "normaalseid" sõnu;

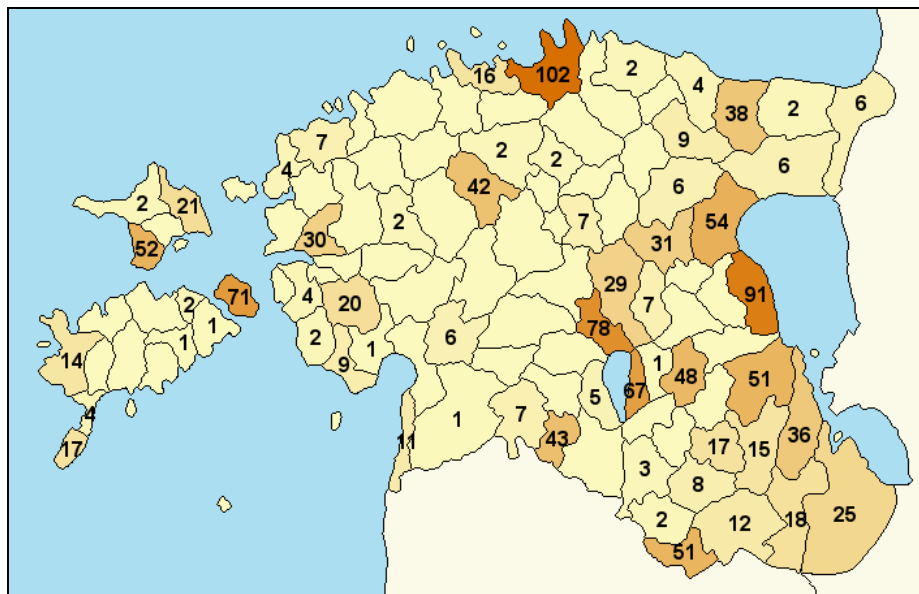
sisult häguseid, kuid murdesõnadena "tegelikke" juhte;

meelega või kogemata tekkinud laaliaid:

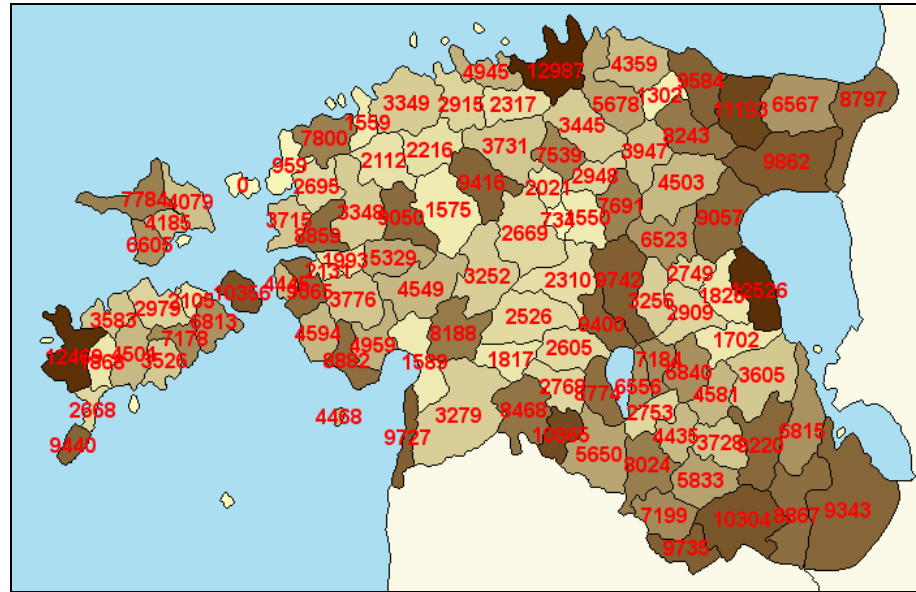
	EM 2267	VMS-is alltähendus
torki	9	3
torpi	1	3
torti	1	2
törki	1	1
törki	6	5
tulki	1	1
tulpi	10	2?
turti	1	-
tutti	12	2
tuuli	1	?
tuusti	1	1
tuuvi	1	-
tössi	1	1
tükki	5	2
türki	18	5

Mulle sai probleemiks ka **üldistavate lühendite kasutamine sõnade geograafilise päritolu märkimisel EMS-is.**

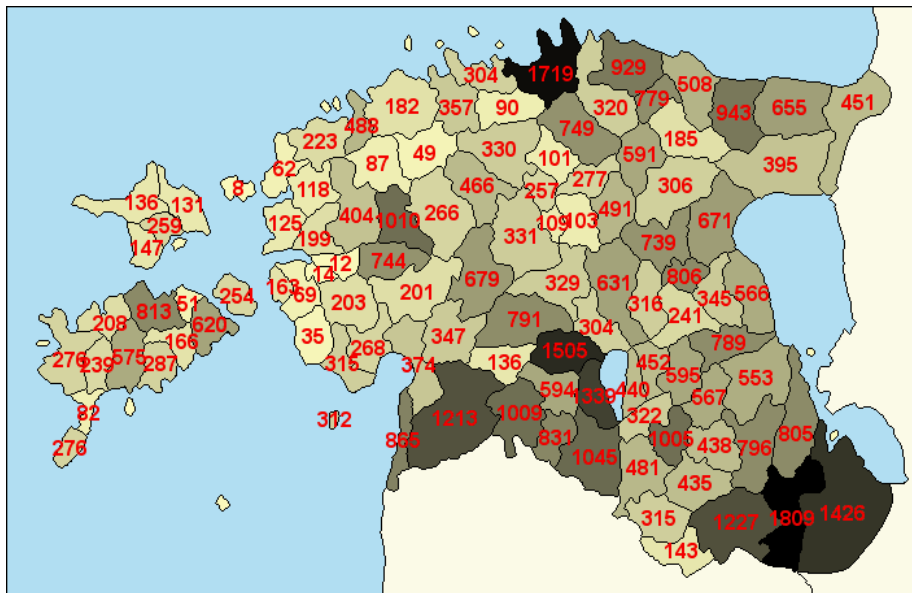
Murdesõnade või folkloori levikukaartidel võivad tühikud tähendada tõika **`on teada, et pole olemas'**, aga sagedamini **`pole teada, kas on või ei ole olemas'**. Folkloori kogujaid tekkis sinna, kus oli rikkalikult folkloori ennast (nt Lääne-Eesti on folkloorseist andmetest teatavasti üsna tühi). Murret koguti eelistatavalt n-ö tähtsatest või kõnekatest kihelkondadest. Mitmetel murdekaartidel on näha pikk **loode-kagusuunaline tühi vagu Keilast Viljandini**, mis on aimatav ka üldandmetes ning eriti selgesti nt kutseliste murdekogujate poolt kogutud mõistatuste kaardil.

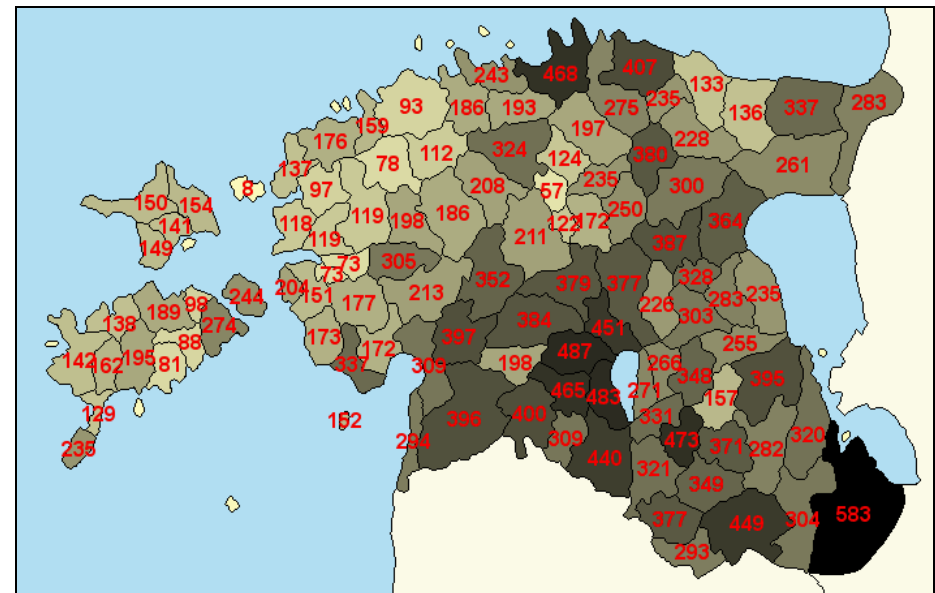
Kutseliste murdekogujate poolt kogutud mõistatuste geograafiline päritolu (Saukas III, 2007 lk 196)

Kogutud murdesõnade hulk

Kogutud vanasõnatüüpide hulk

Kogutud mõistatustüüpide hulk

Niihästi murdesõnade kui ka vanasõnade ja mõistatuste kohta tekib igal sammul "tule eile meile" tüüpi levikupilte, mis **Mart Remmeli** terminites oleksid vast "**Something is everywhere**".

"**Eesti vanasõnade**" käsikirja vormistamisel on kasutatud produktiivsemate sõnastusvormide leviku kirjeldamiseks ruumisäästu huvides üldistavaid tähiseid, nagu:

- levik ülemaaline;
- käsikirjalisi teisendeid üle maa;
- üleskirjutusi üle maa;
- üleskirjutusi üle maa, v.a. Se, hõredalt TaL ja Võ;
- üleskirjutusi üle maa, eL esindatud hõredamalt ja uuemate üleskirjutustega;
- üleskirjutusi sporaadiliselt kogu eP alalt, /---/ vanemaid (19. saj.) kirjapanekuid ainult Vi, HJn, Plt;
- kui maakonnast arvati olevat piisav esinduslik hulk üleskirjutusi, kirjutati nt: Vi, Ha, Lä, Sa, PäL, PäP, VI, VIP, TaP, TaL, Ta, Võ jne.

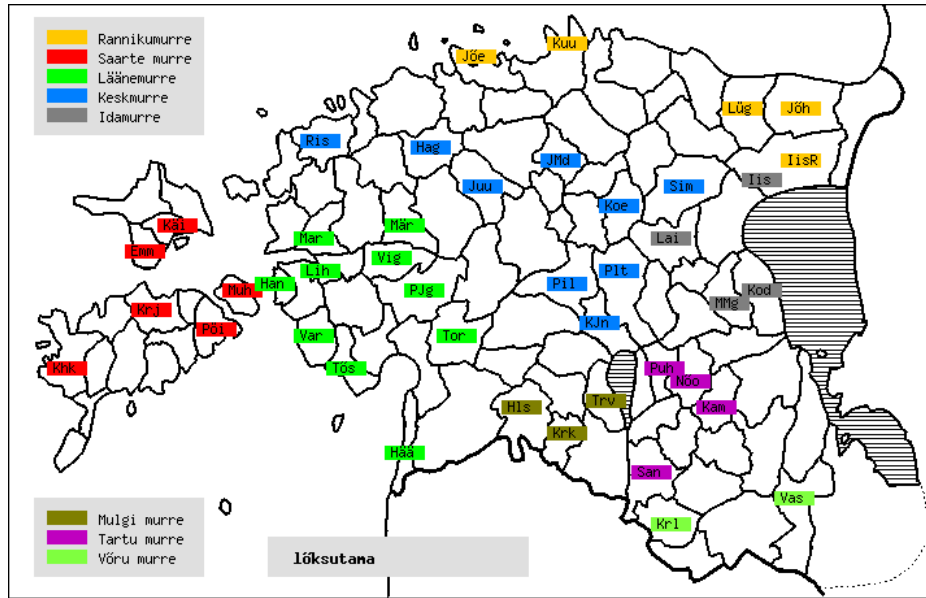
Analoogilist ruumisäästupraktikat on kasutatud ka EMS-is:

- **Emanner**
- **eP, eL**
- **I, K, L, M, R, S, T,**
- **ILõ IPõ**
- **HaId HaLä HaLo Sa SaId SaLä Pä PäLo PäPõ jne**
- **hajusalt**
- **hrv**
- **spor**

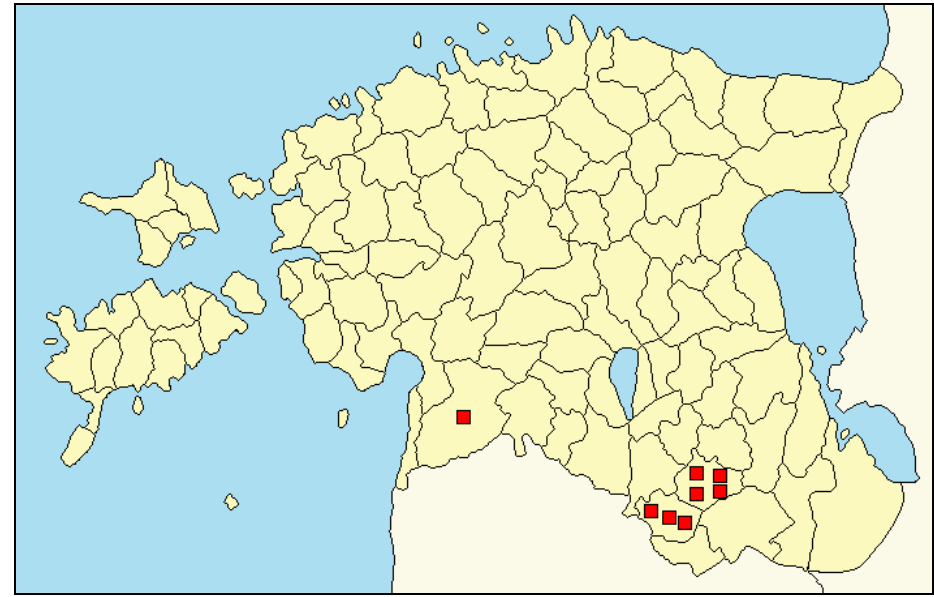
Toome paar näidet, kus taolised üldistused näivad problemaatilised.

lõksutama

VMS lõksutama

EM lõksutaja ~ lõksutama

Märgendatud:

LäLõ – aga puudub Kir, Var (st n-ö jäävad teiste vahele?)

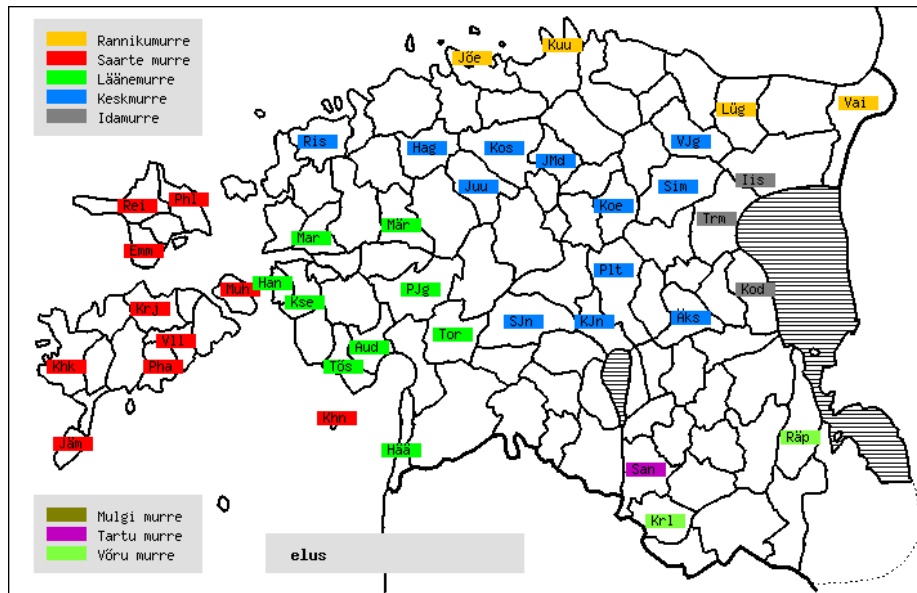
Pä – aga Mih, Khn, Aud, Pär, Vän, Saa puuduvad (seda on liiga palju?)

TLä – aga Ran puudub

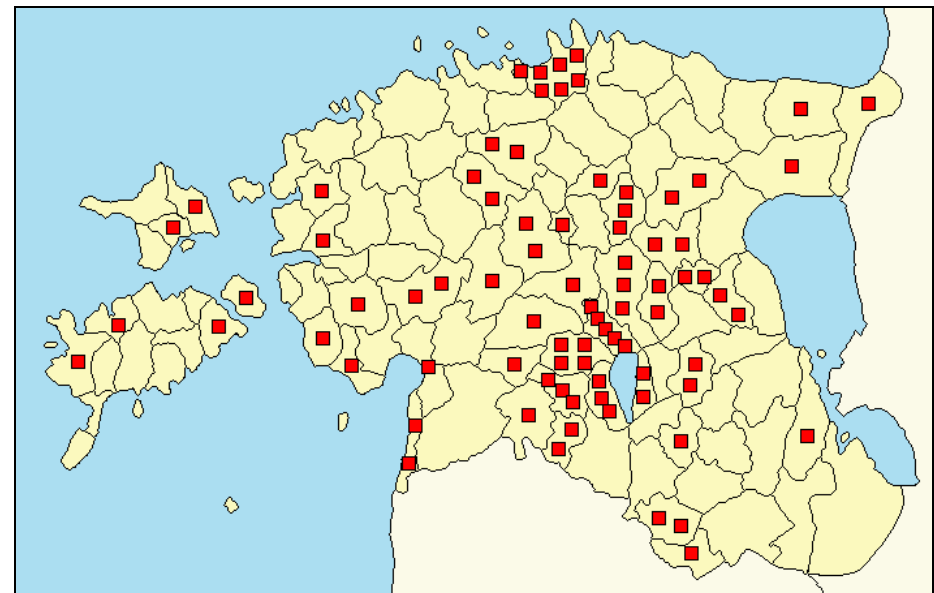
elus

Märksõna **elus** pea on:

elus *elu*|*s*(-o-) **R**(n *elosa* Vai) **spor eP** (*h*-Phl), Nõo, -*ss* Puh Nõo, g -*sa*;
eluss ind San Röp/-o-/ (adjektiiv ja sõna *elu* inessiiv võivad eP alal kokku langeda)

VMS elus

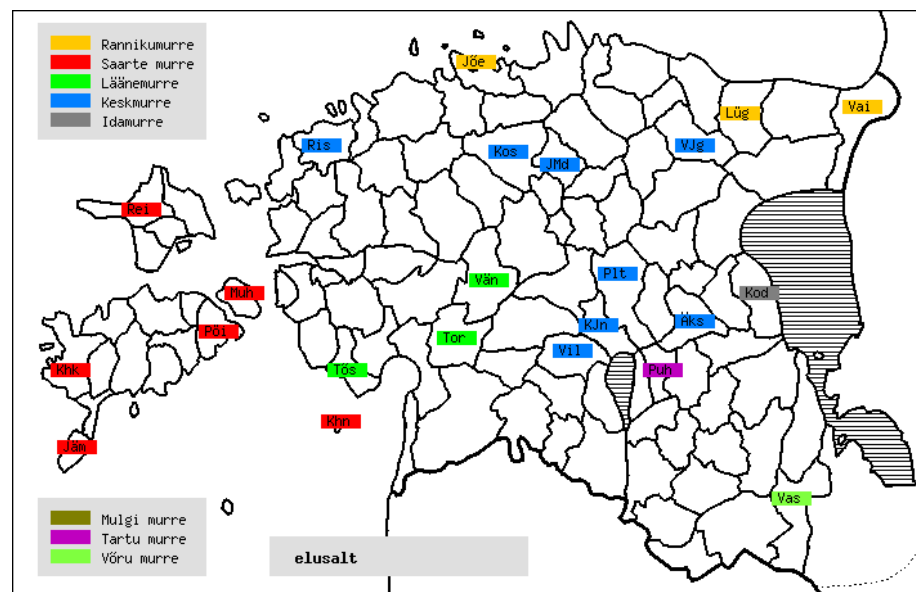
EM elus (elon 1 Kod 1 Urv 1 Vas)

Määrang **R** on langetatud ainult **Jõe, Kuu, Lüg, Vai** põhjal?

Määrang **spor eP** tundub liiga ebamäärane.

elusalt

elusalt adv < elus; elusana, mittesurnult – R eP Puh Nõo Vas [mõisnik] –

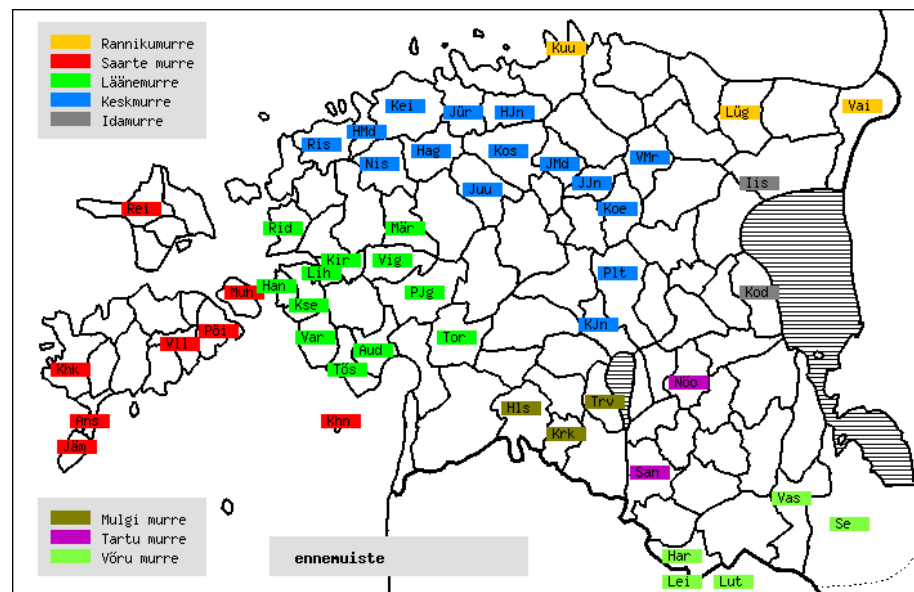

VMS elusalt

Kas ranna- ja põhjaeesti esinemus pole liiga hõre, et kirjutada lihtsalt R ja eP?

ennemuiste

enne|muiste 1.(enne)vanasti; muiste –**üld**

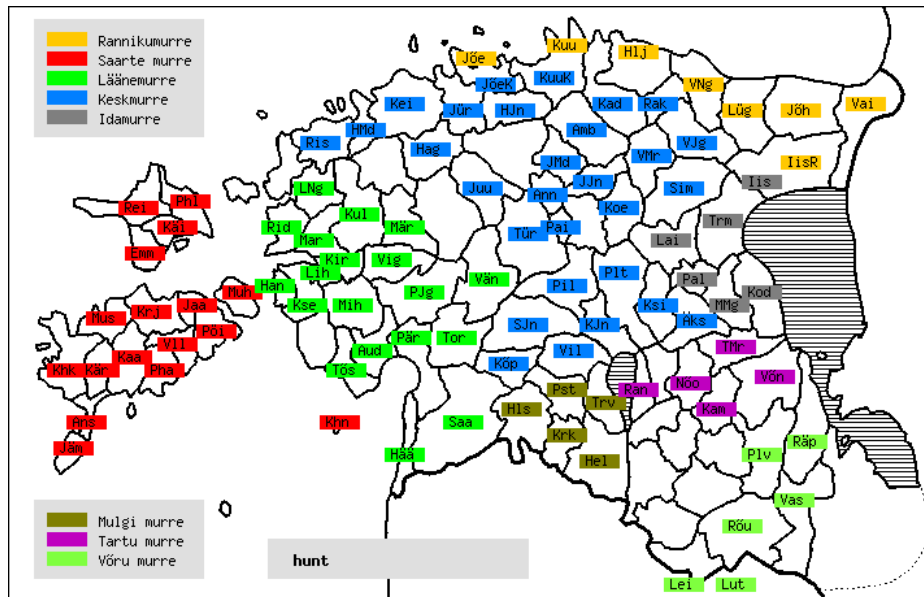
VMS **ennemuiste**

Kas seda on liiga vähe, et kirjutada “üld**”?**

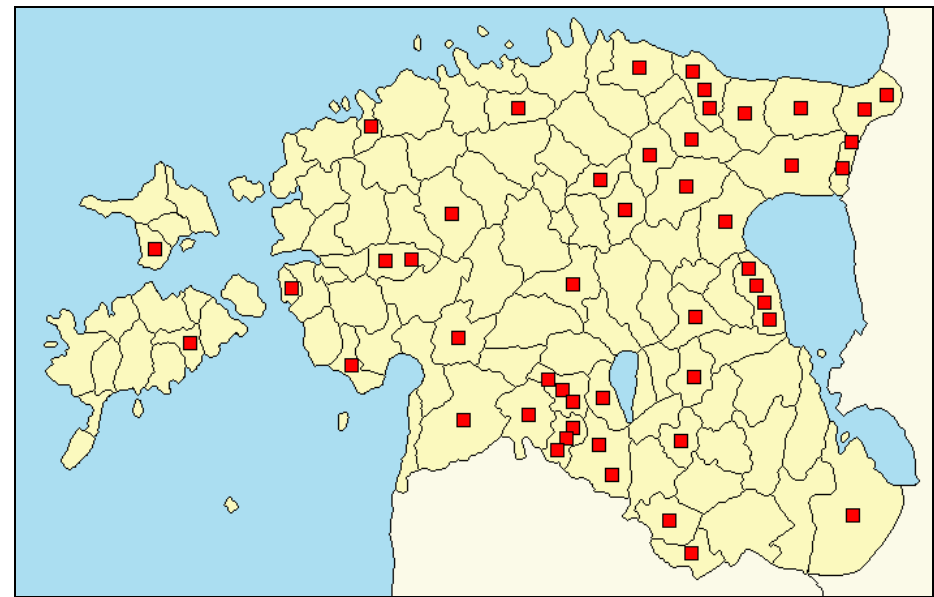
EM-is on sellistest üldistatud määrangutest loobutud, sest need on kasutamatud uurija jaoks, kes tahab töötada kihelkonna täpsusega, nt selgitada mingeid kihelkondade vahelisi suhteid – kasvõi katkendlike, kuid ühtlaste levikuandmete põhjal.

**SAMA MÕISTE,
ERI MURRETES ERI TÜVED**

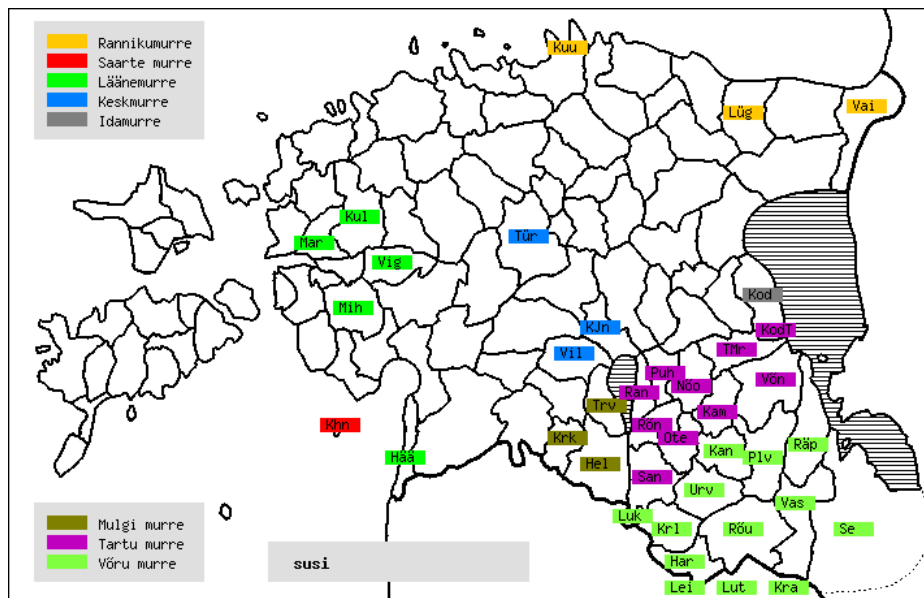
hunt / susi

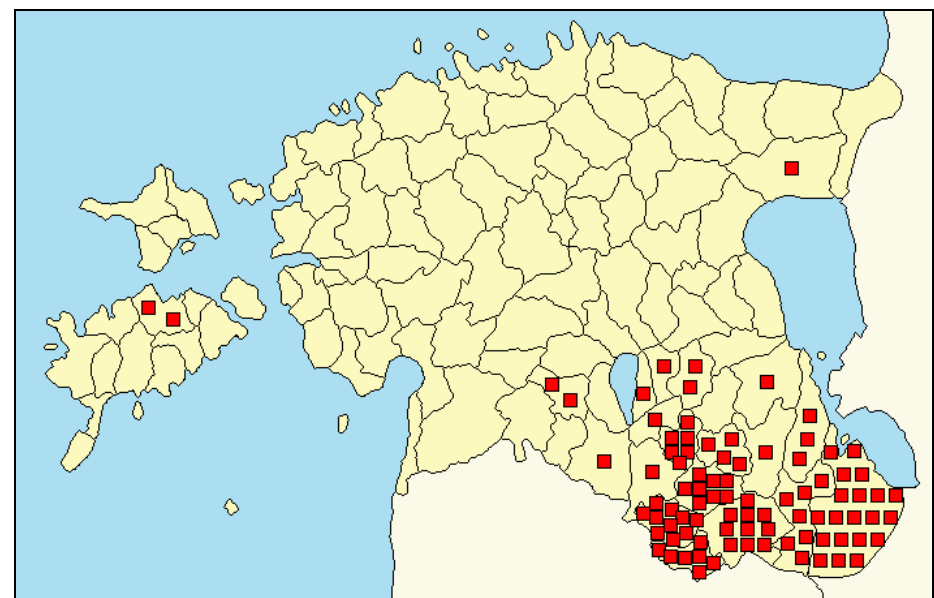
EM hunt „<villa kohestusmasin ???

EM hunt

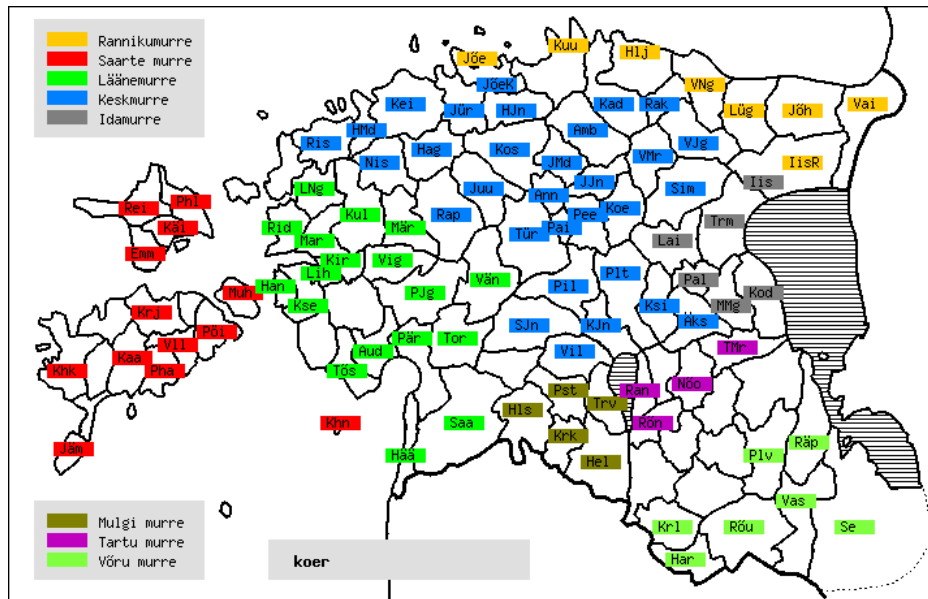
VMS susi „hunt

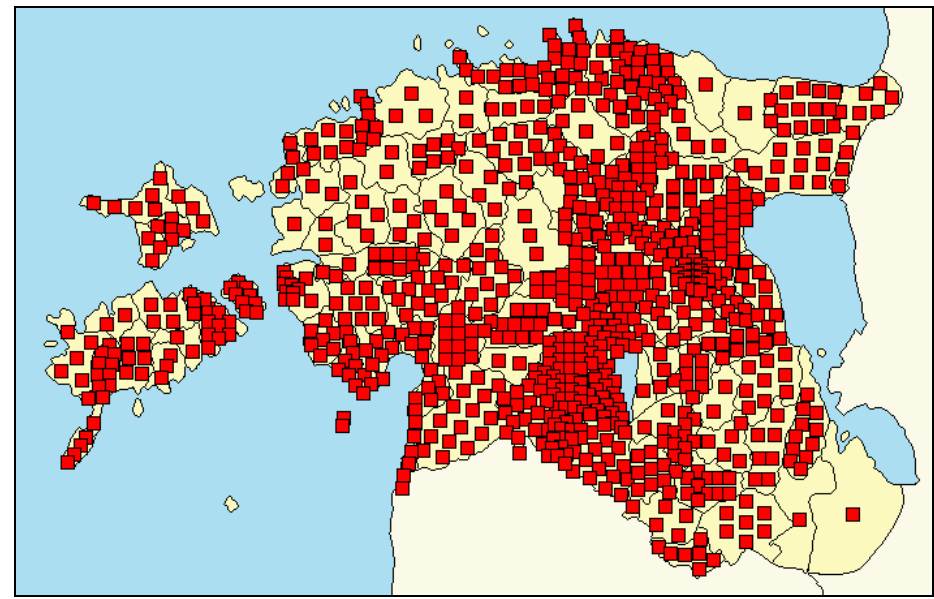
EM susi

koer / peni ~ pini

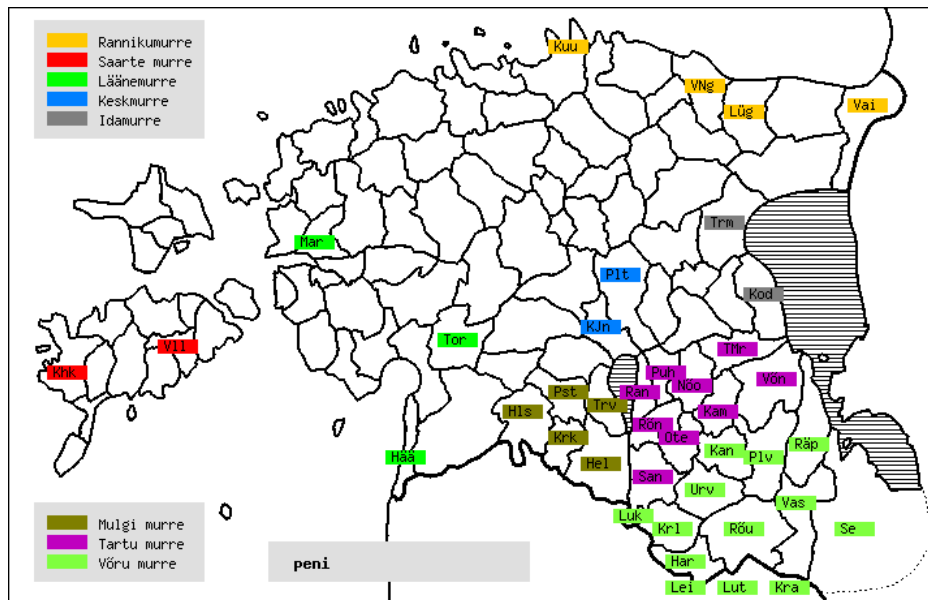

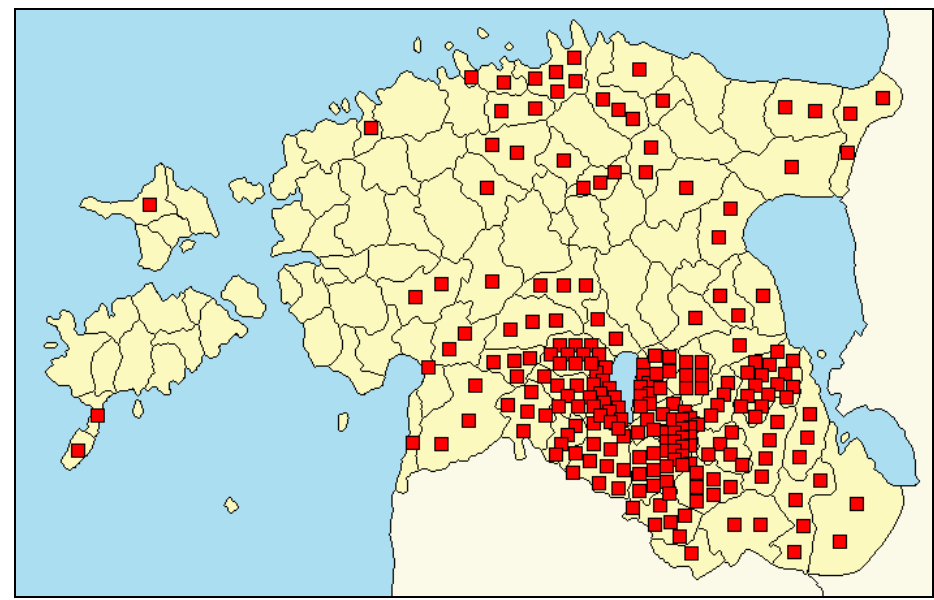
VMS koer

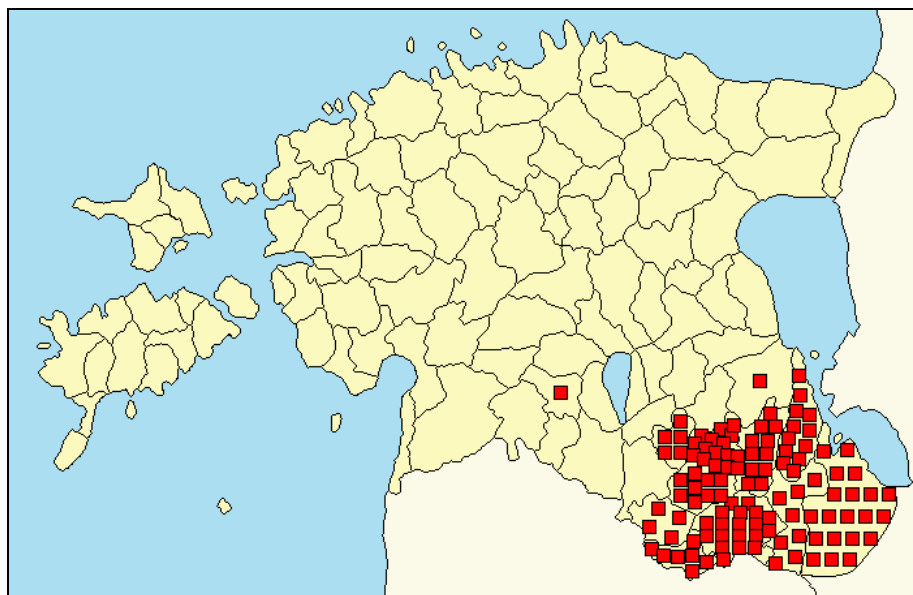
EM koer

VMS peni (pini)

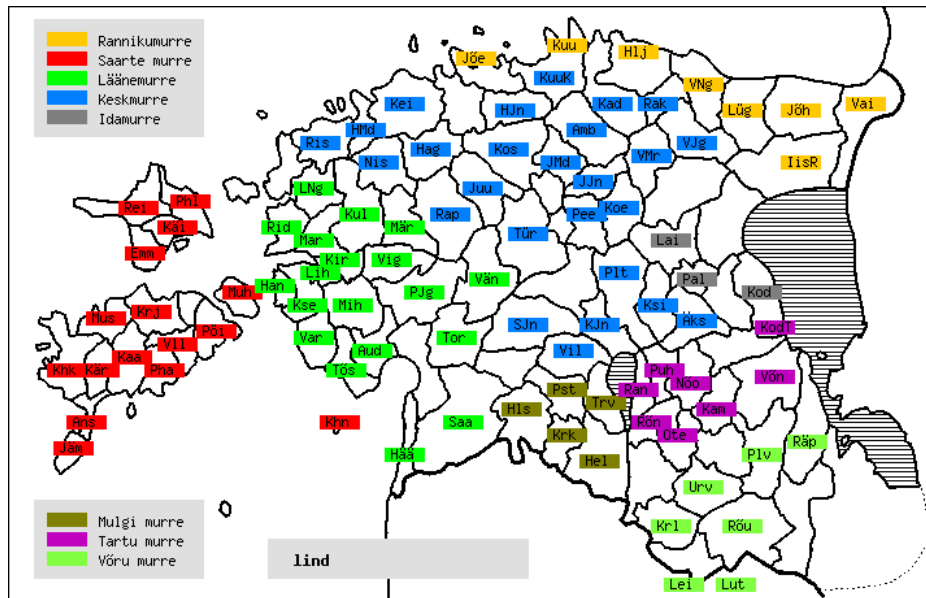

EM peni

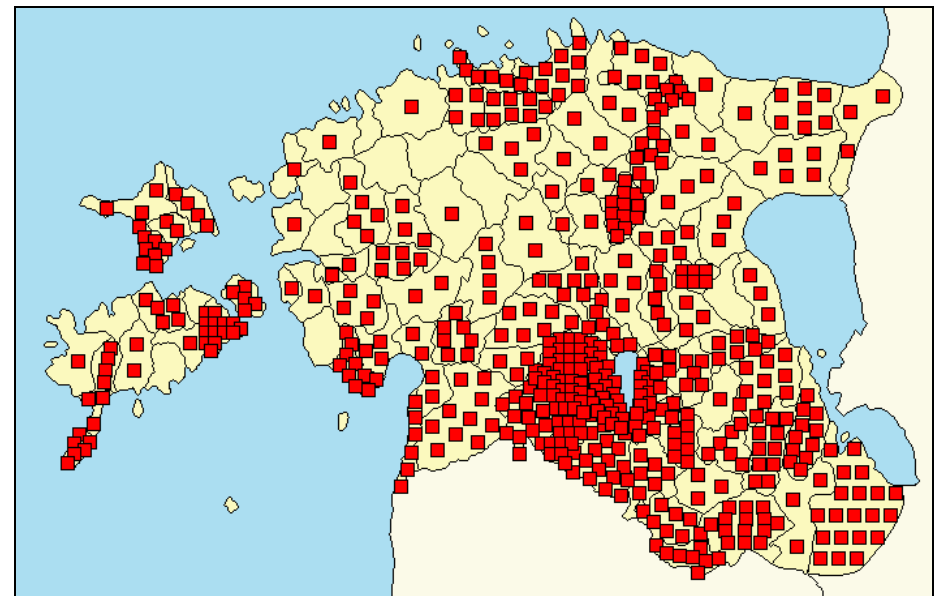

EM pini

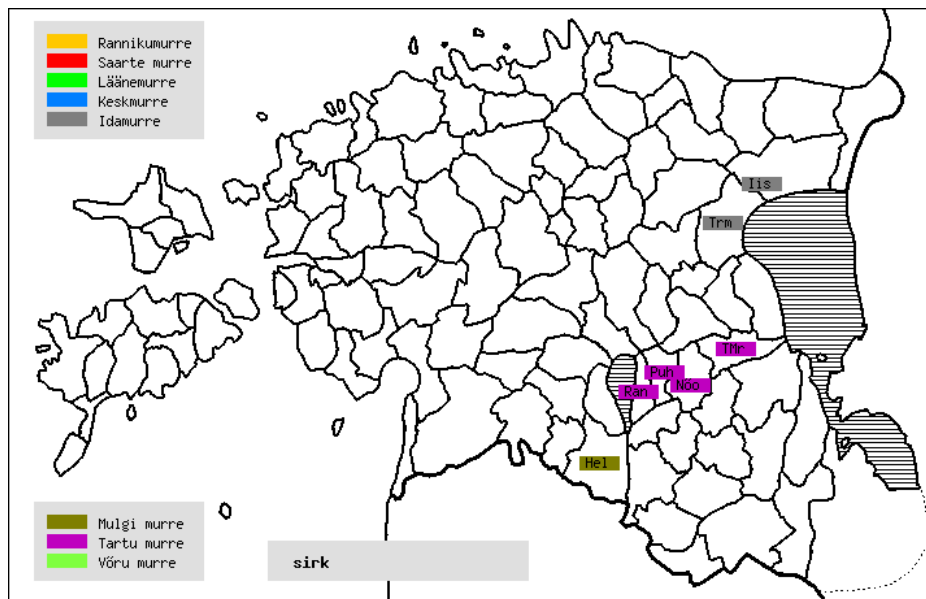
lind / (t)sirk

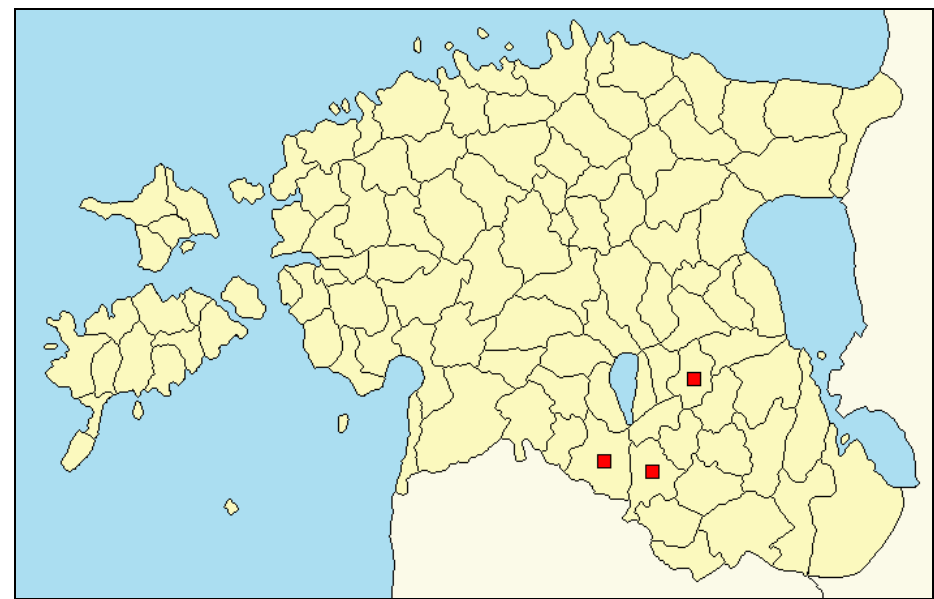
VMS lind (lendu) „<metsloom

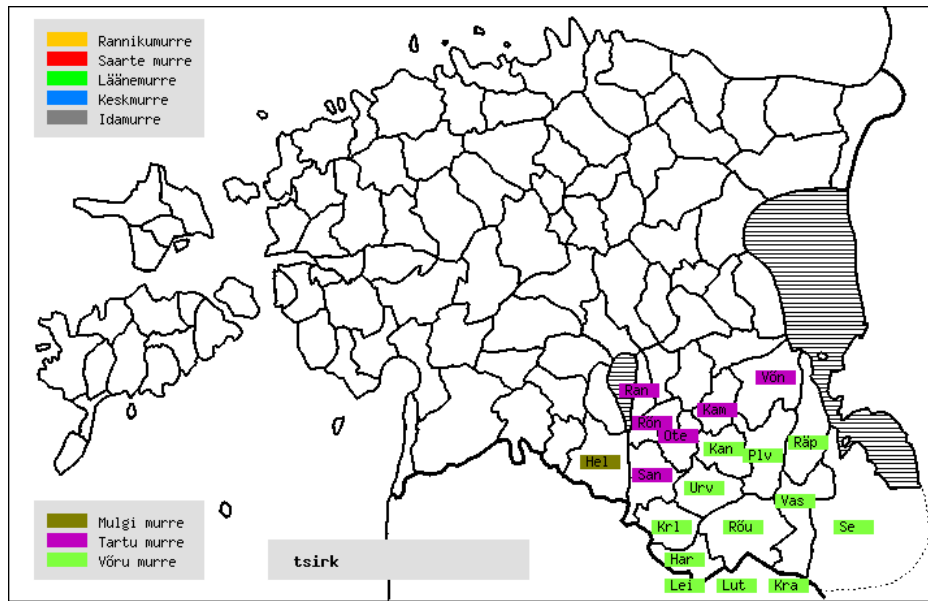
EM lind

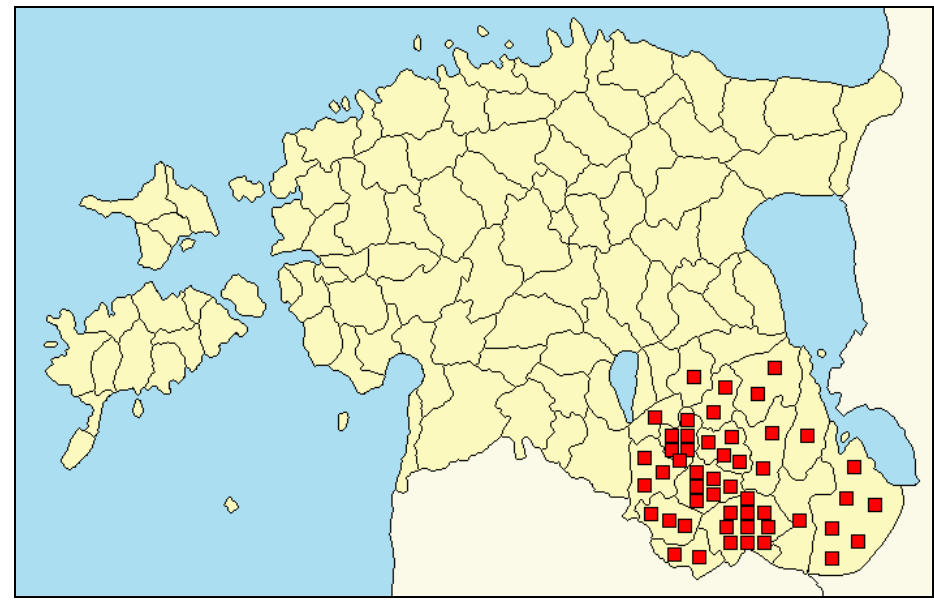
VMS sirk „lind

EM sirk

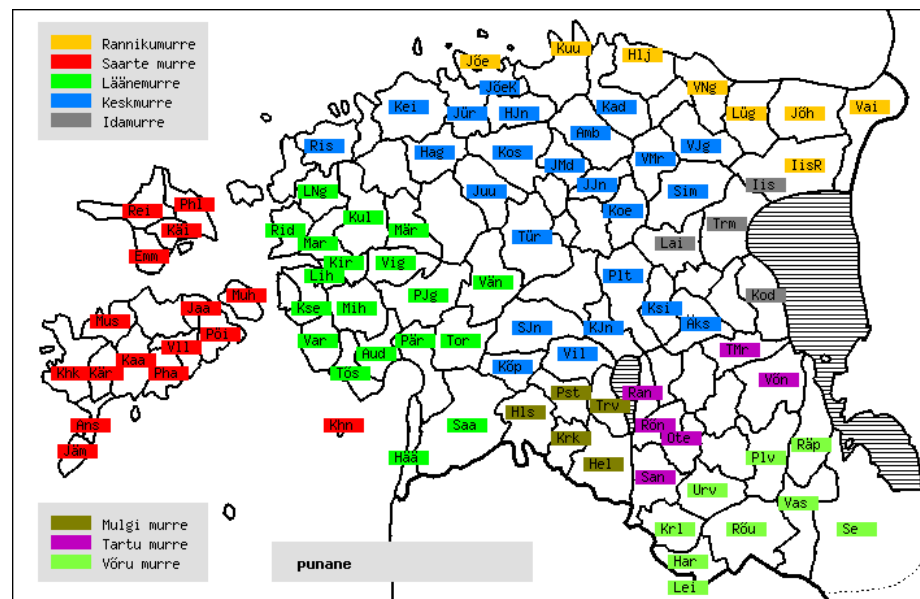

VMS tsirk „lind

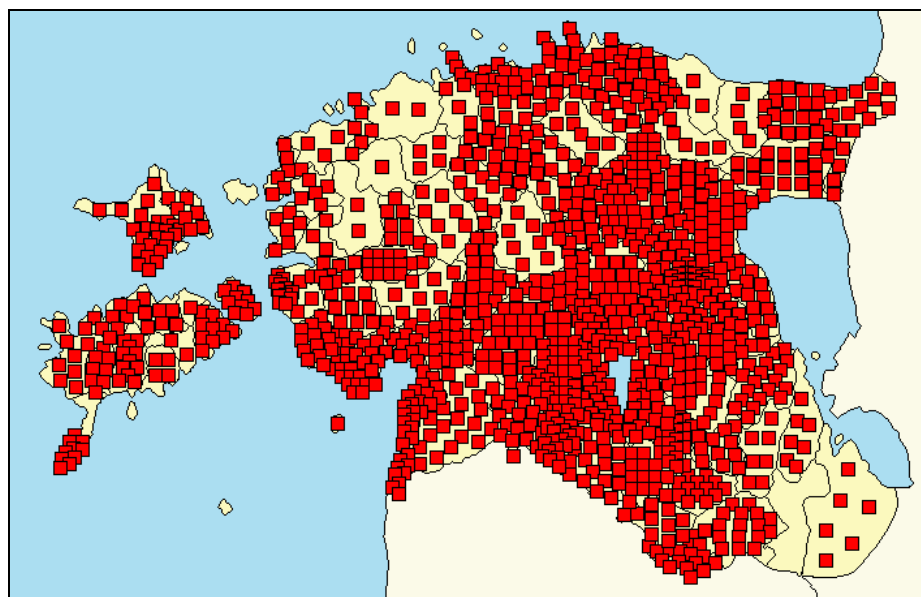

EM tsirk

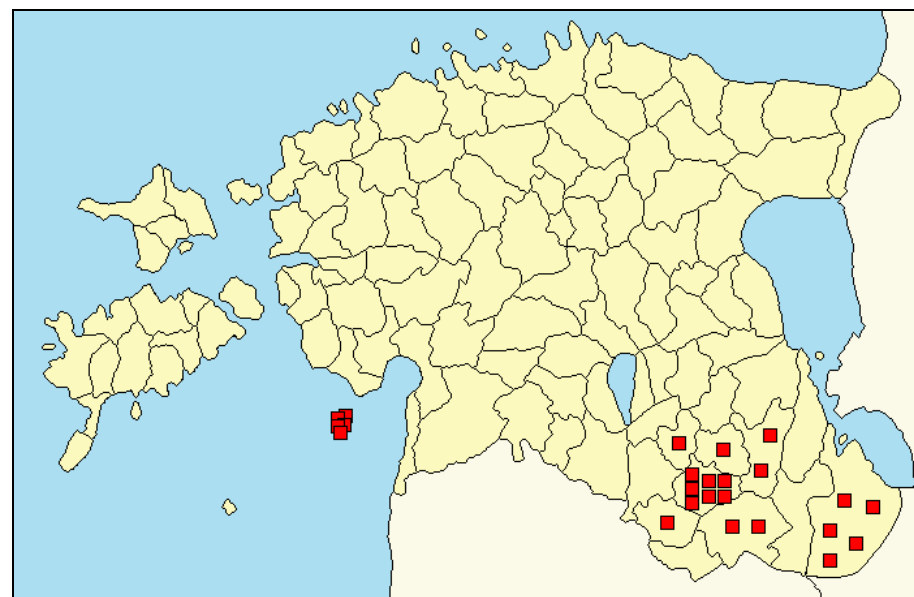
punane / ver(r)ev

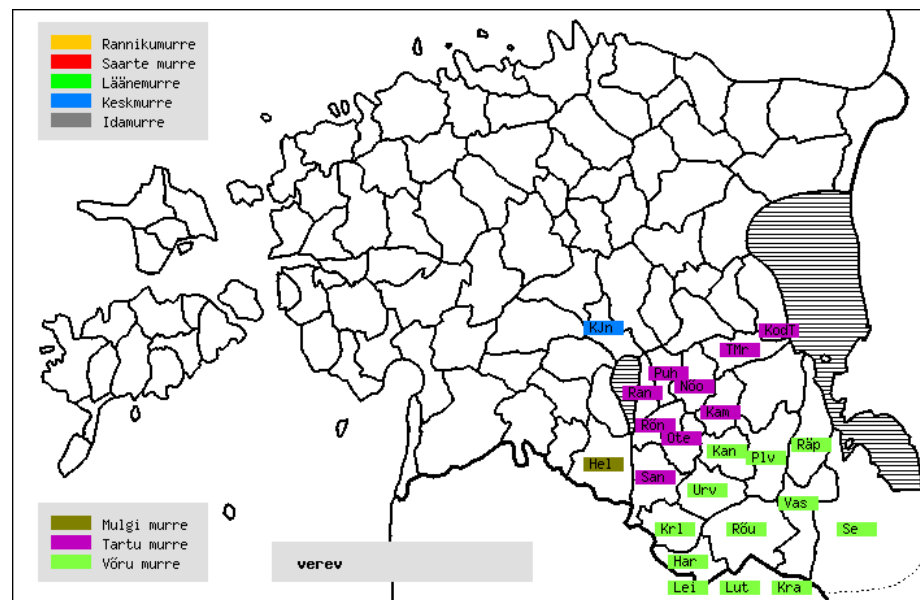
VMS punane

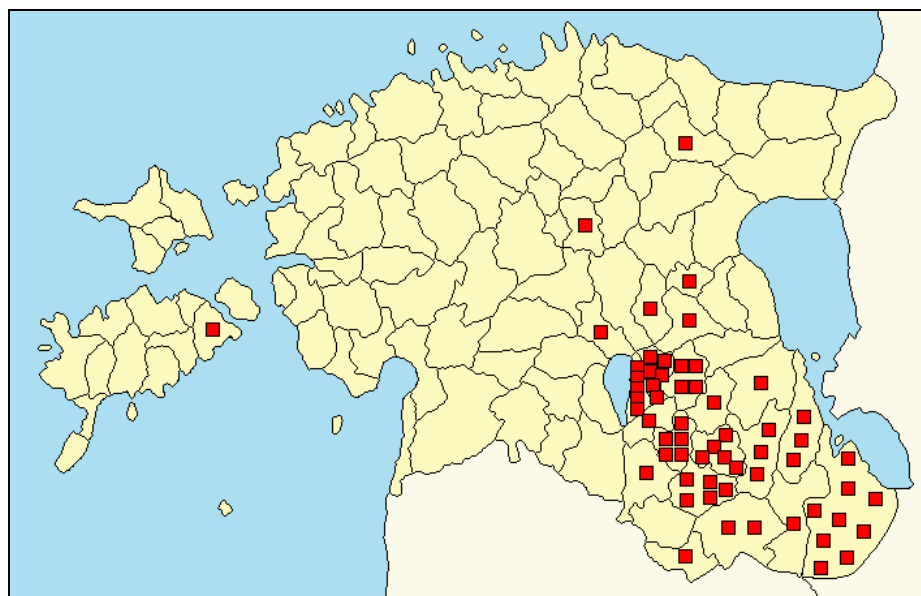
EM punane

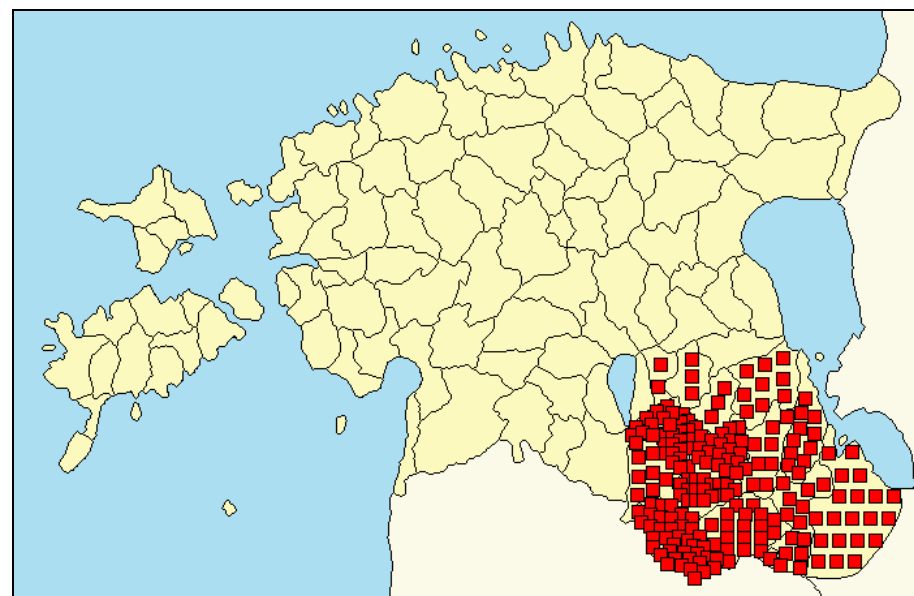
EM punanõ

VMS verev (verrev) „<munarebu

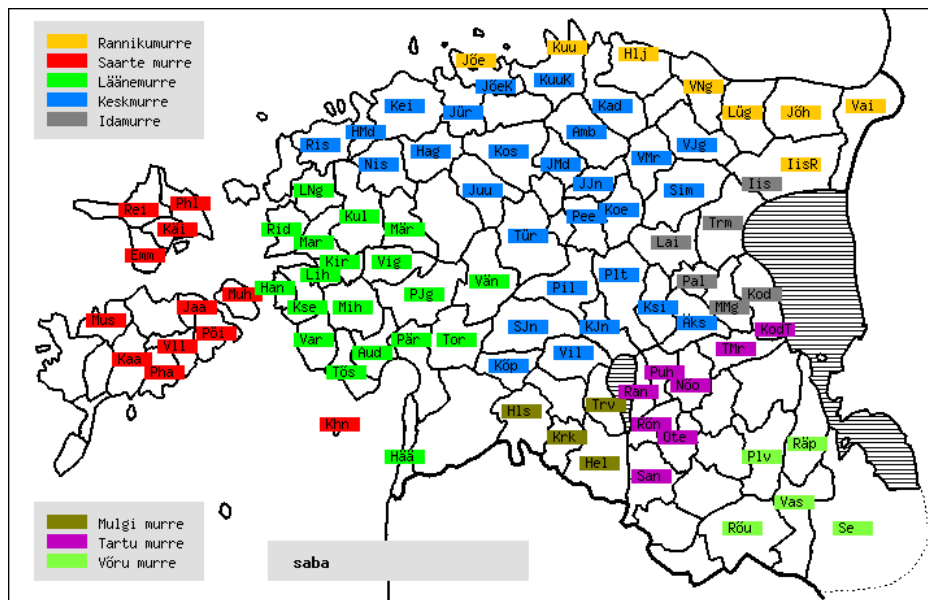
EM verev

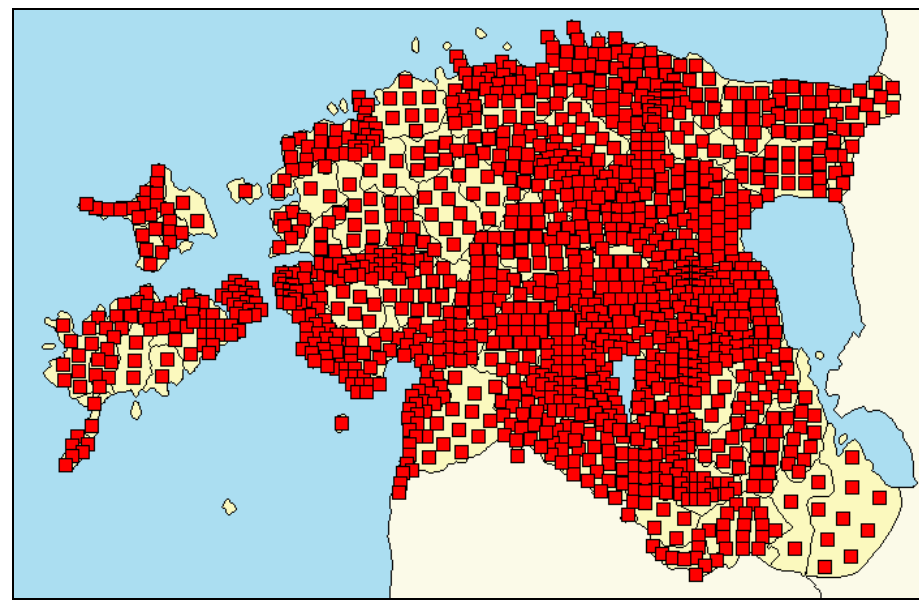
EM verrev

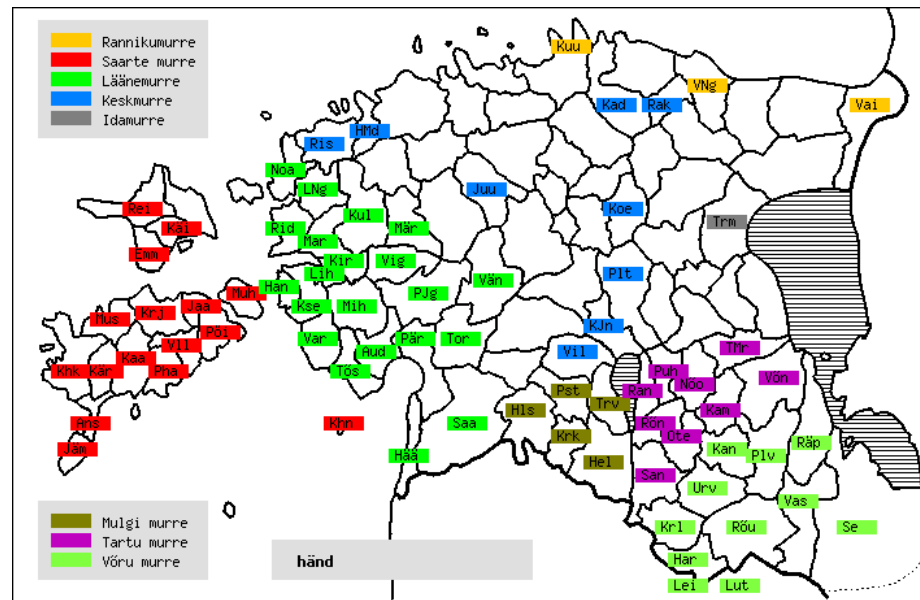
saba / händ ~ hand

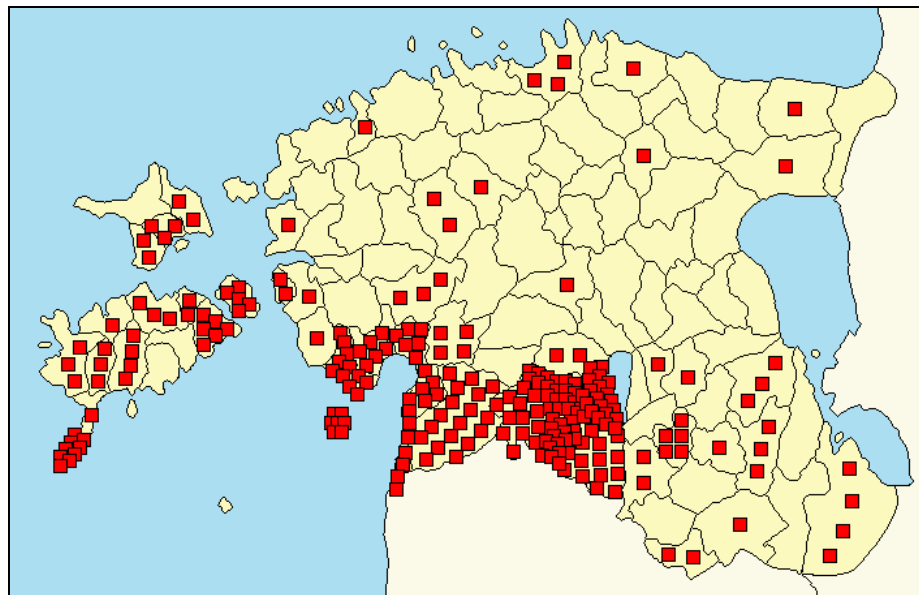
VMS saba

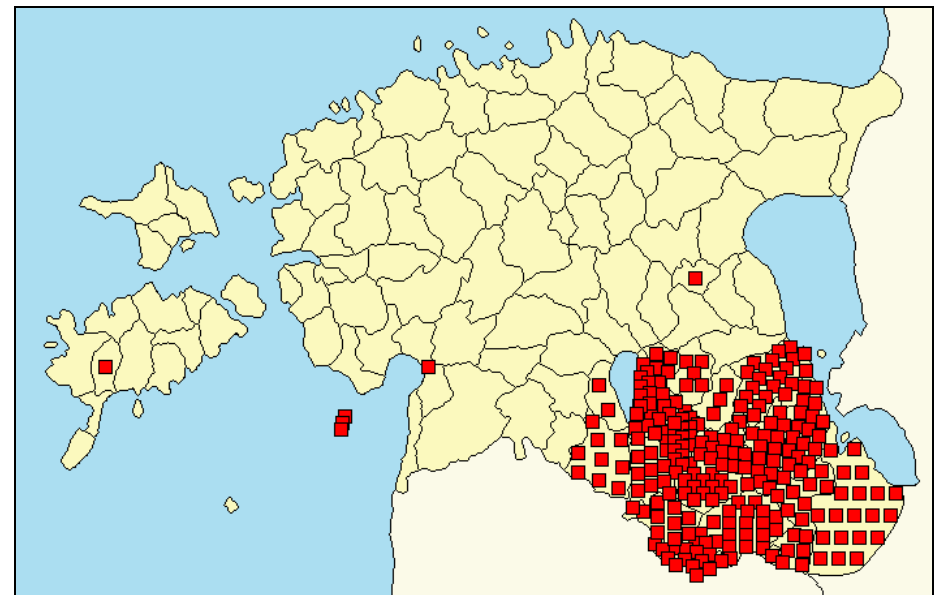
EM saba

VMS händ ((h)and)

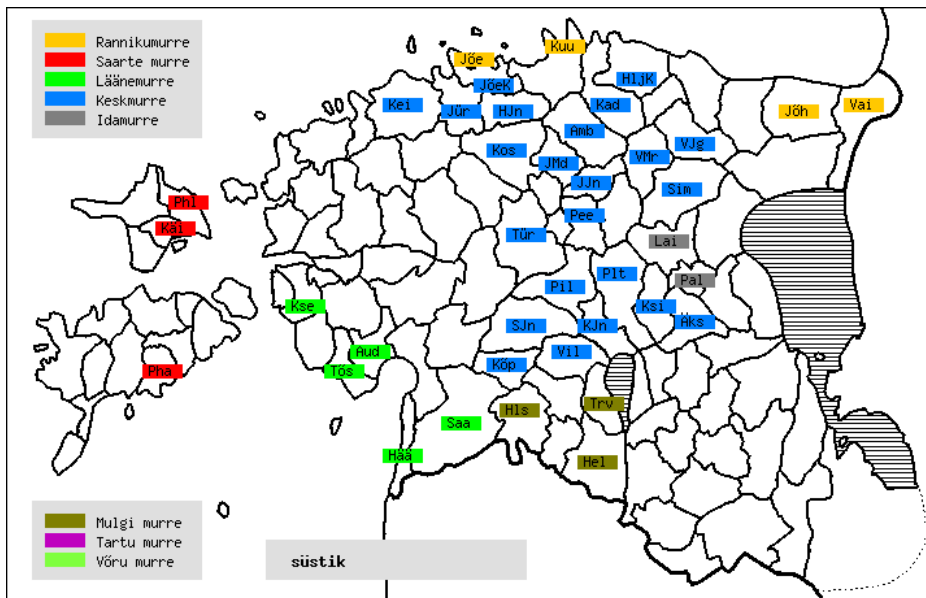

EM händ

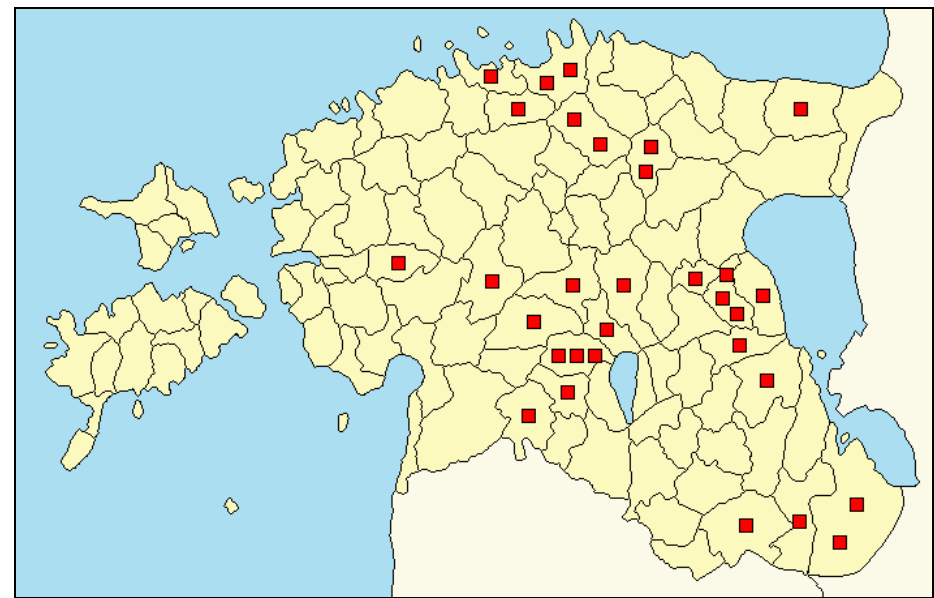

EM hand

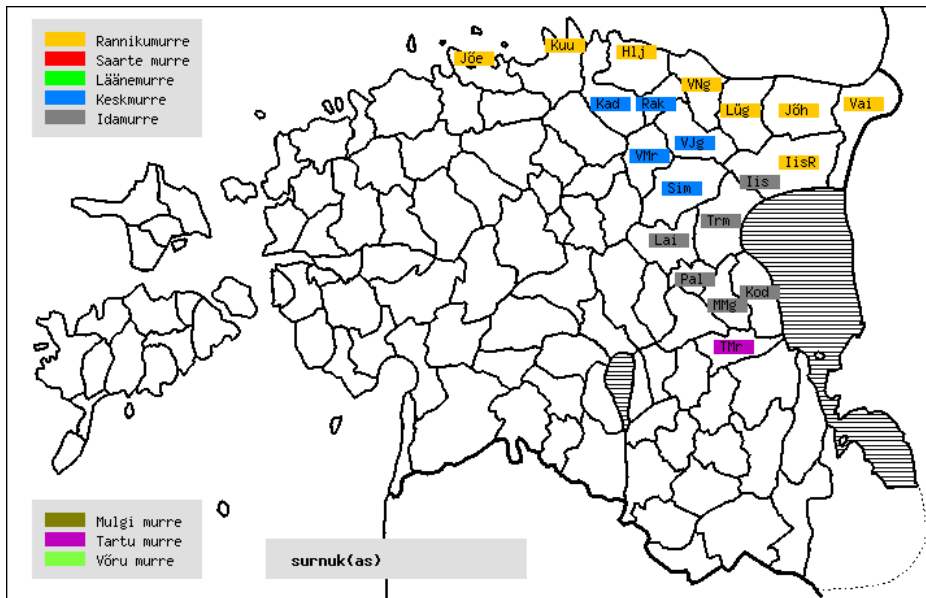
süstik / surnukas

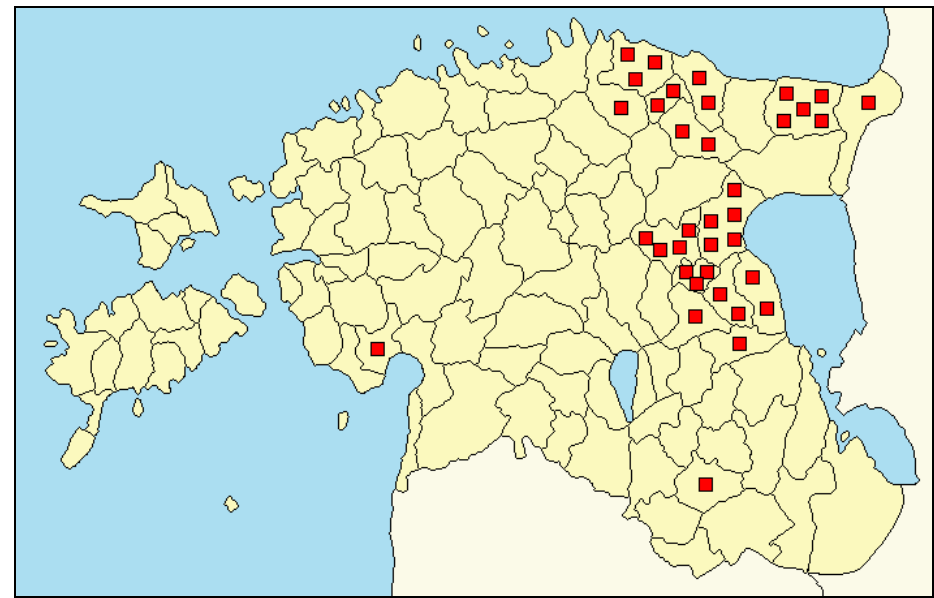
VMS süstik

EM süstik lahendites

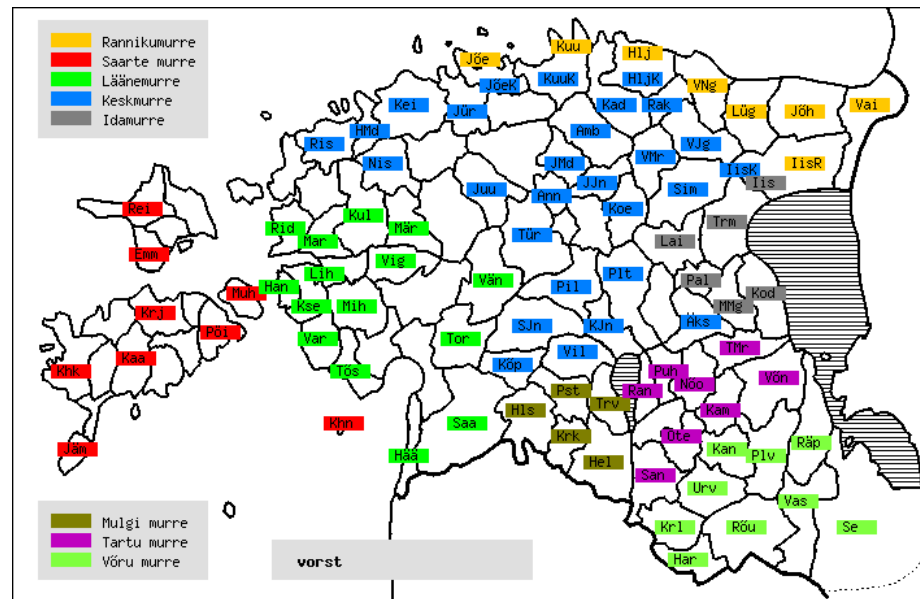

VMS surnuk(as) „süstik

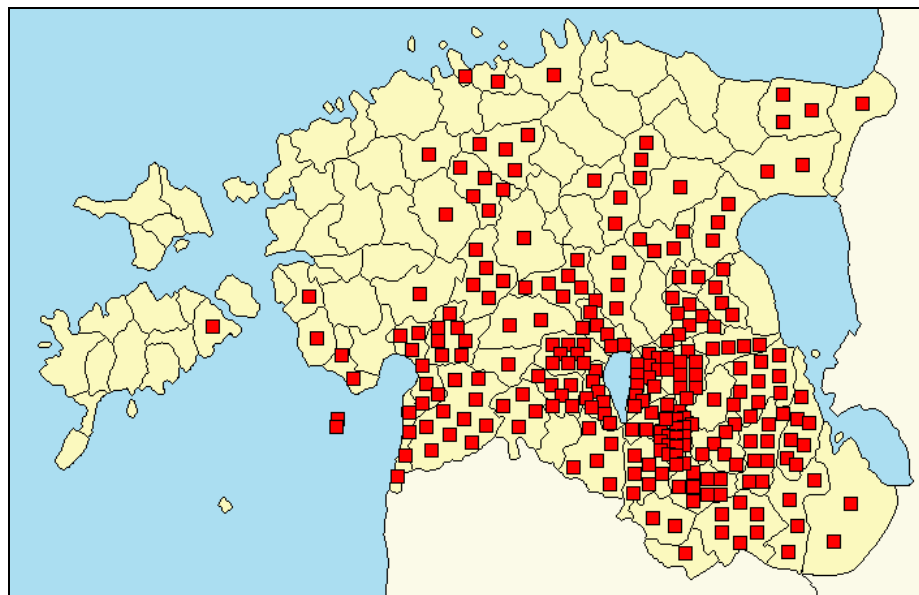

EM surnuk(as) lahendites

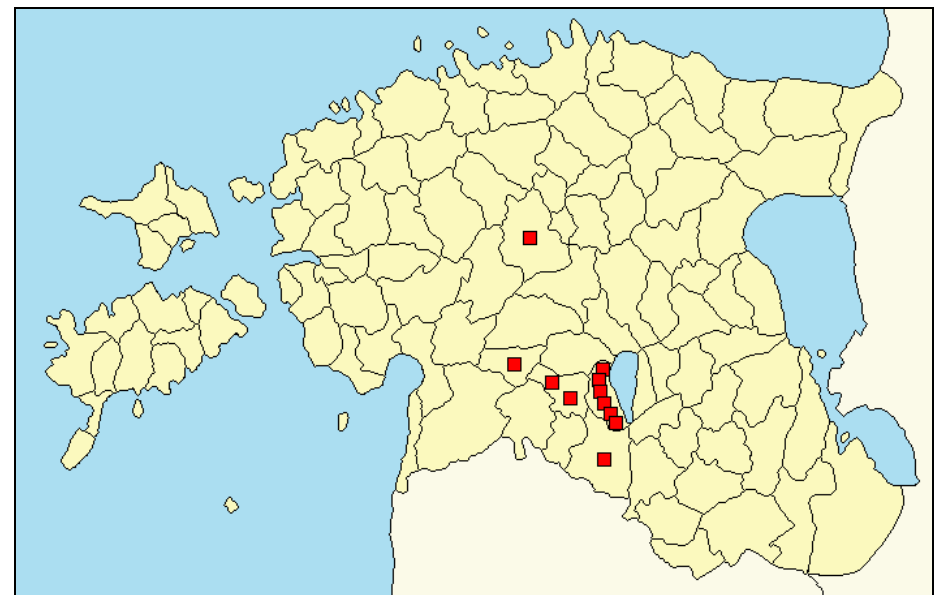
vorst ~ orst / makk ~ makerjas ~ ...

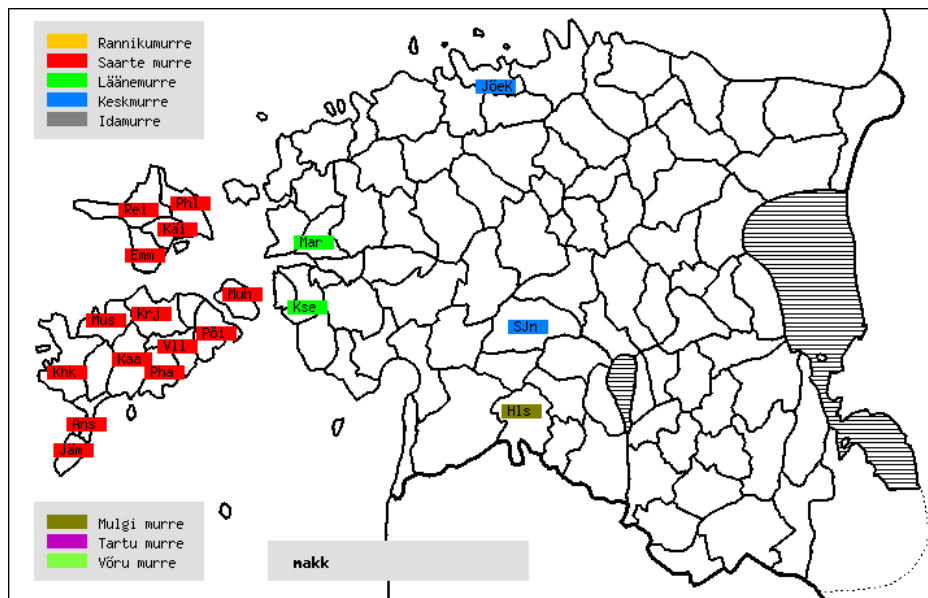
VMS vorst (orst)

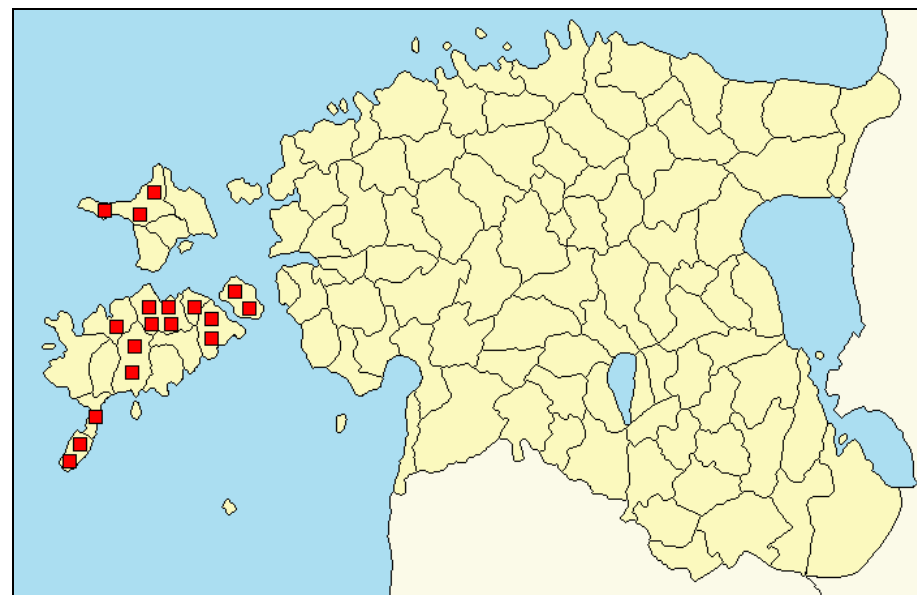
VMS vorst

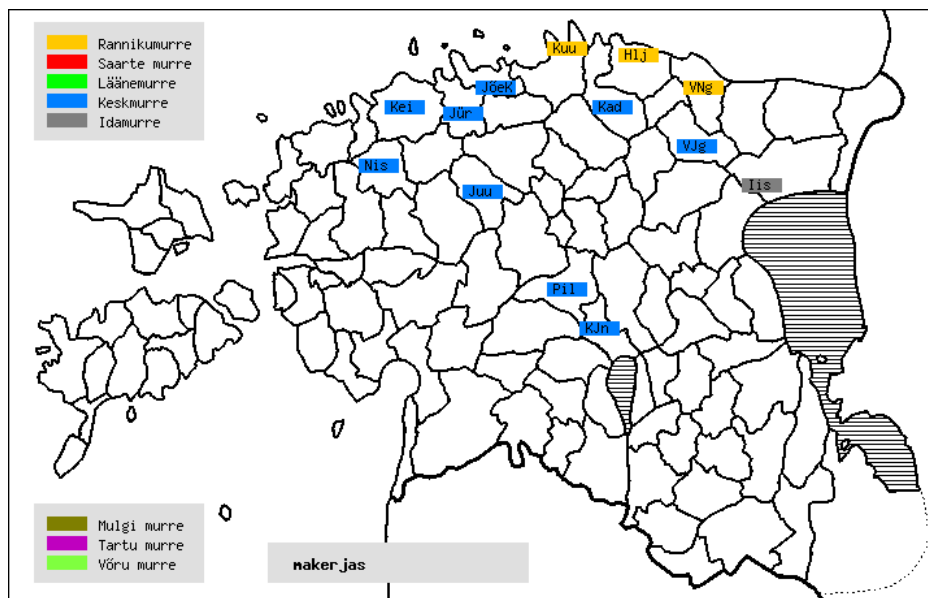
EM orst

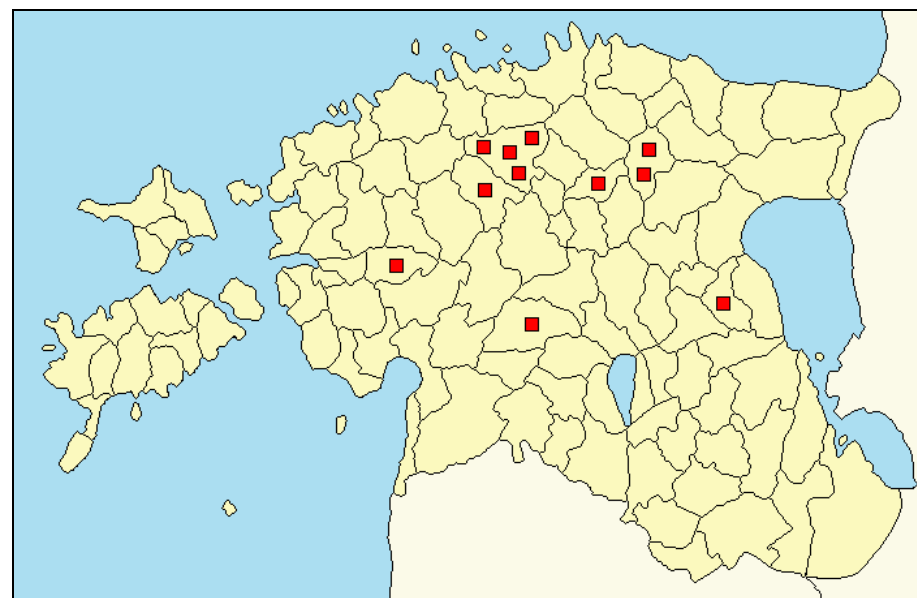
VMS makk

EM makk (tekstides ja lahendites)

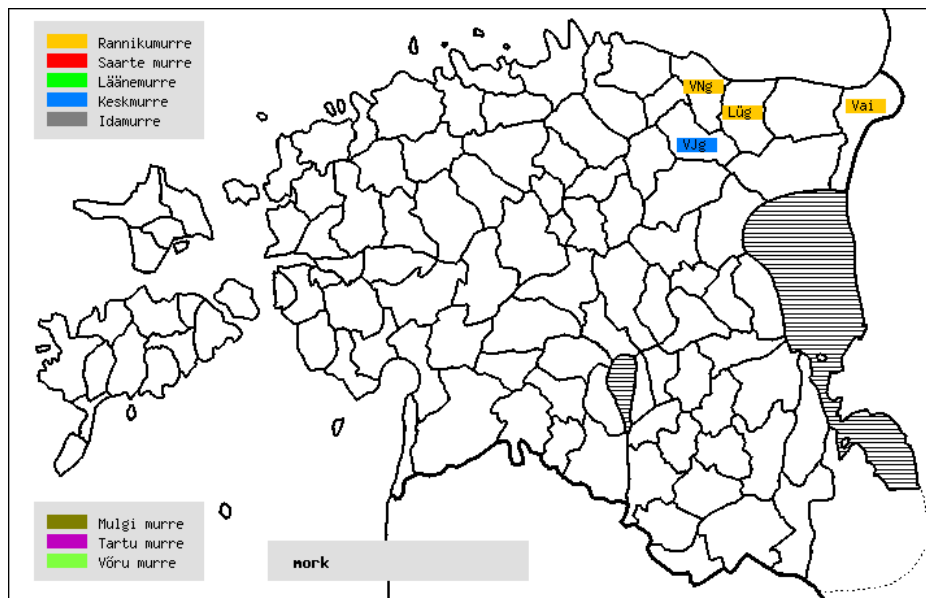

VMS makerjas

EM makerjas

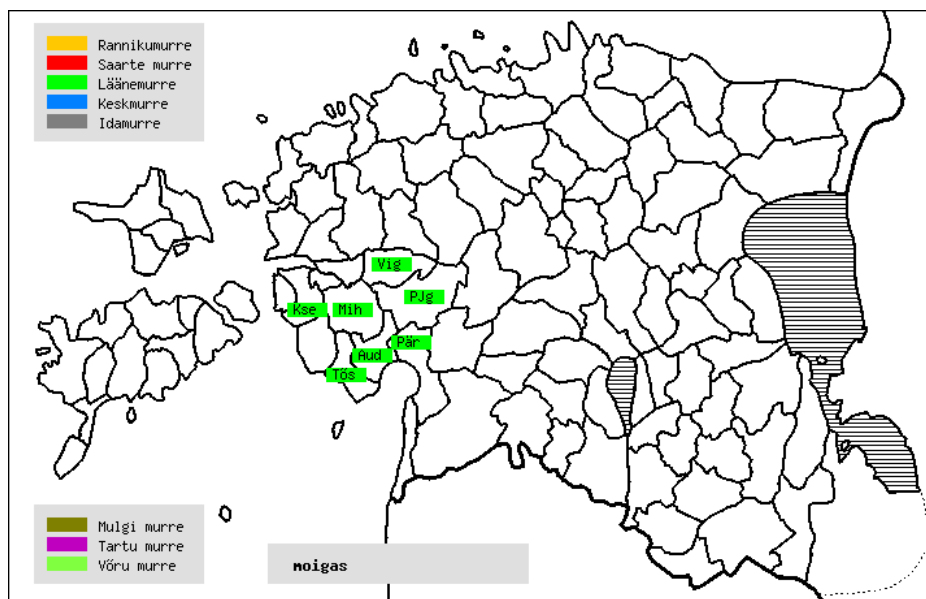

VMS mork

EM mork ~ mort 2 Iis

VMS-is on Iis puudu

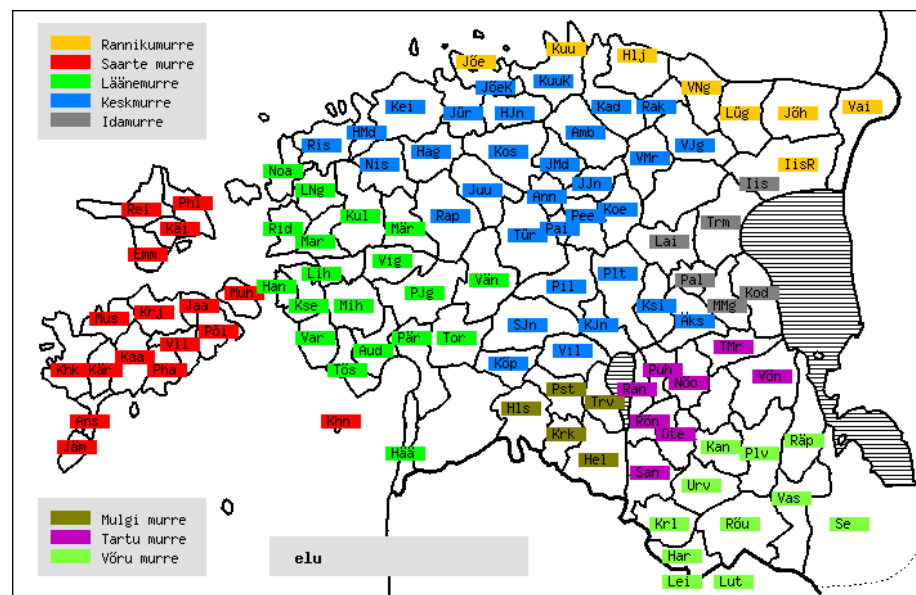
VMS moigas (moegas) „vorst

EM moigas 1 Var

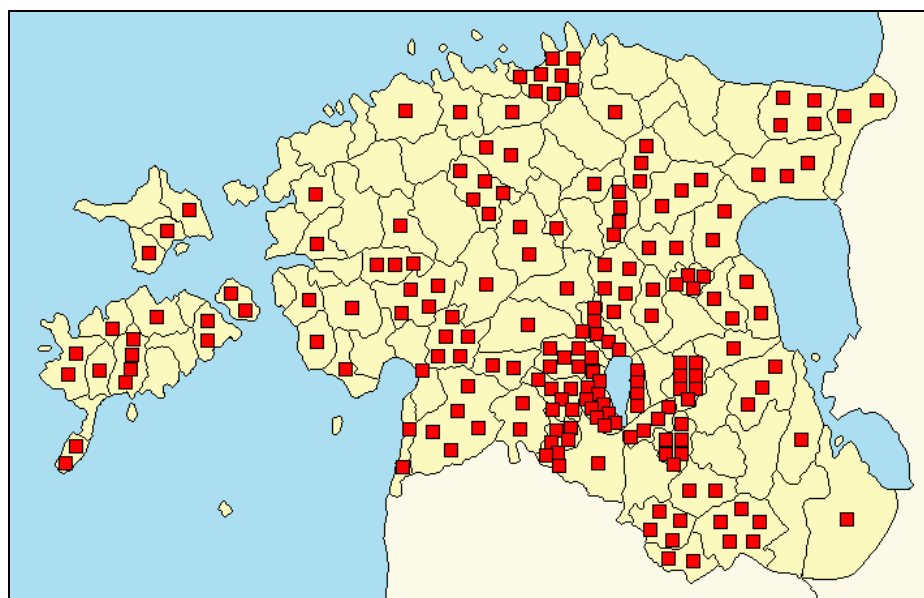
VMS-is on Var puudu

MUID NÄITEID

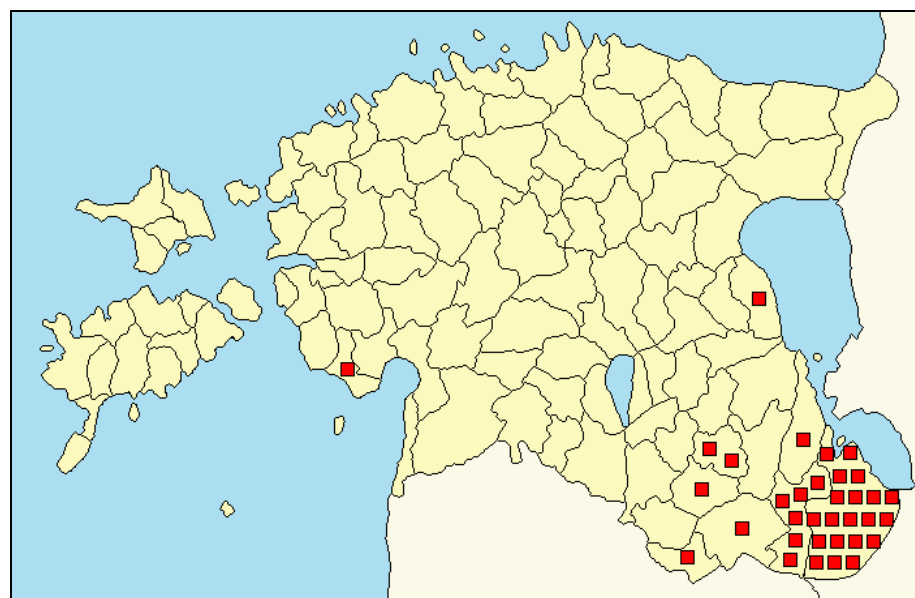
elu(s) ~ elo(lda) ~ ...

VMS elu (elo) „<elamu

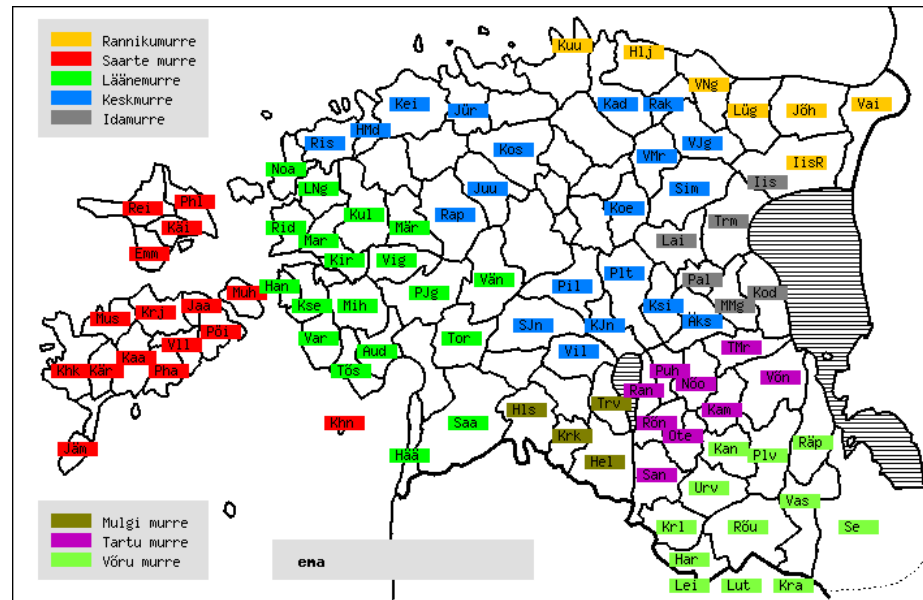

EM elu(s, eluta)

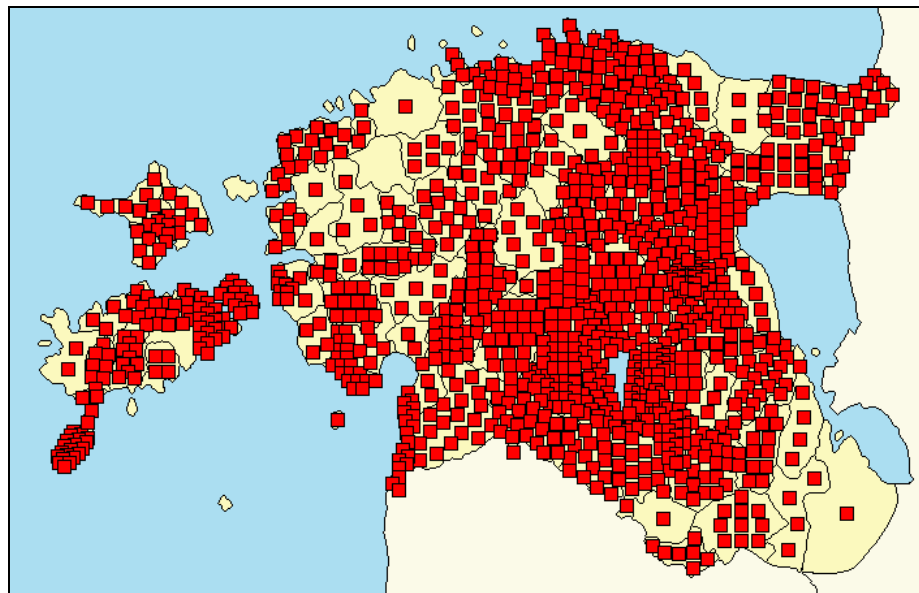

EM elo(lda, eloiä jne)

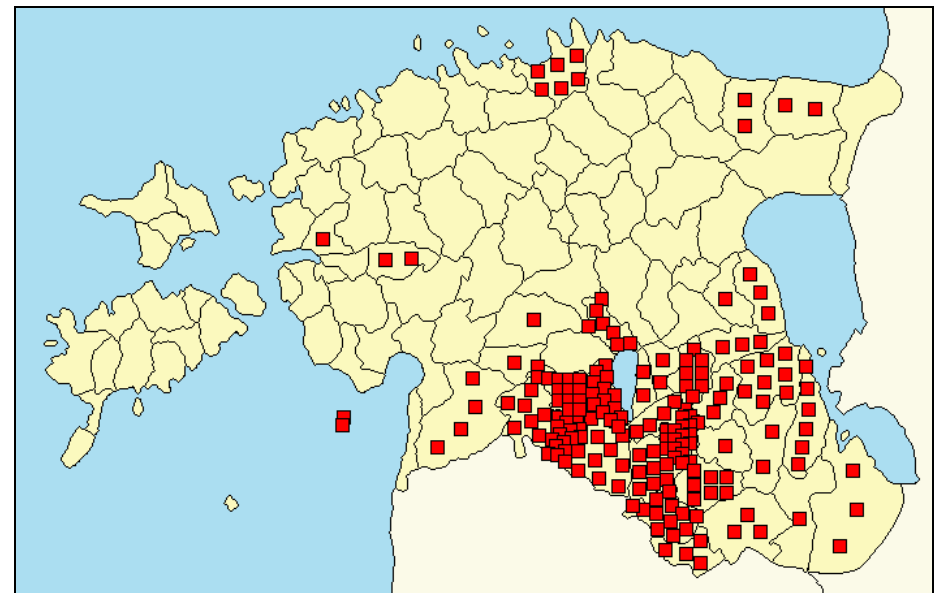
ema ~ emä ~ ima ~ imä

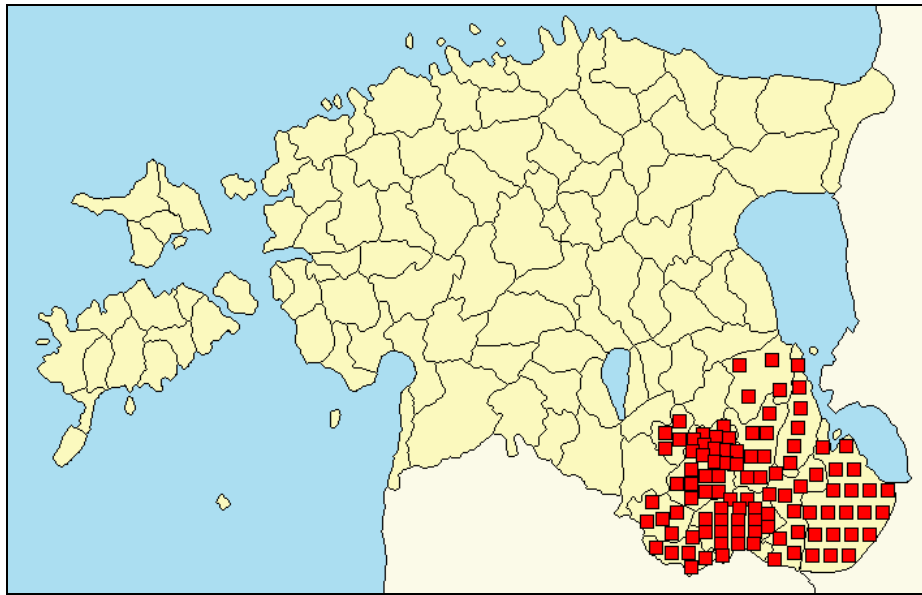
VMS **ema** (imä) „<esemete osa ???“

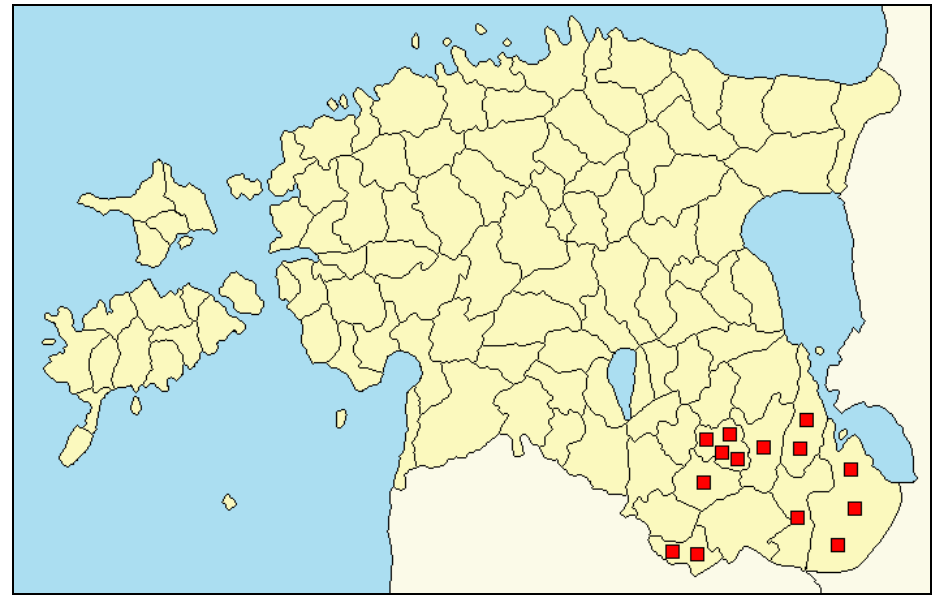
EM **ema**

EM **emä**

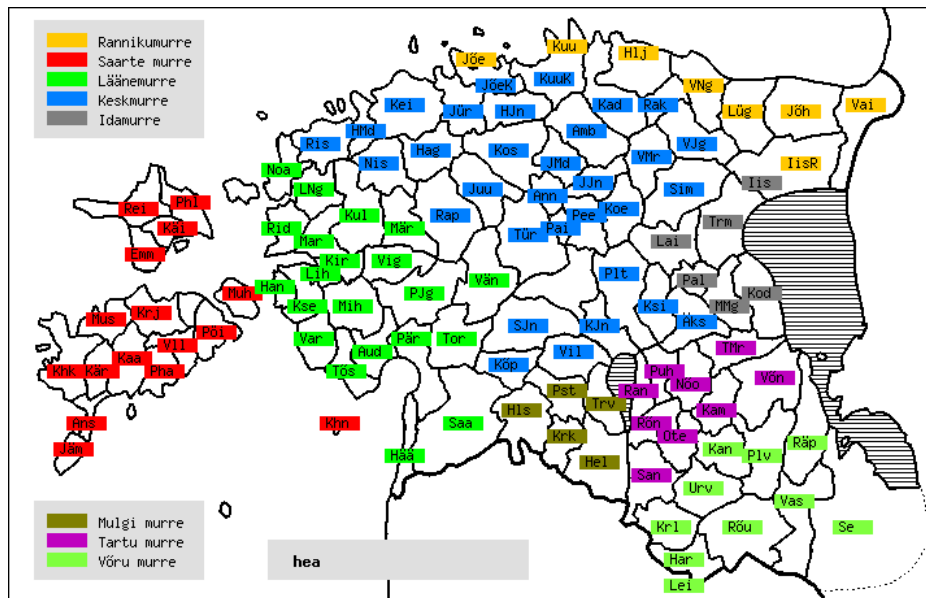
EM imä

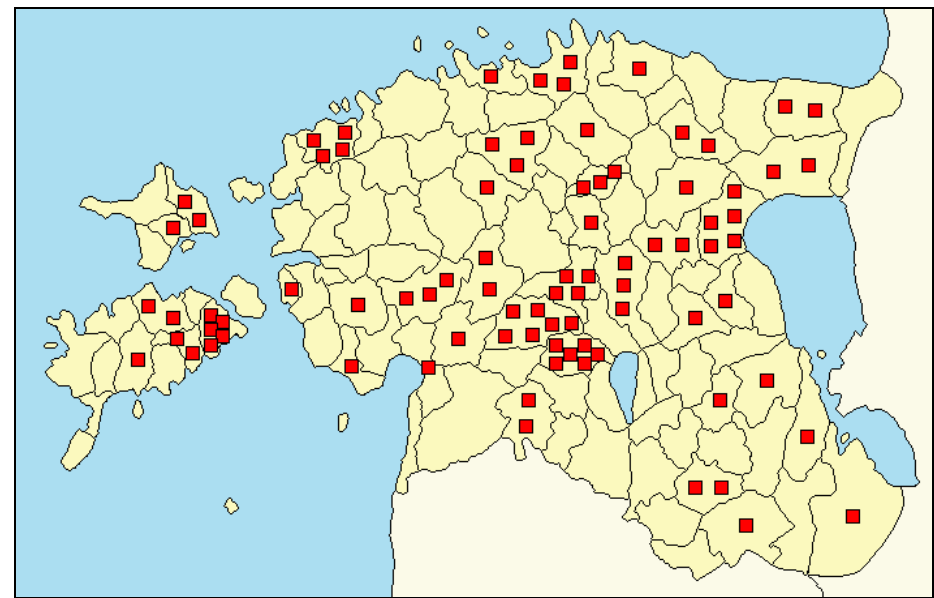
EM ima

hea ~ hia ~ hää ~ hää ~ hüva

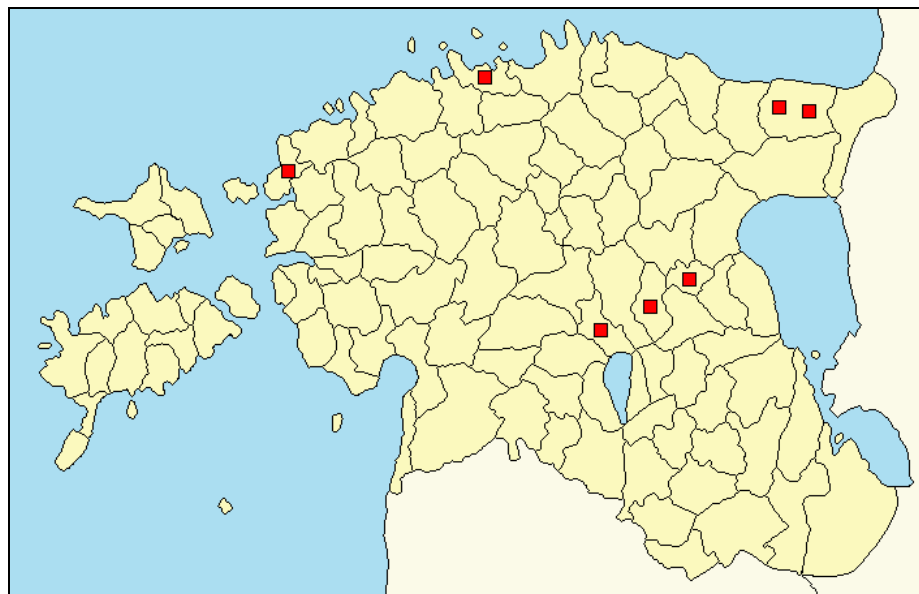

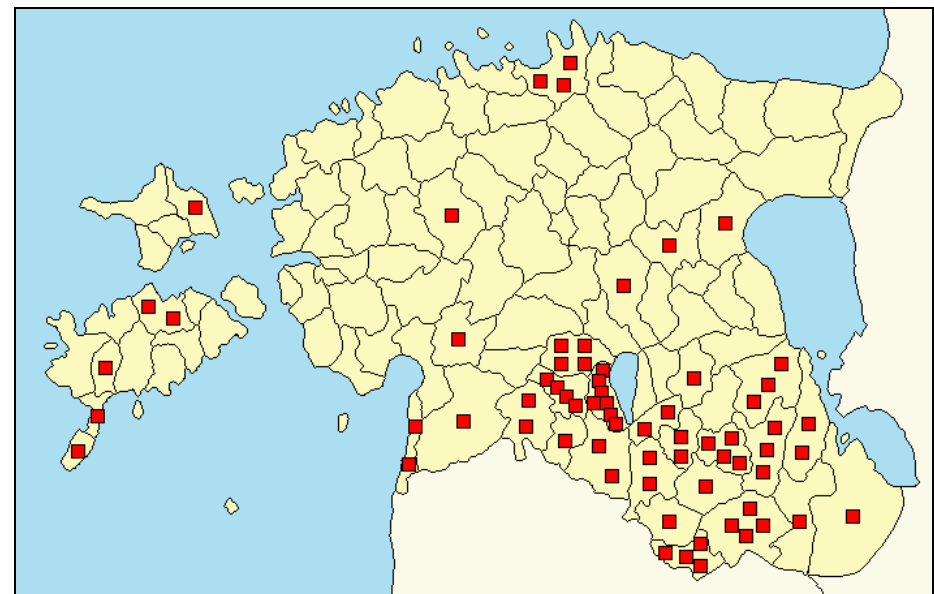
VMS hea (ää)

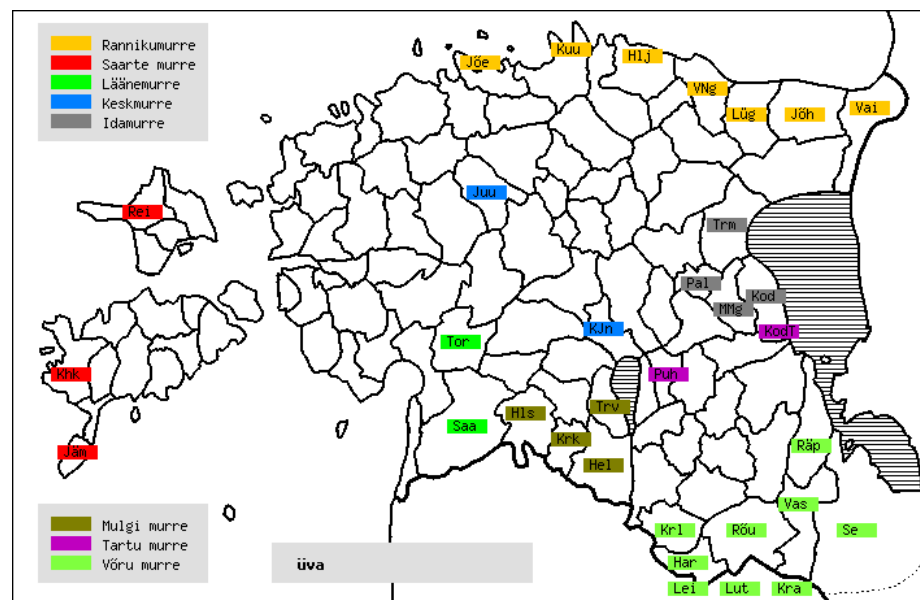
EM hea

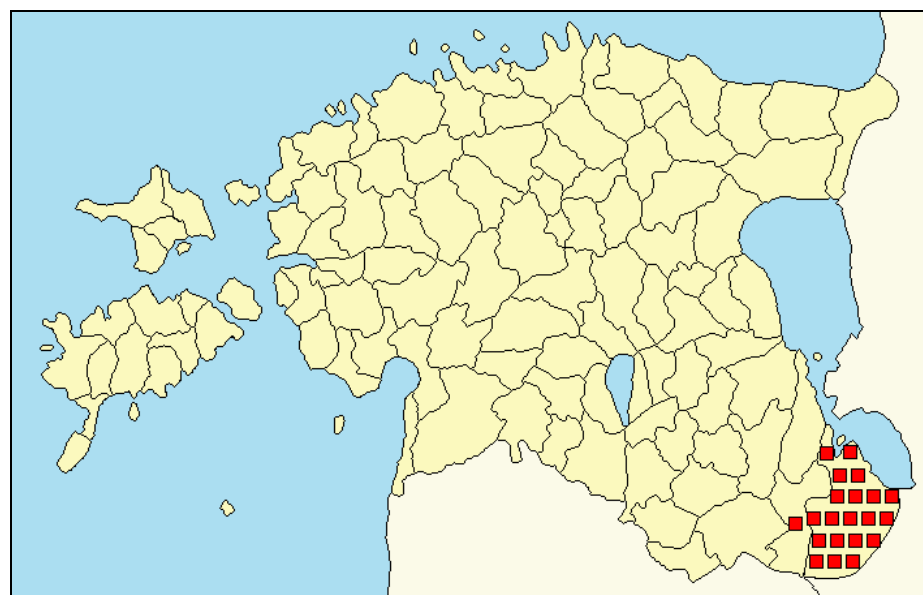
EM hia

EM hää

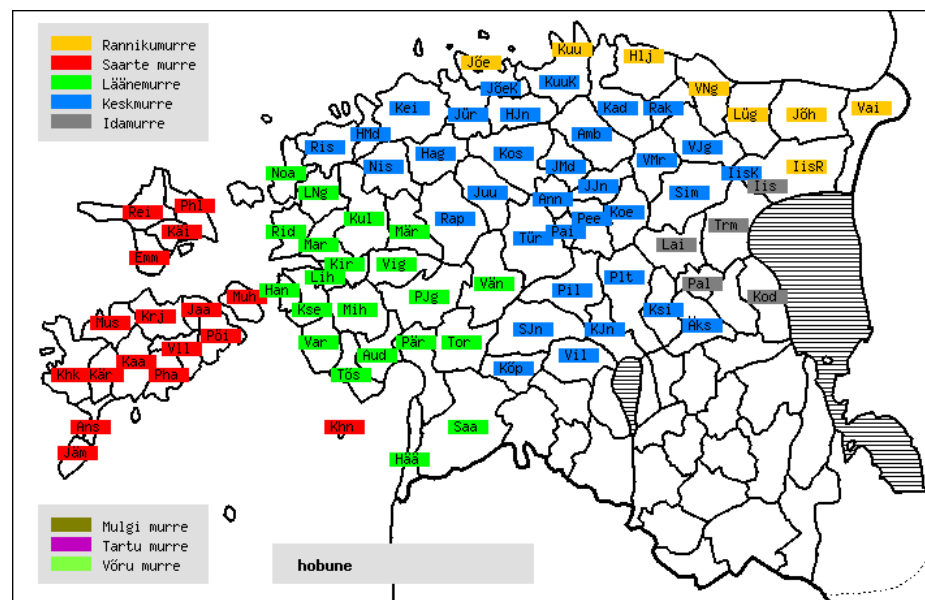
VMS üva (hü(v)ä hõä) „hea

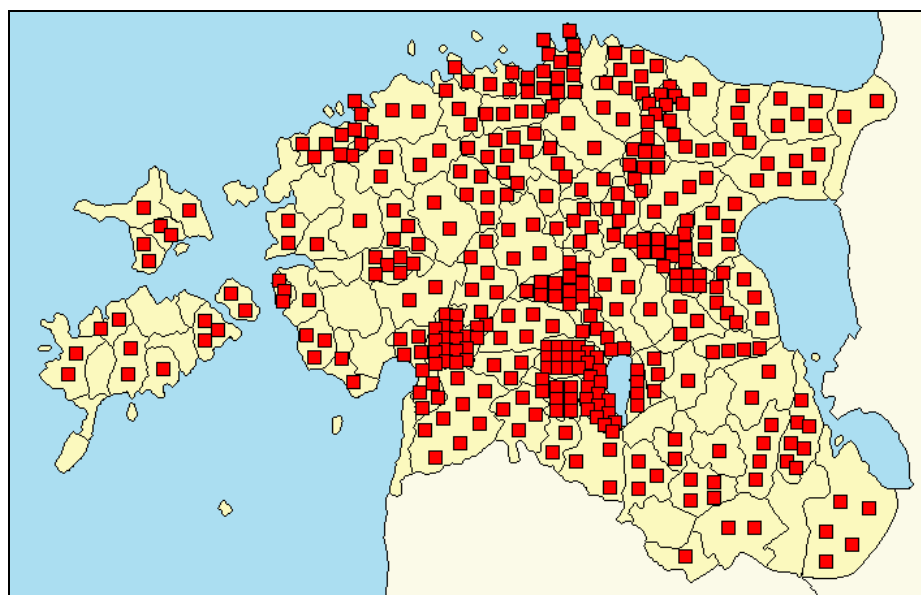
EM hüä

EM hüva 1 Vai 1 Muh
 hüvä 1 Kuu 1 Se
 hõä Ø

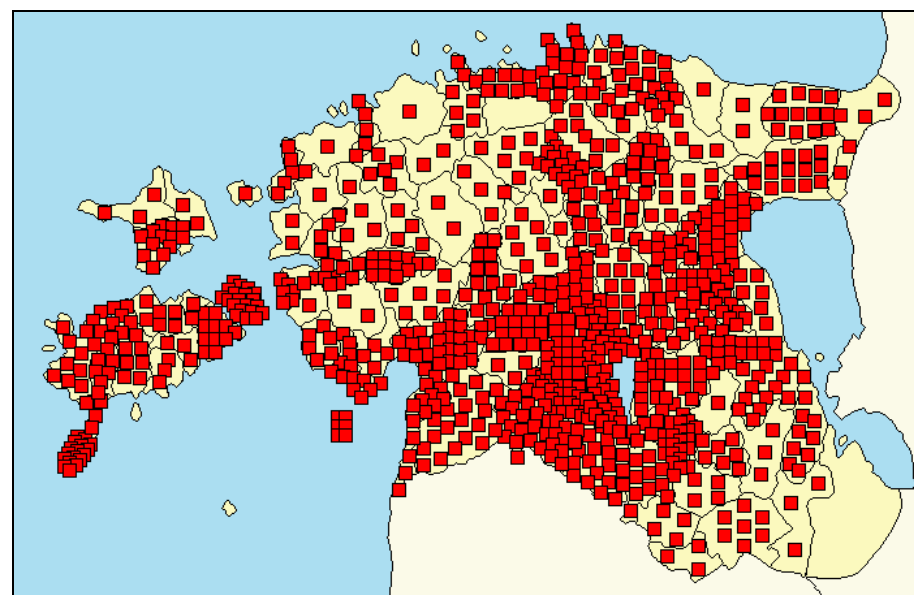
hobune ~ hobone ~ hobene ~ hobōnō ~ ...

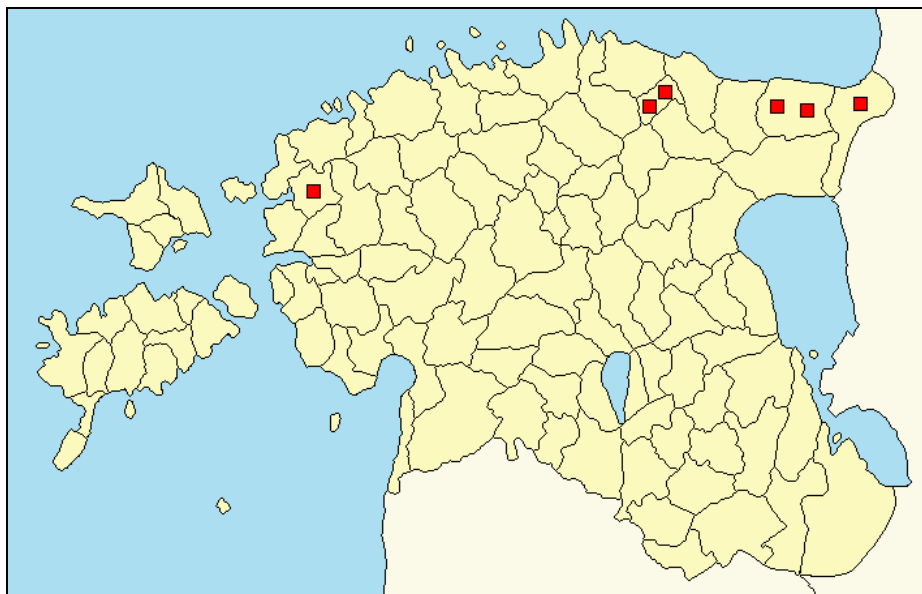
VMS **hobune** ((h)obu) „<mära

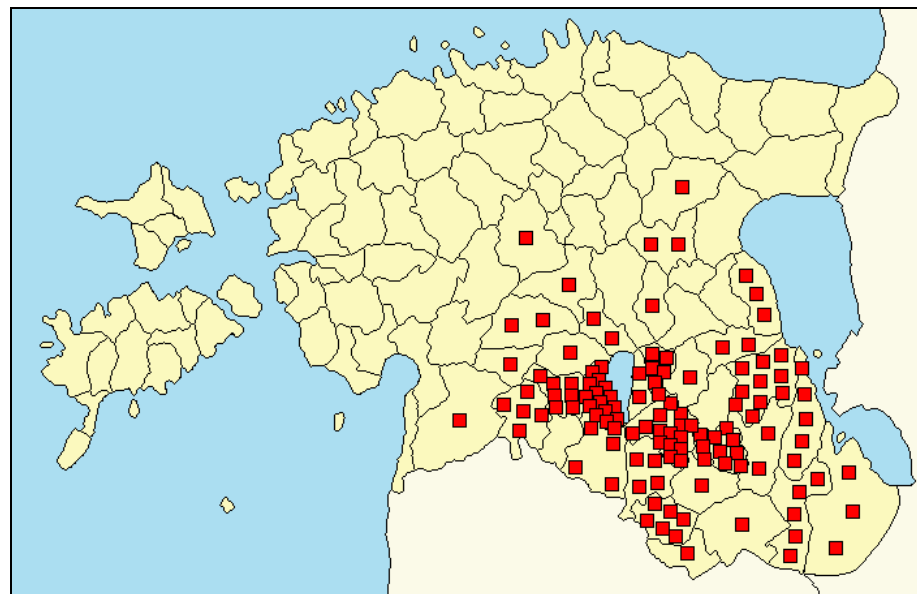
EM **hobune**

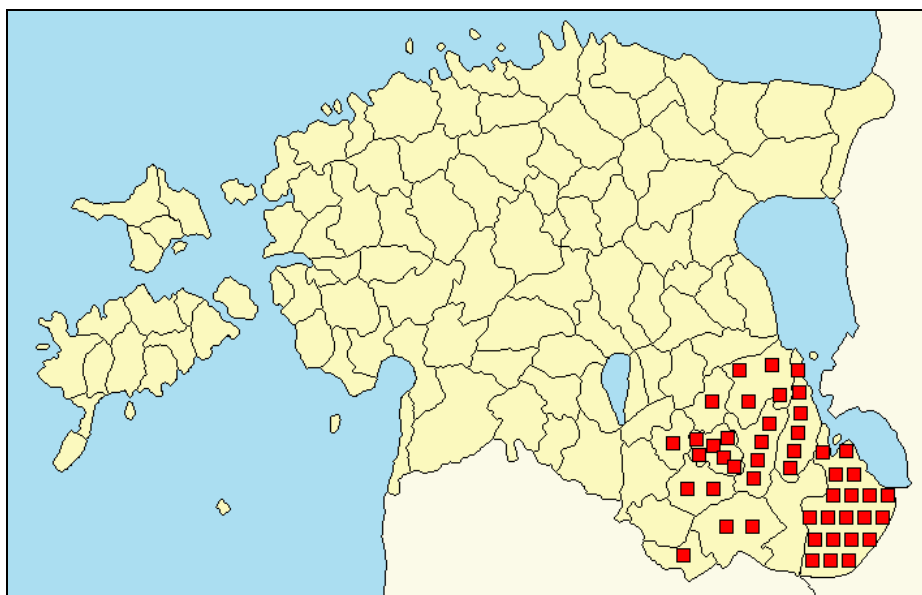
EM **hobu**

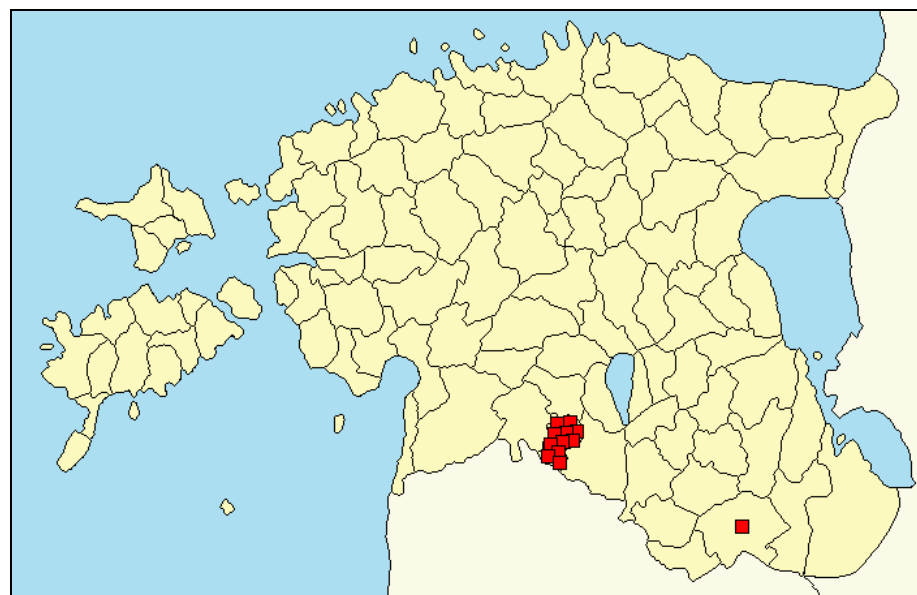
EM hobone

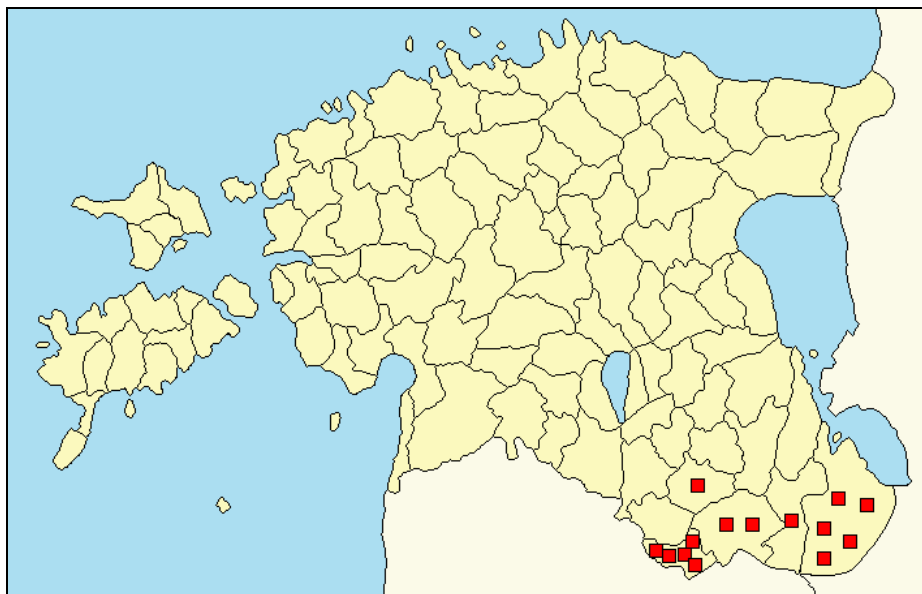
EM hobene

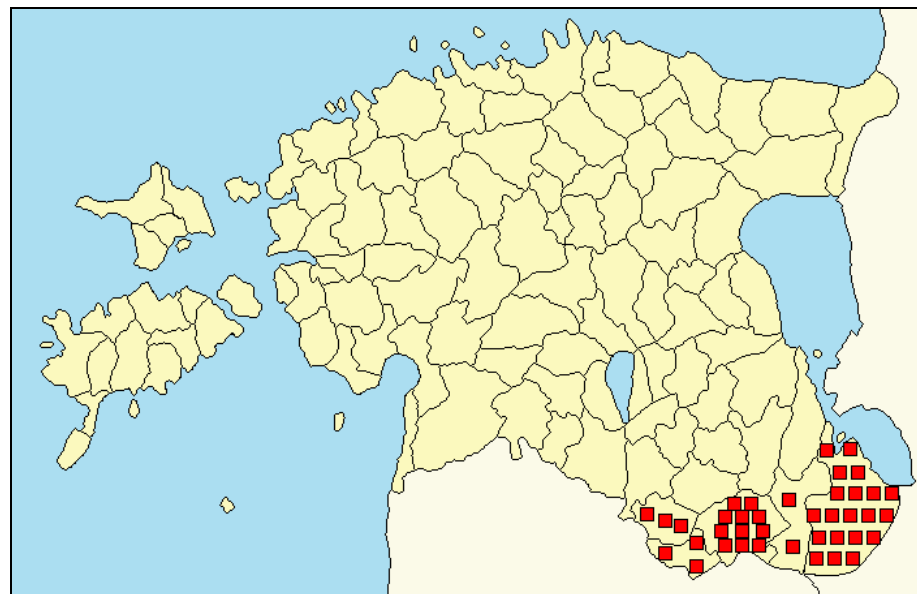
EM hobõnõ

EM hoben

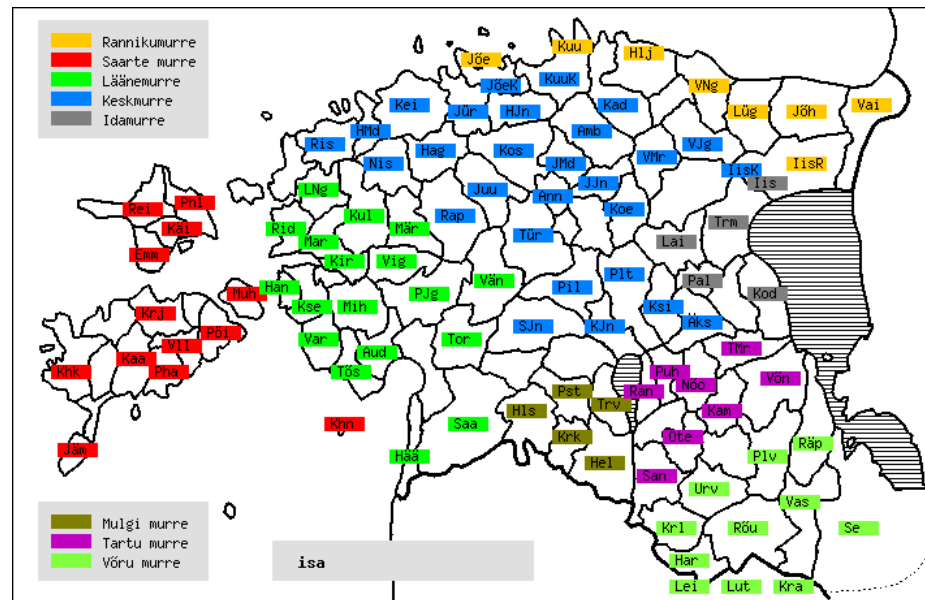

EM hopen

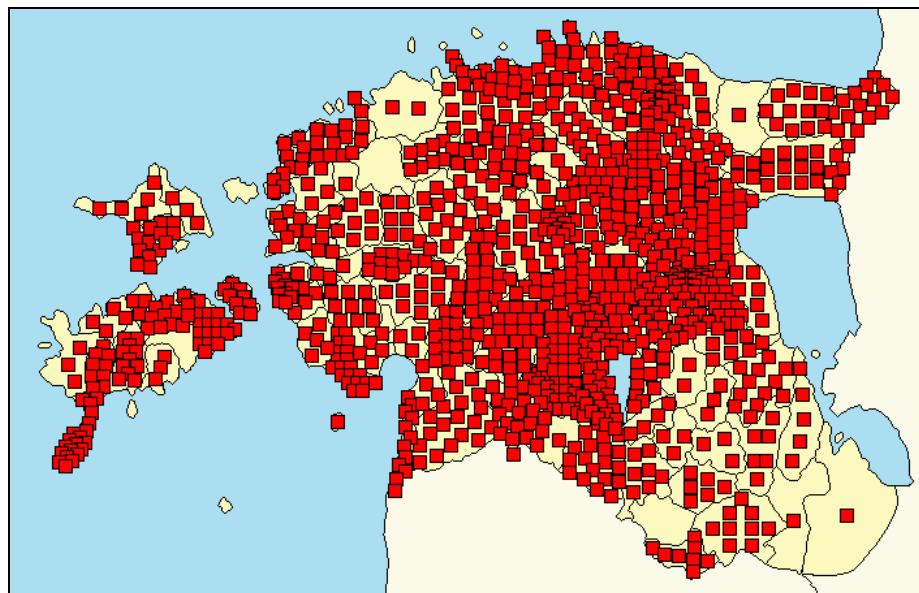

EM hopõn

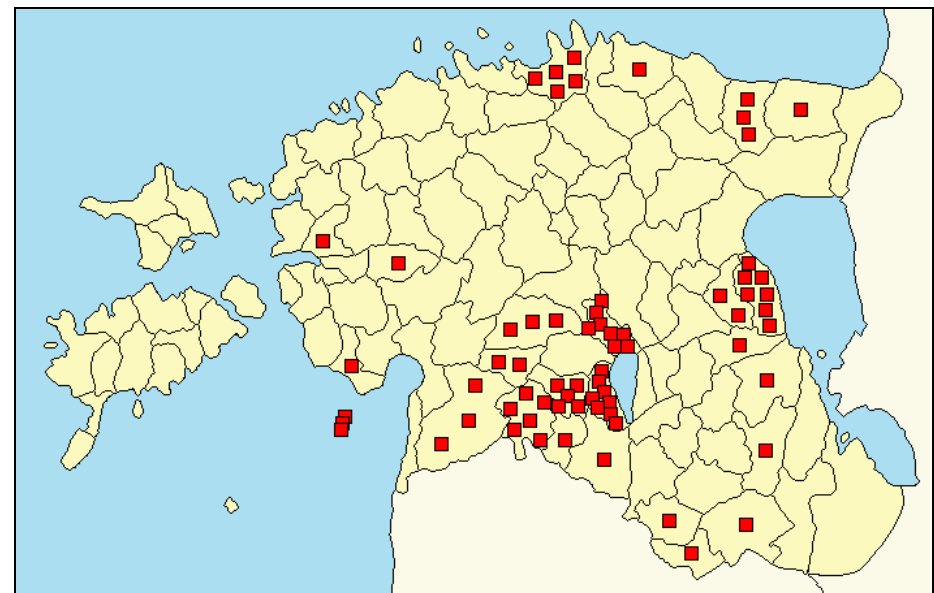
isa ~ isä ~ esa ~ esä

VMS isa (esä)

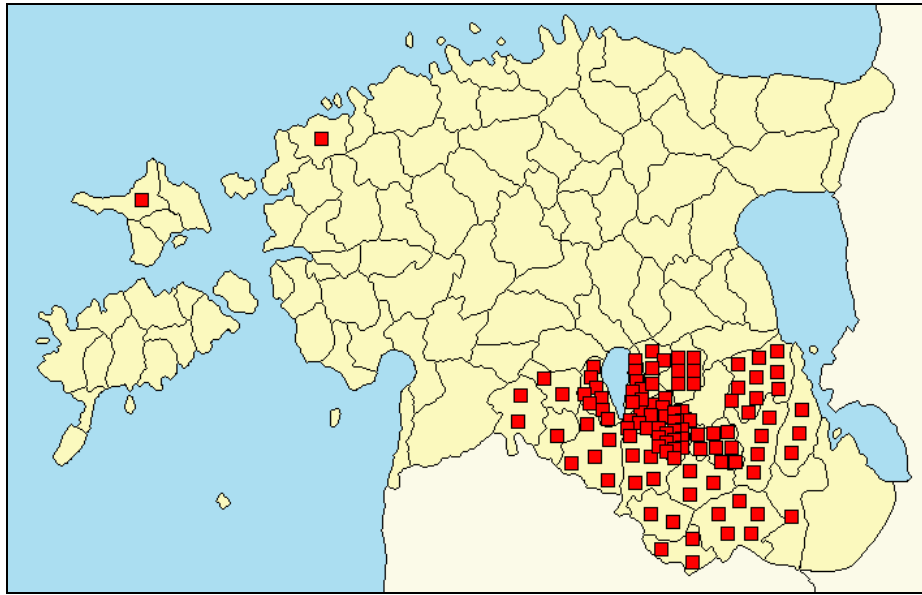

EM isa

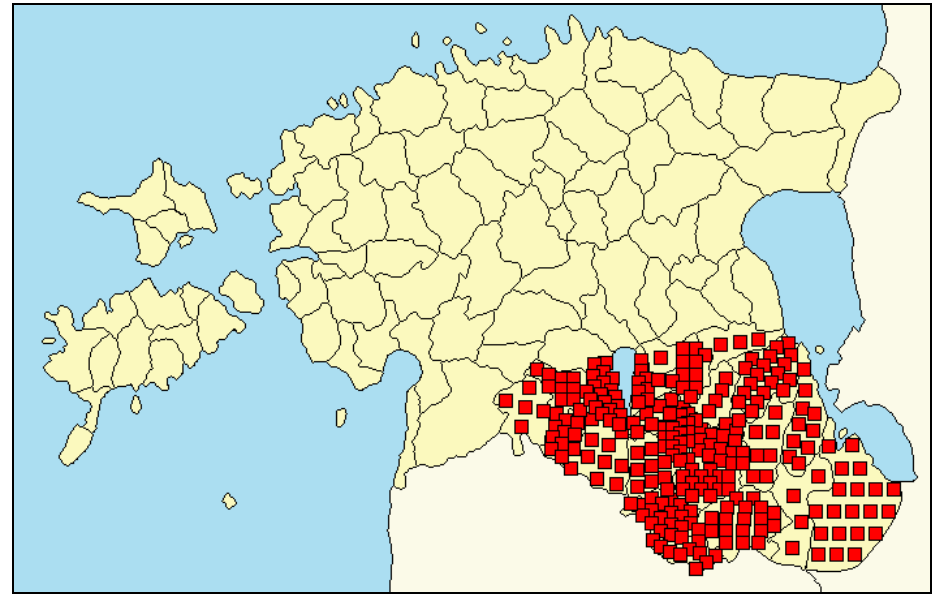

EM isä

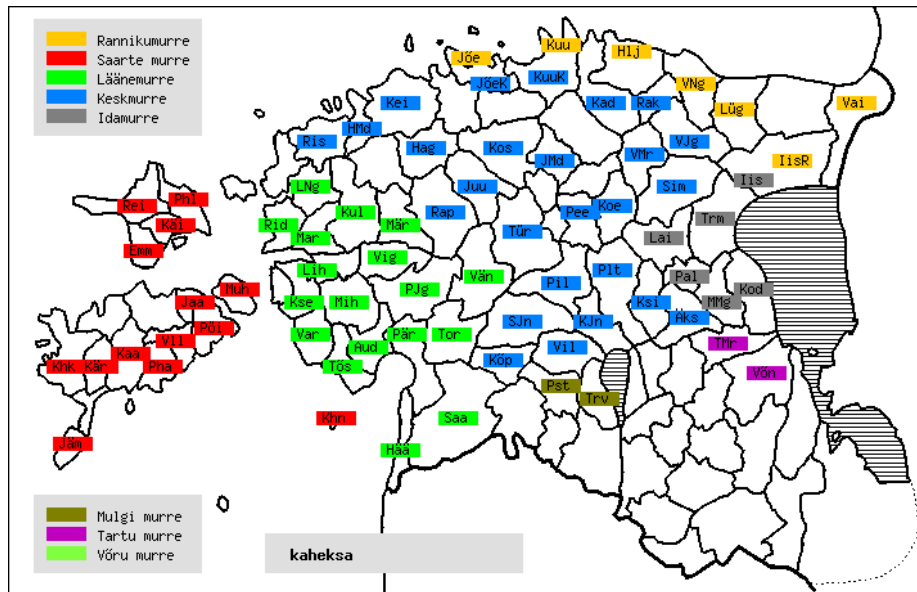

EM esa

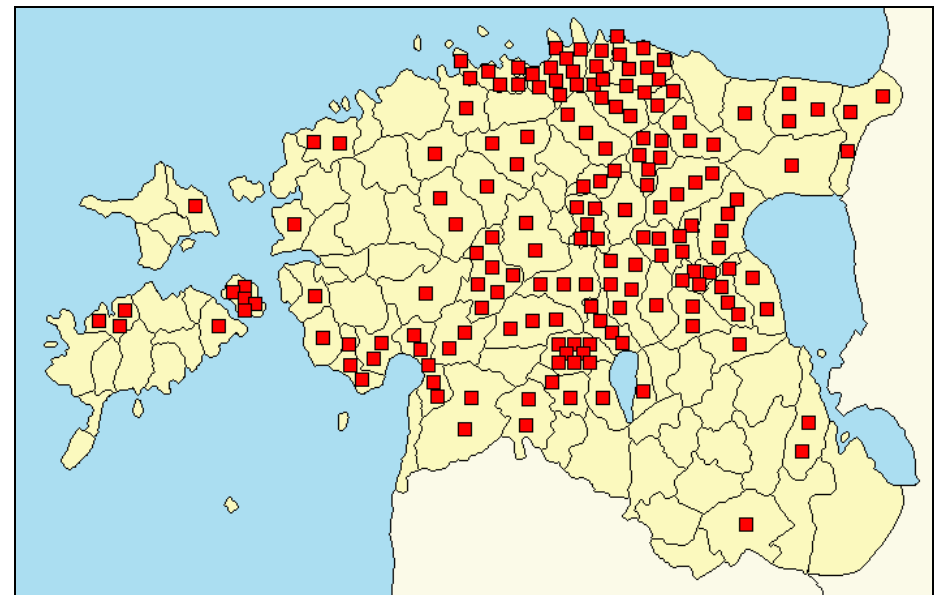

EM esä

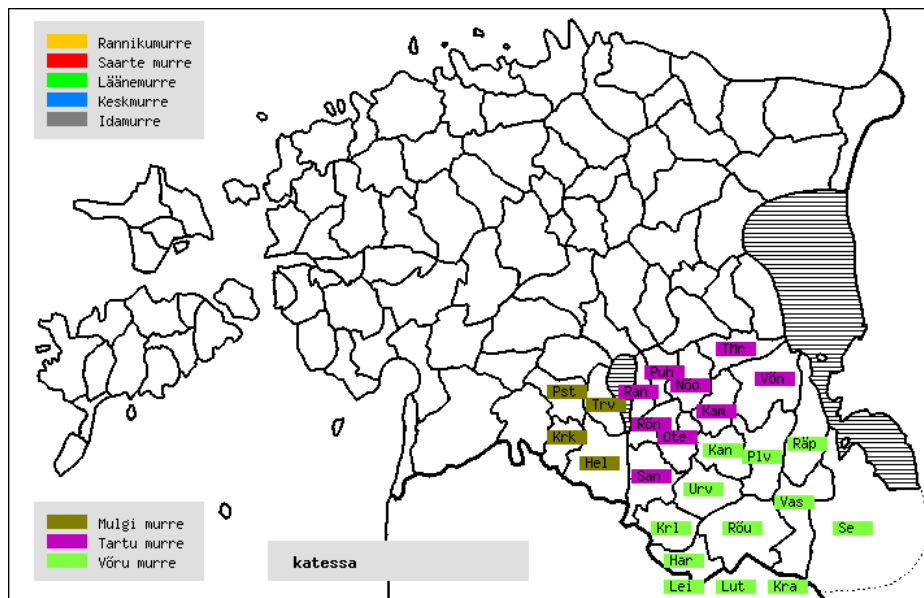
kaheksa ~ kaessa ~ katessa

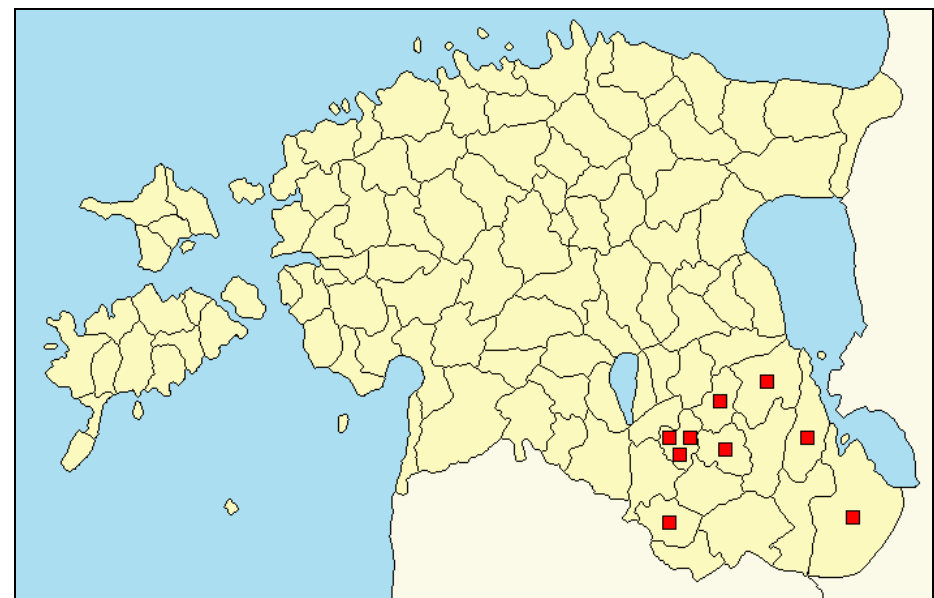
VMS kaheksa (kaessa kaesa)

EM kaheksa kaessa Ø kahesa Ø

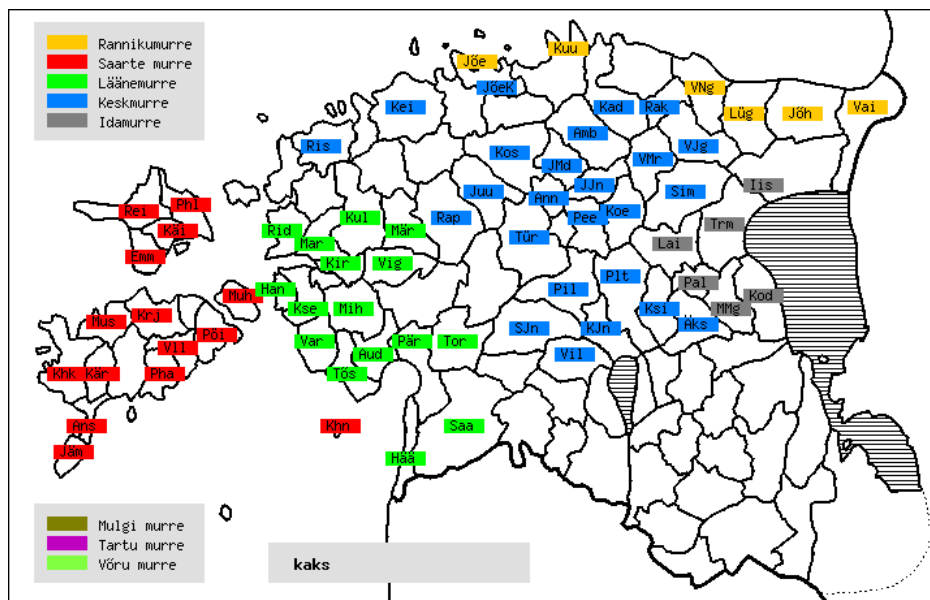

VMS katessa (katsa) „kaheksa

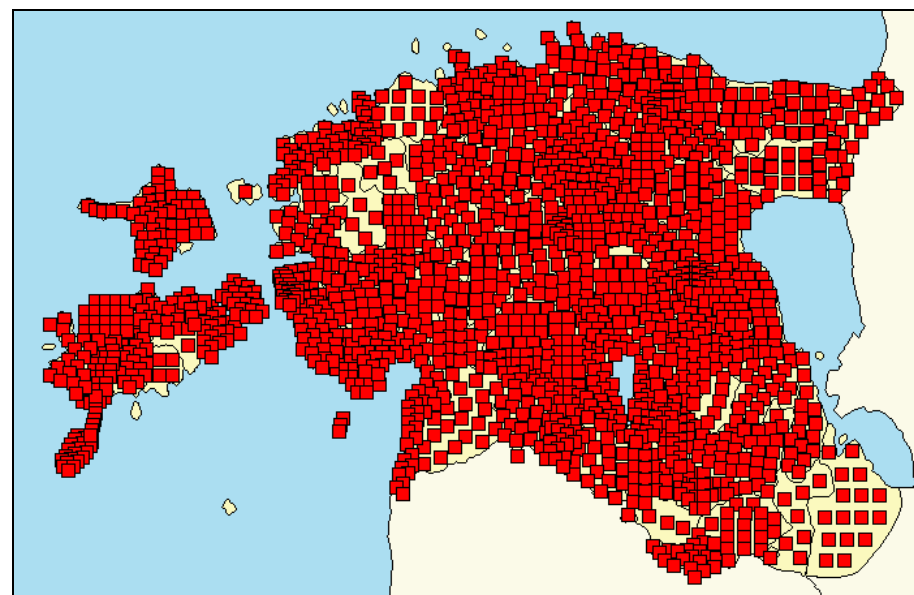

EM katessa (katesa 1 Nõo katsa 1 Nõo 1 Se)

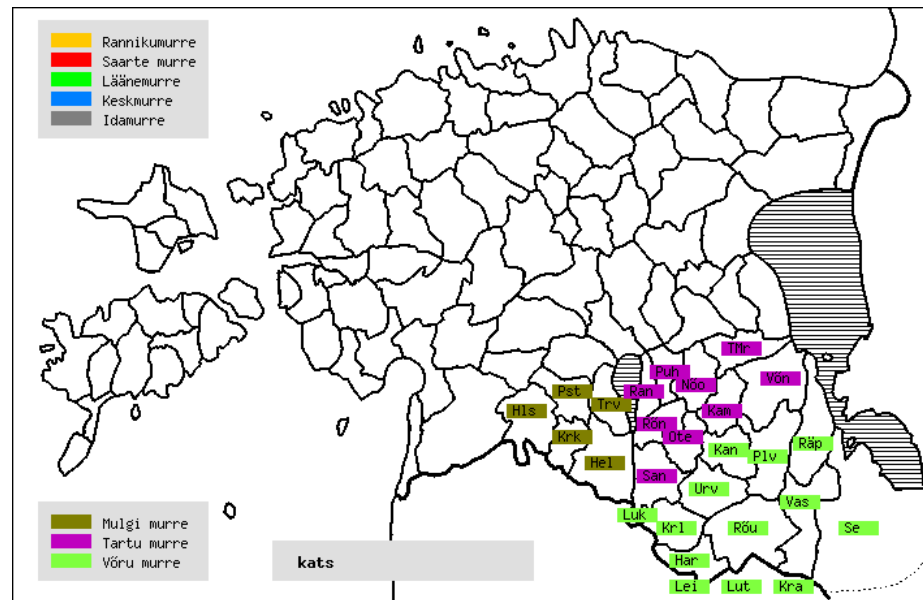
kaks ~ kats ~ kaitis

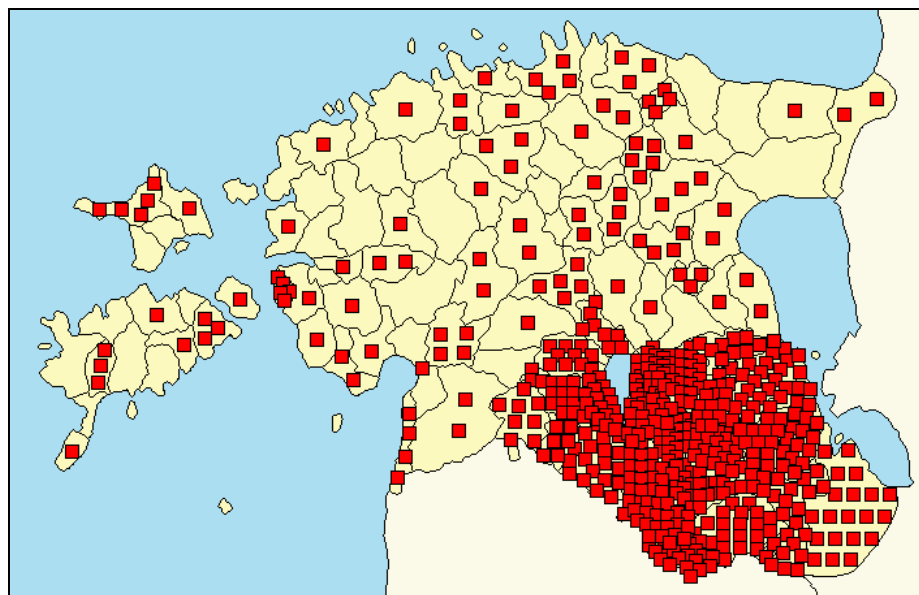
VMS kaks

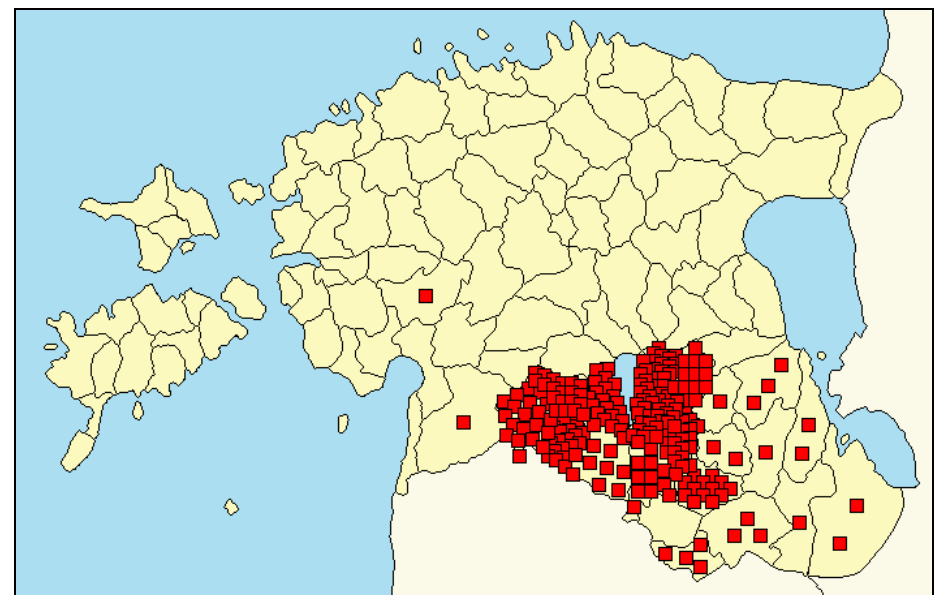
EM kaks

VMS kats (kaits)

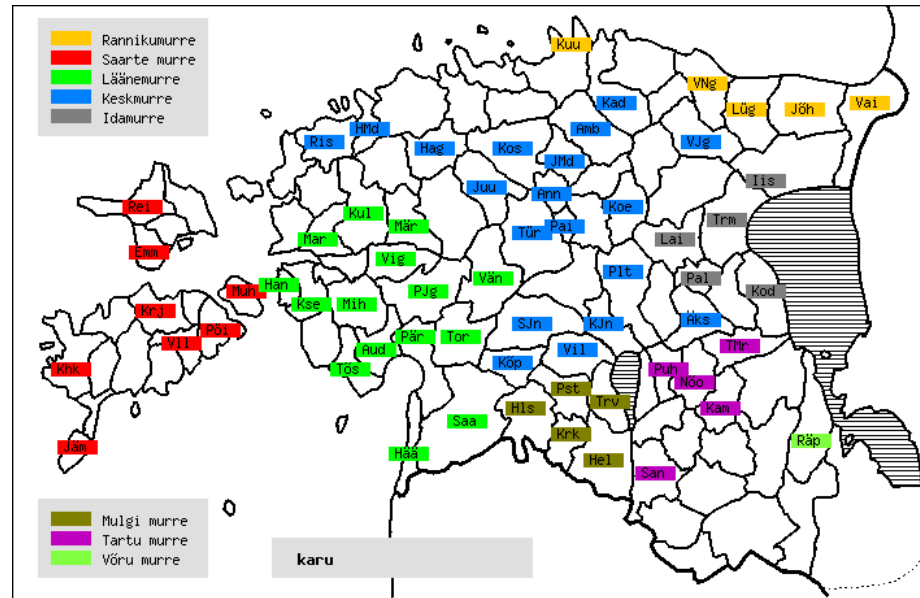

EM kats

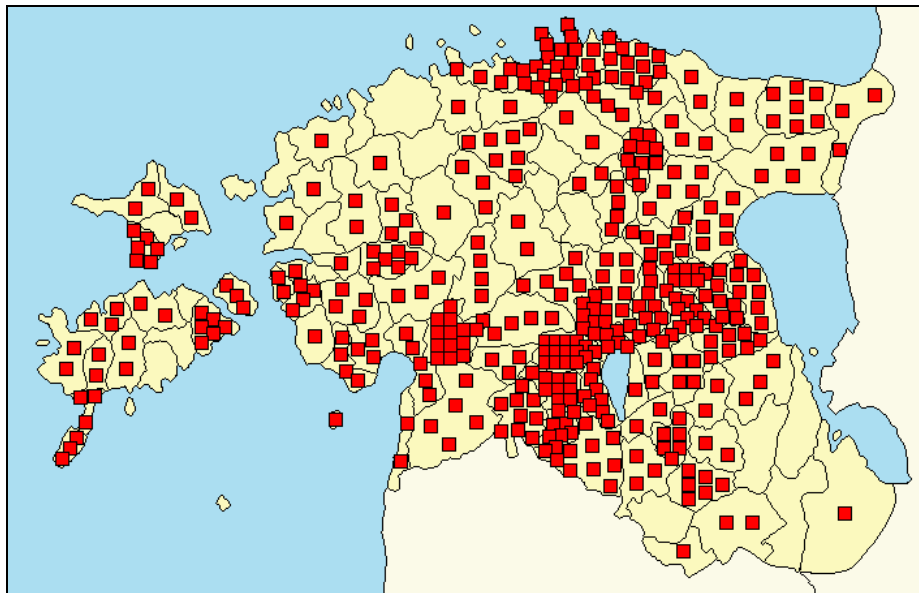

EM kaits

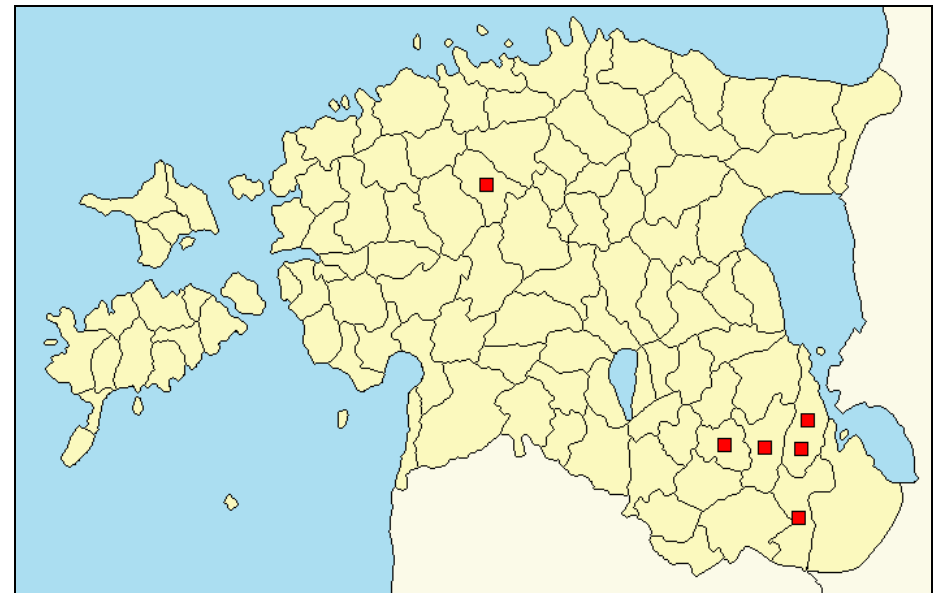
karu ~ karo ~ kahru ~ kahōr

VMS karu (karro)

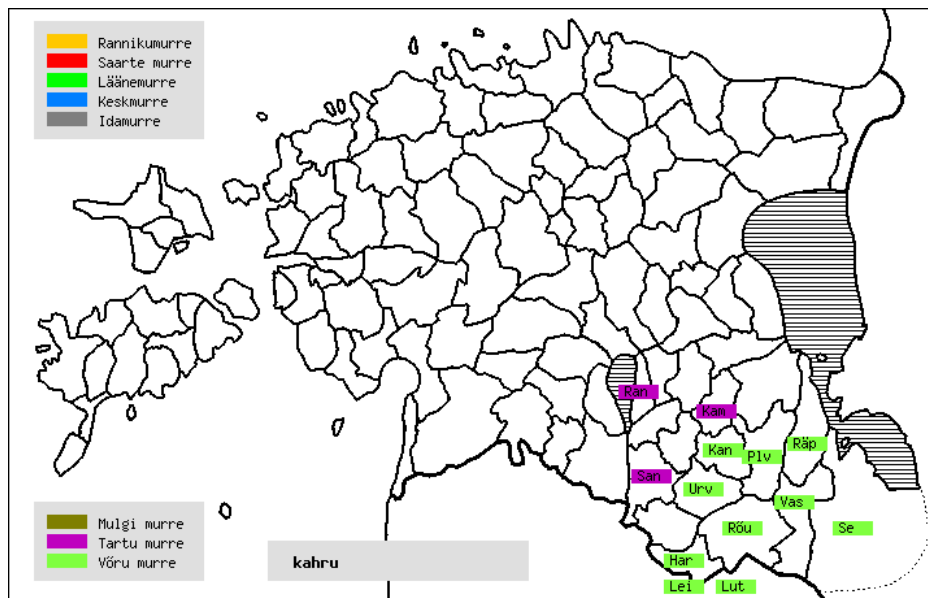

EM karu

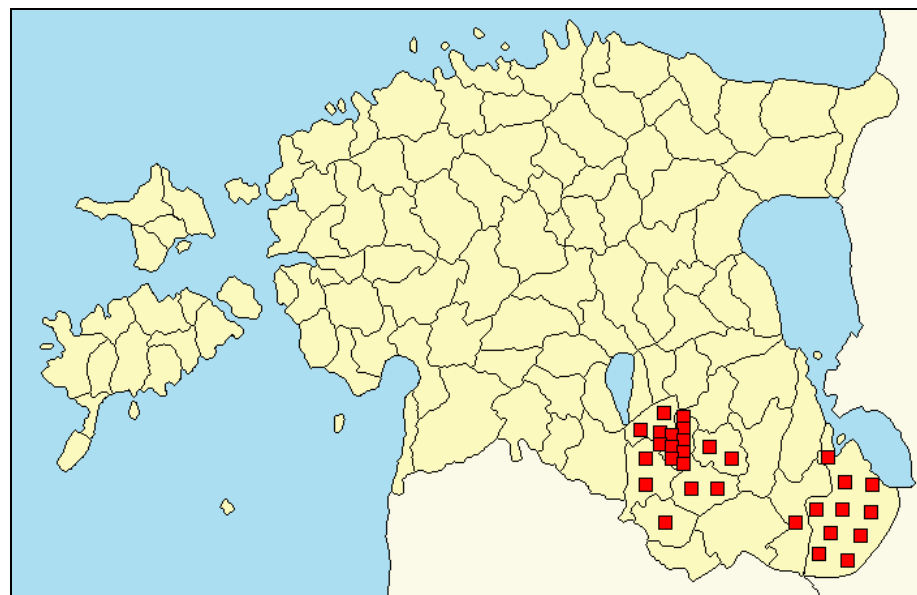

EM karo

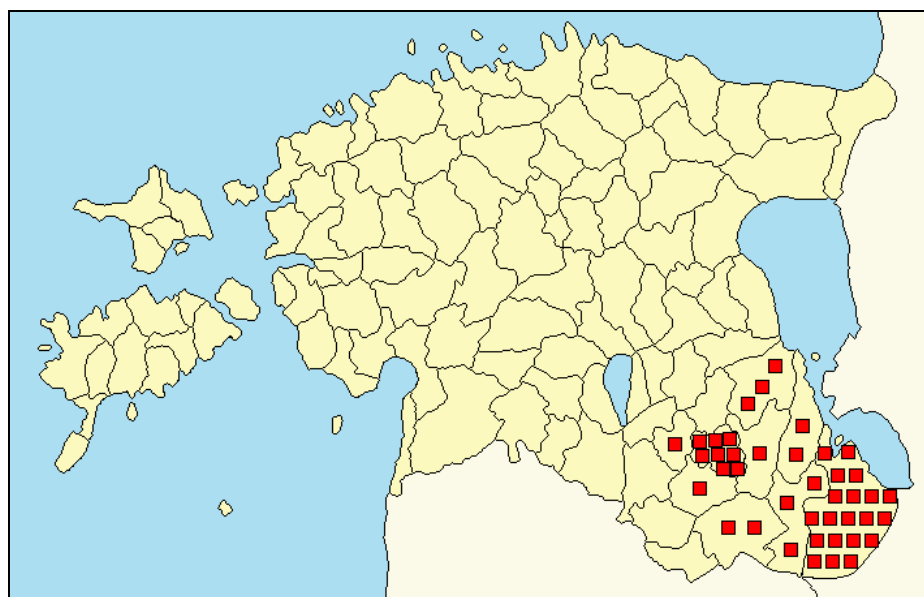

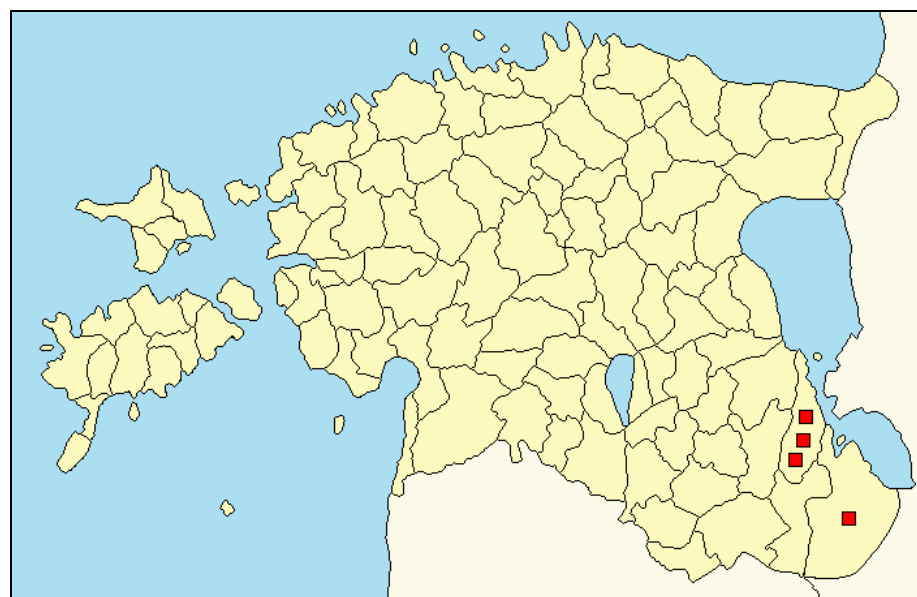
VMS kahru (karh kahõr) „karu

EM kahru

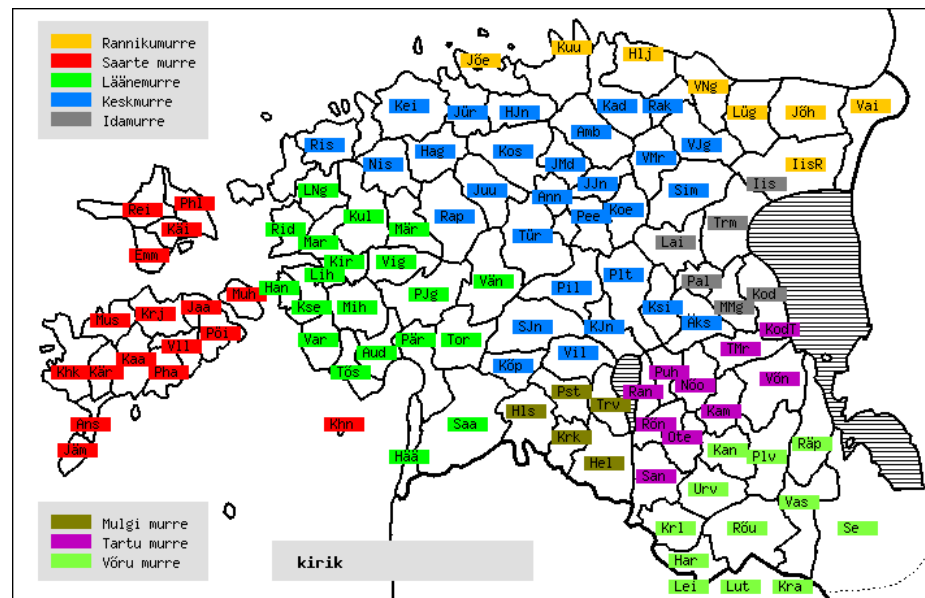

EM kahr

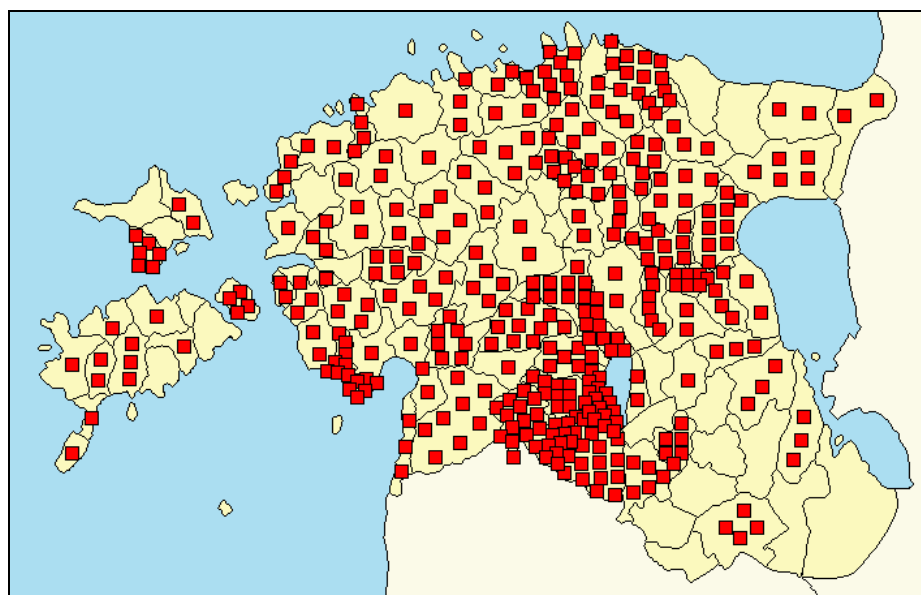

EM kahõr ~ kaher

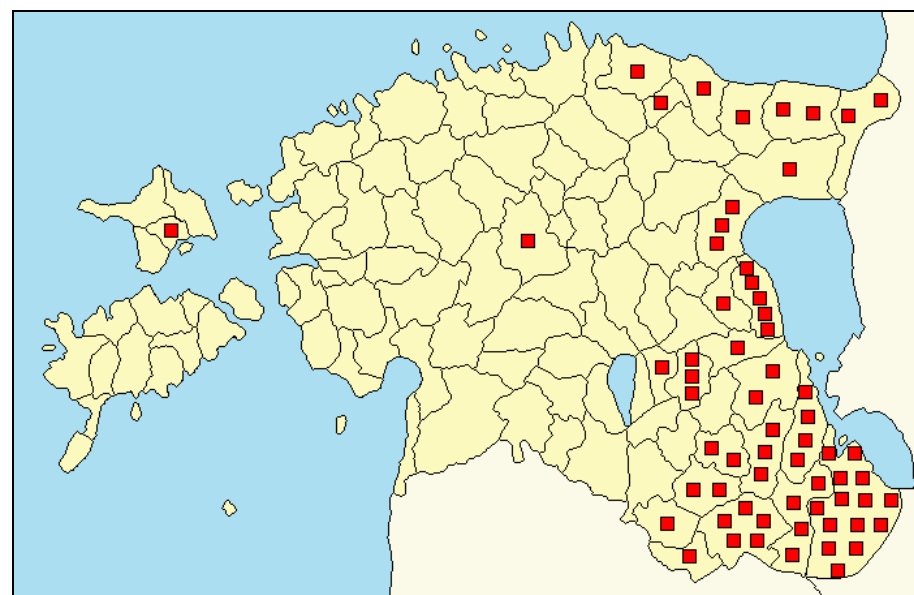
kirik ~ kerik ~ kerk ~ kirk

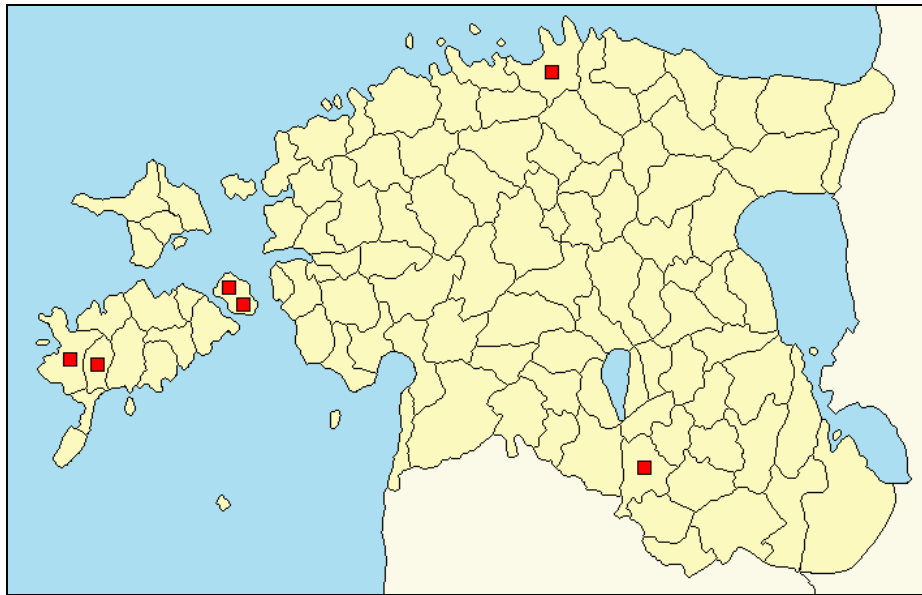
VMS kirik (kerik keriko kirk kirko kerk)

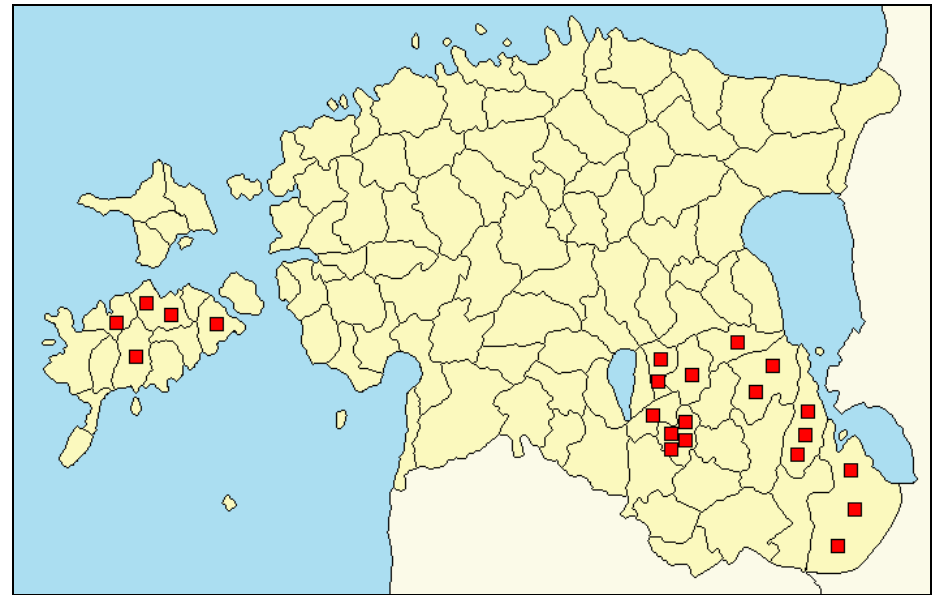
EM kirik

EM kerik

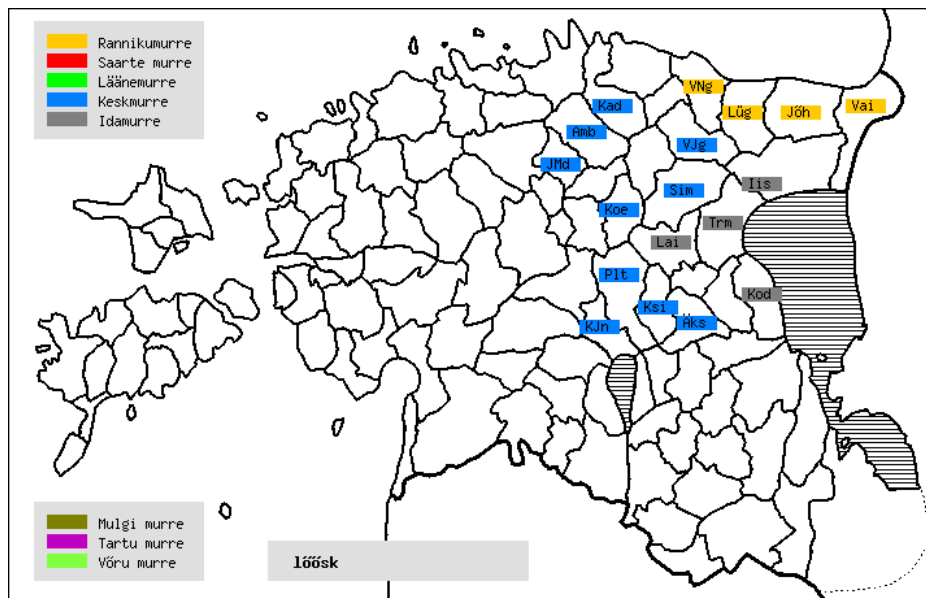

VMS kirk

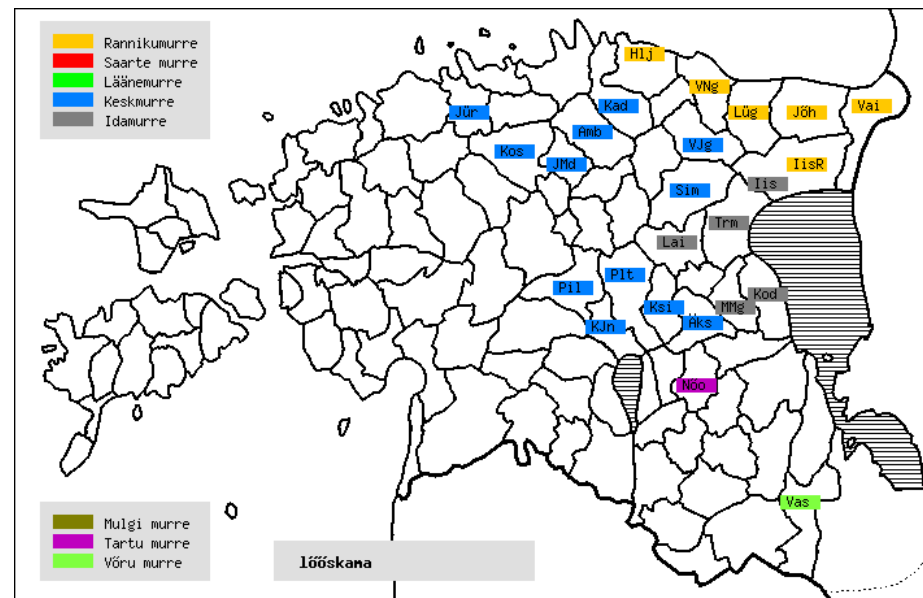

EM kerk

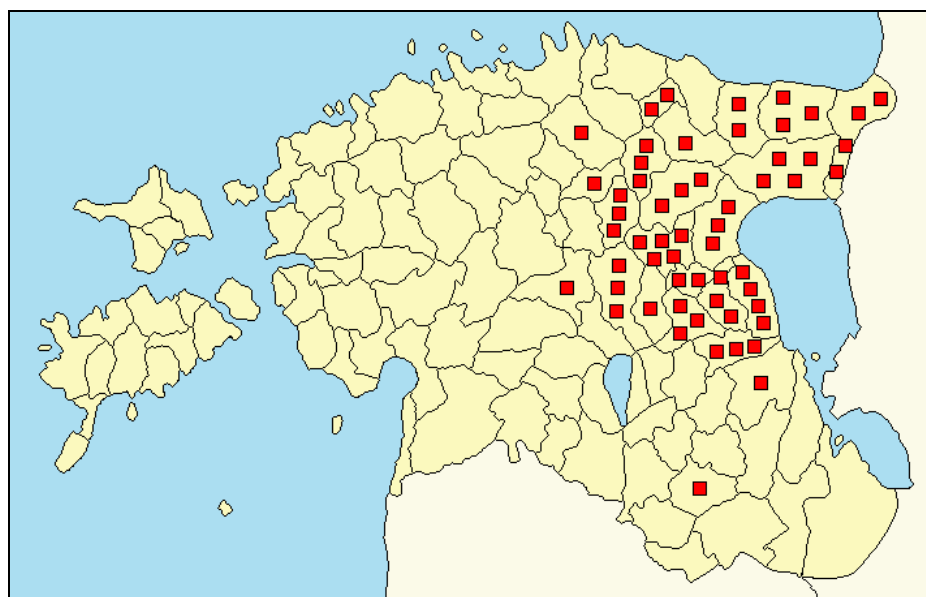
lõõsk ~ lõesk ~ liesk

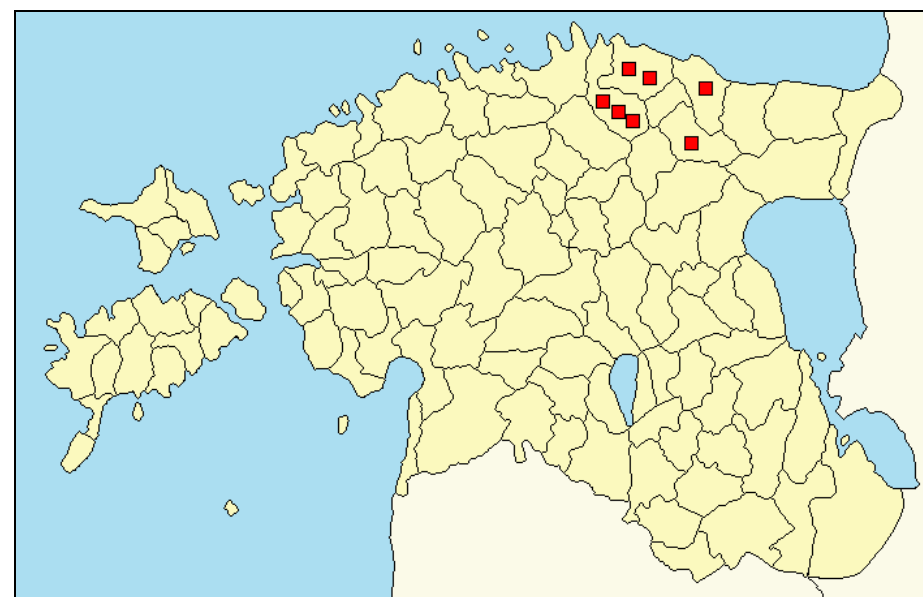
VMS lõõsk (lieska) „<ahju kummialune

VMS lõõskama (lieskama)

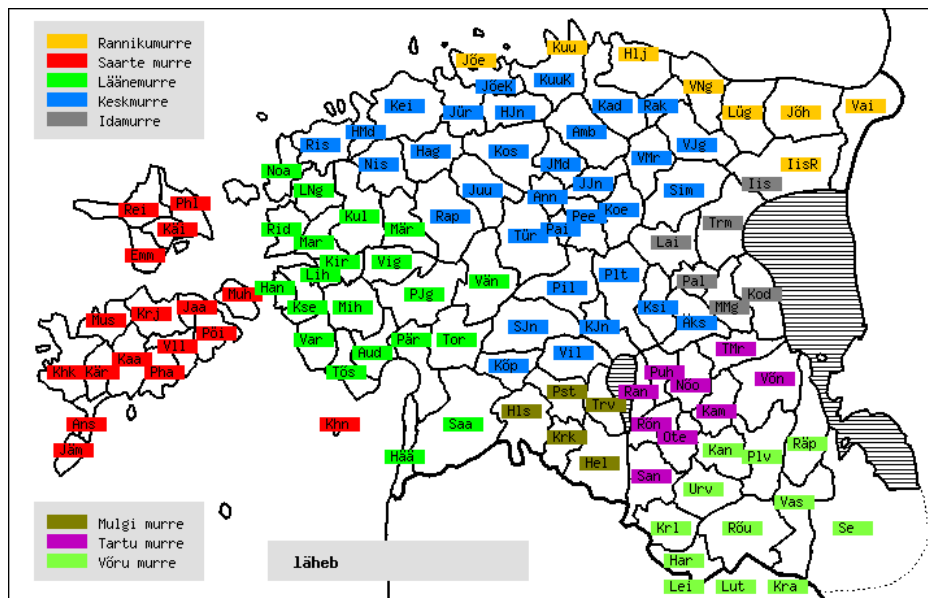

EM lõõsk- lahendites

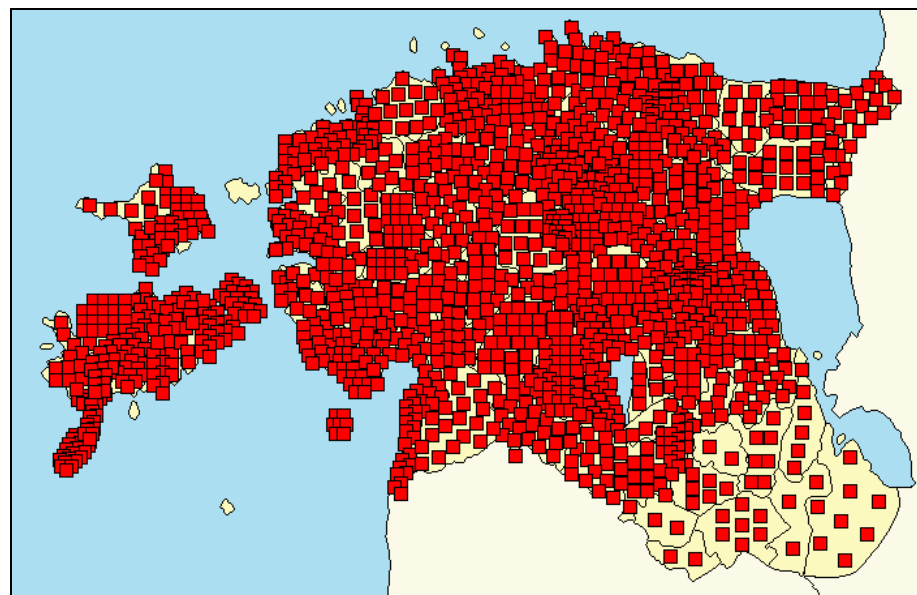

EM lõõsk- lahendites liesk Ø

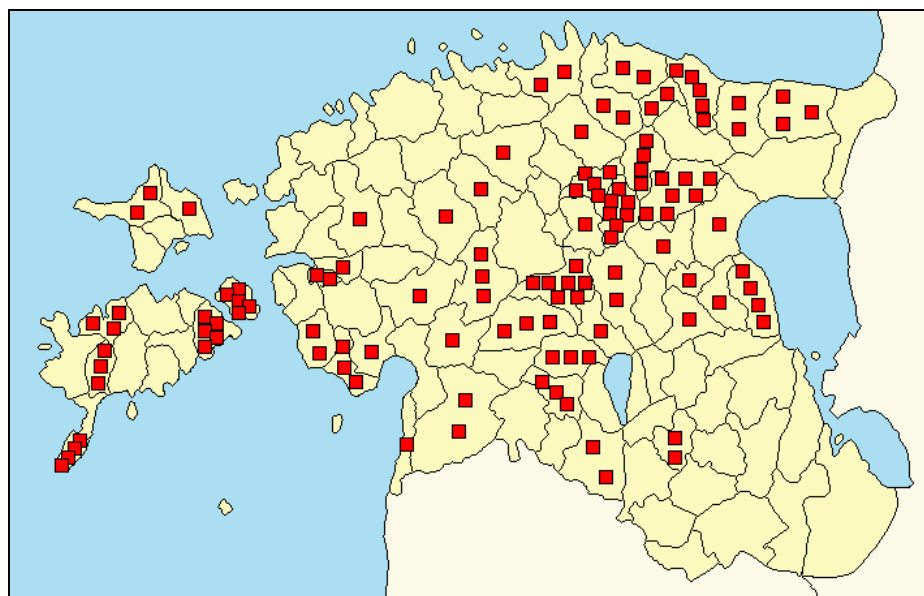
läheb ~ läeb ~ lääb ~ lätt ~ ...

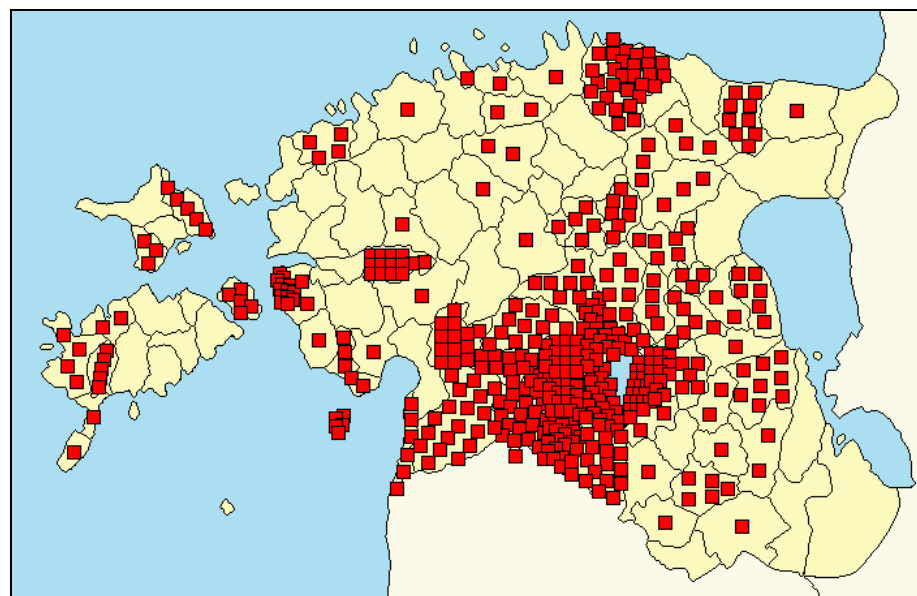
VMS läheb (läks läinud lähte lästmine lää lätt läts lännu)

EM läheb lähte 1 Kuu

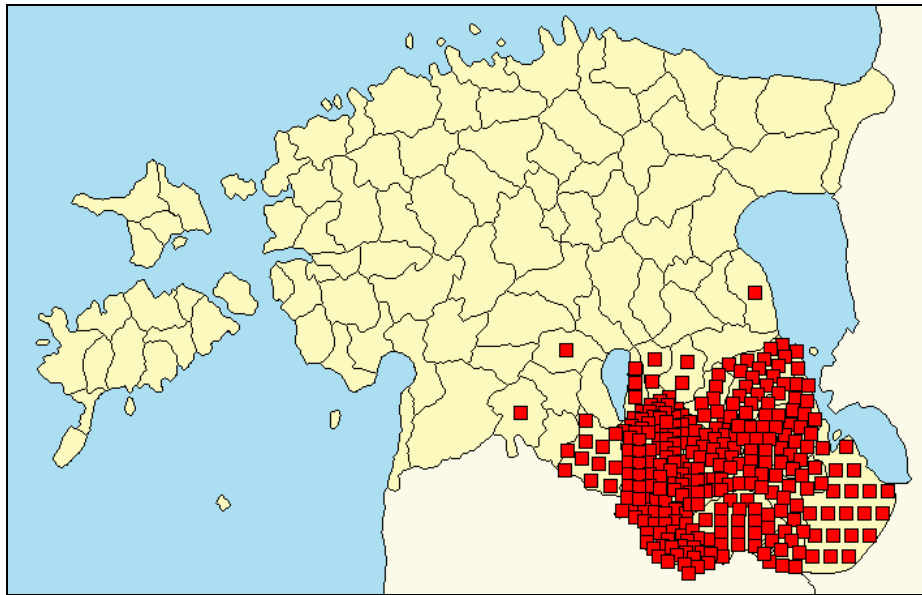

EM läeb

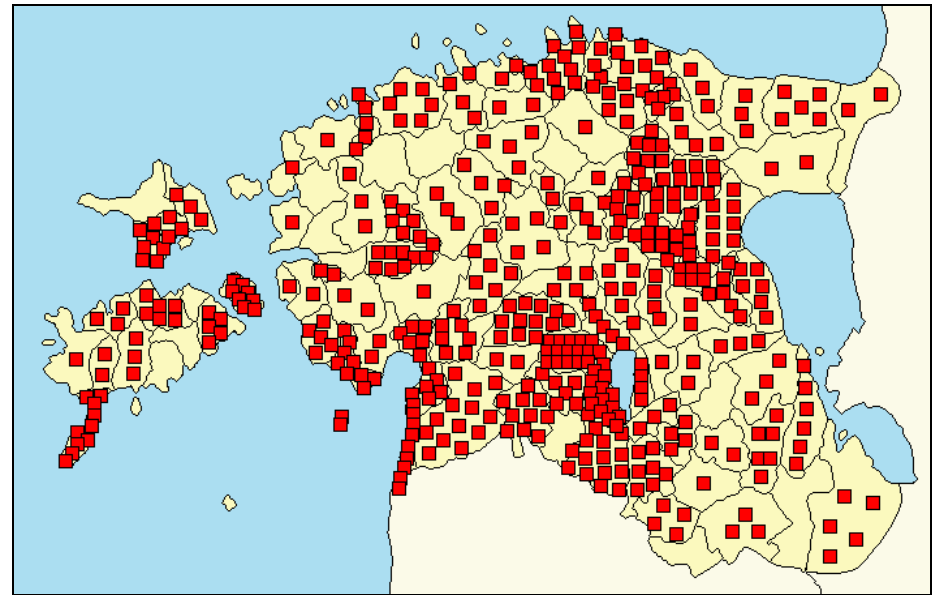

EM lääb

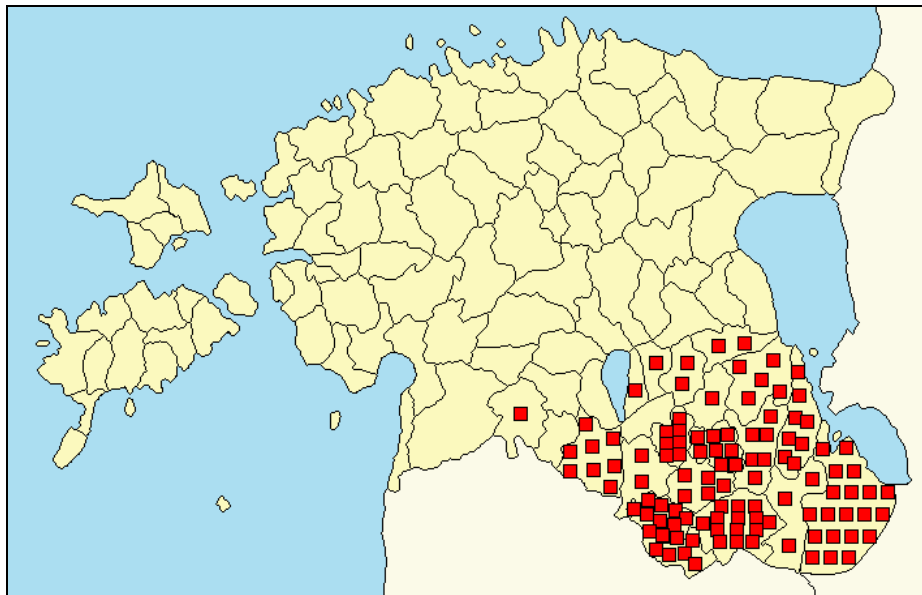

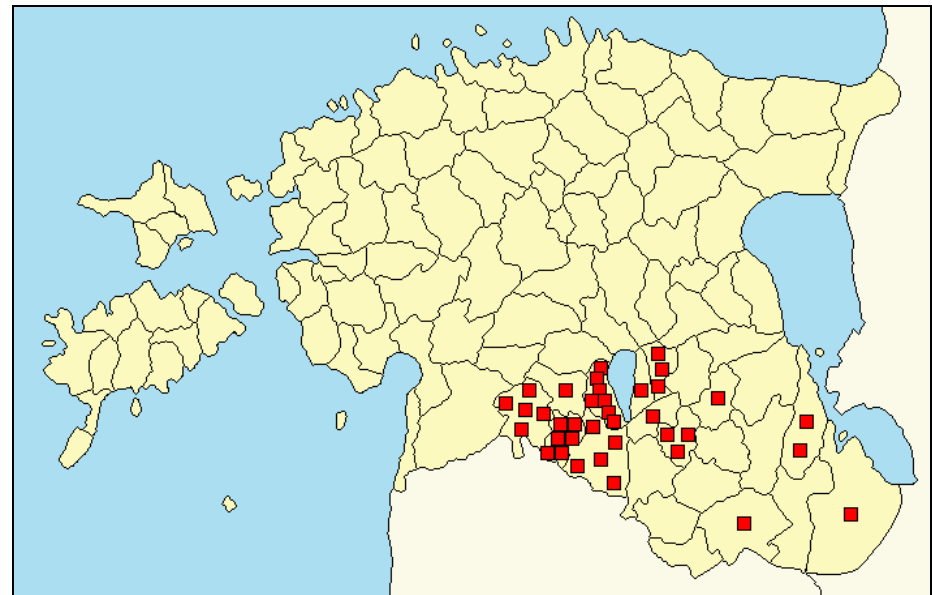
EM lätt

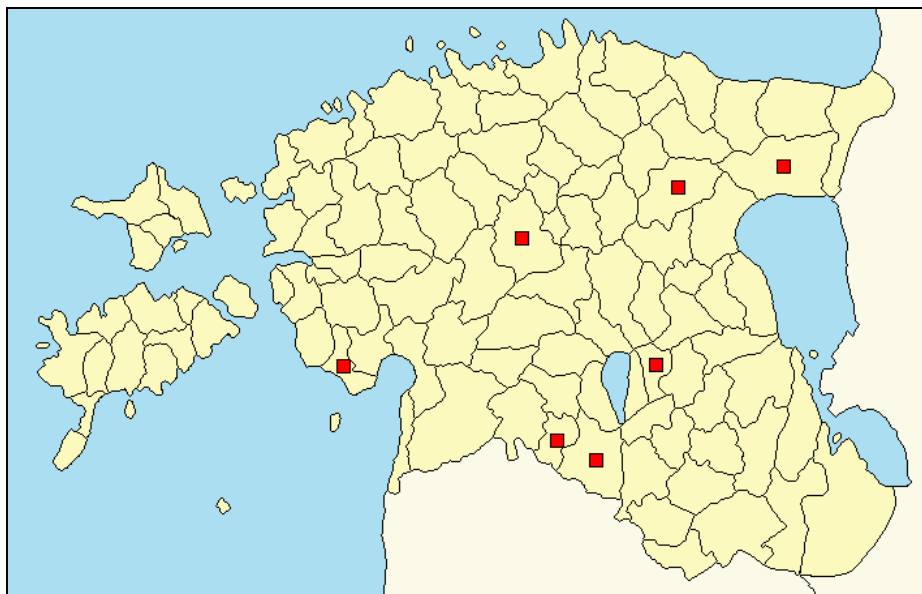
EM läks

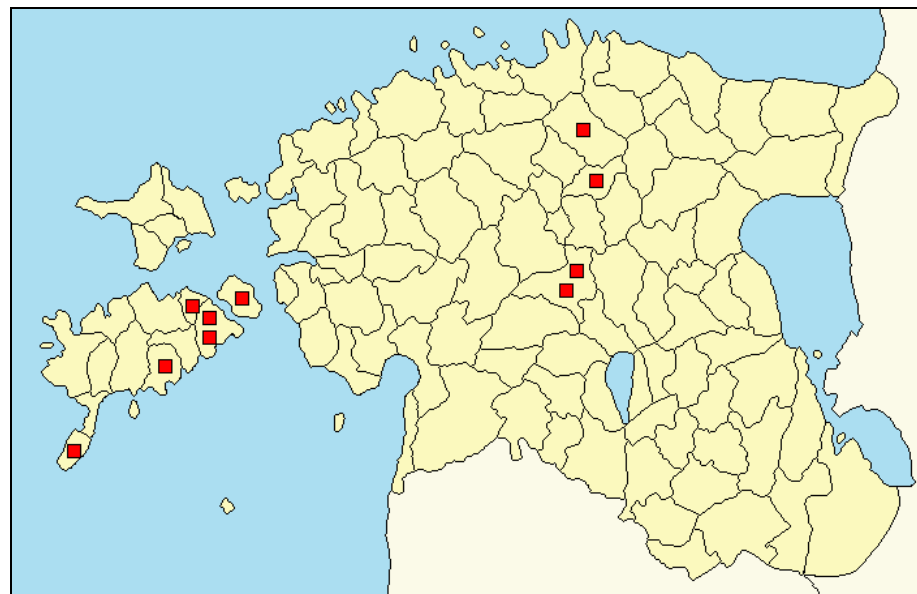
EM läts

EM läits

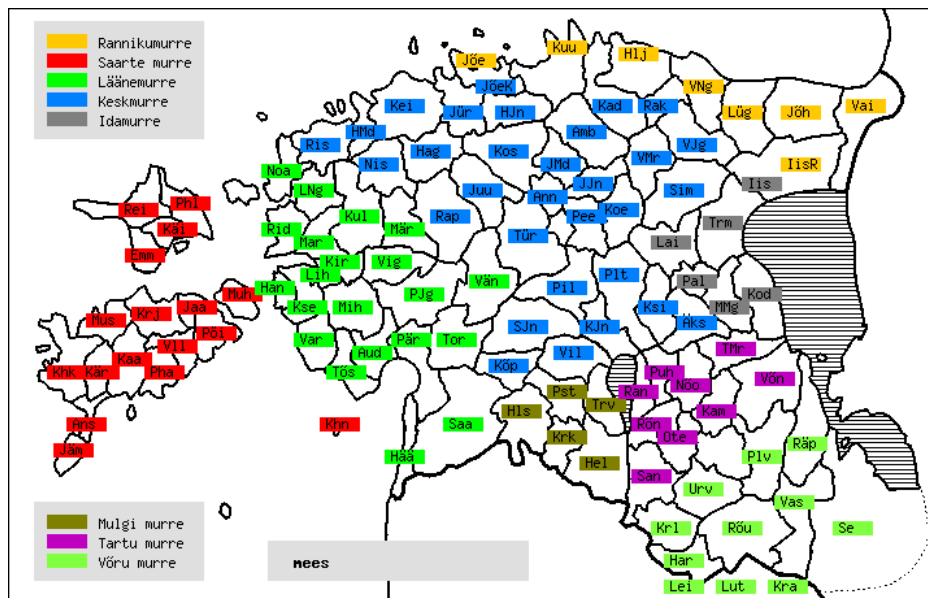

EM läinud

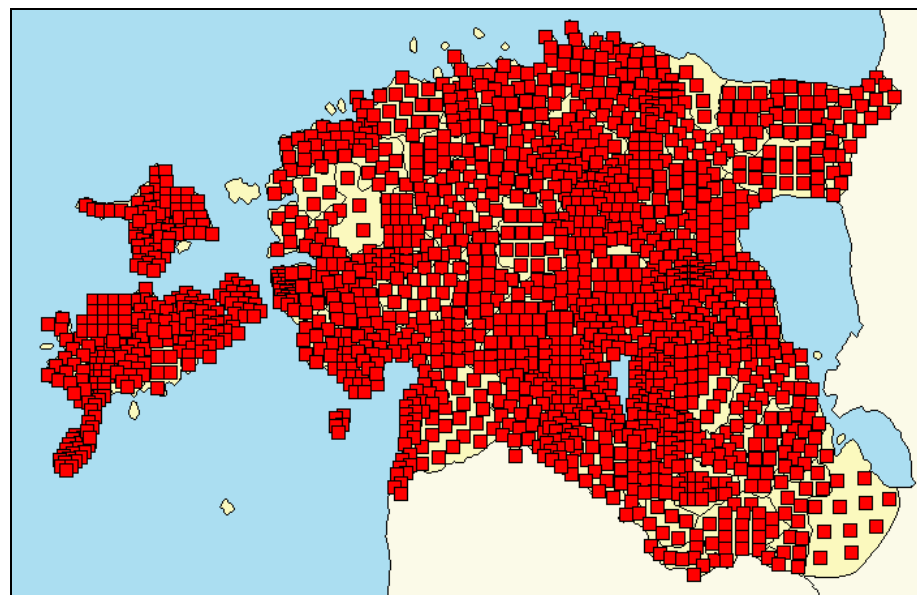

EM läind lännu Ø

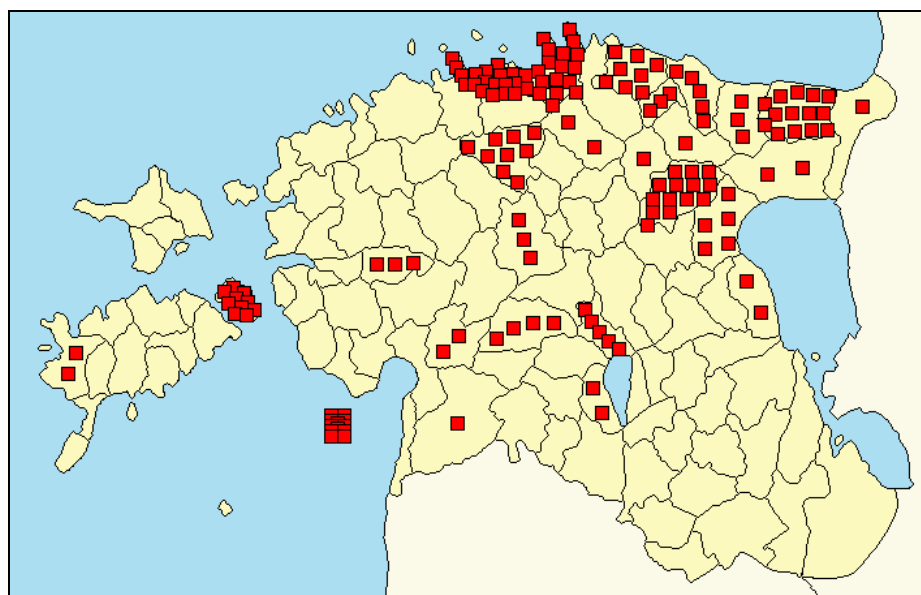
mees ~ mies ~ miis

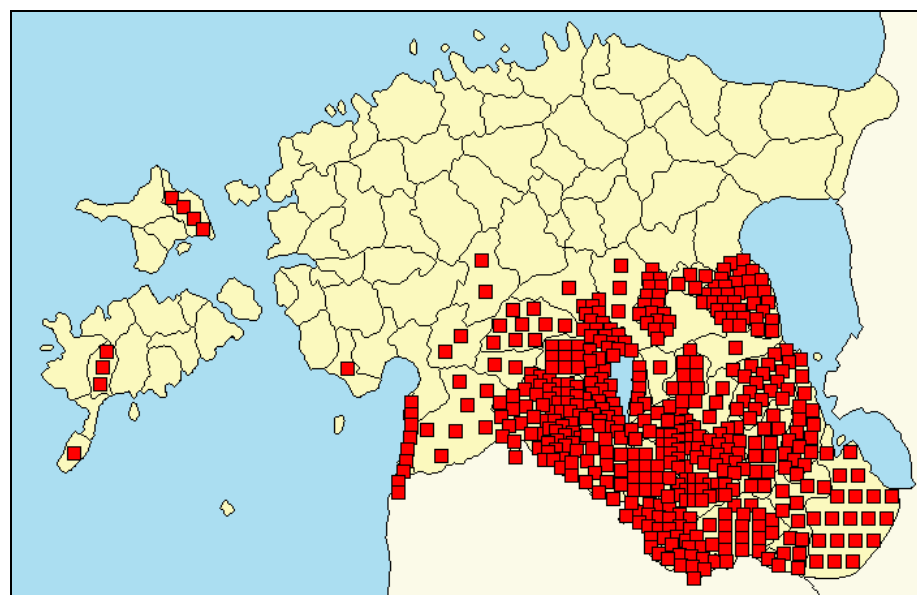
VMS mees

EM mees

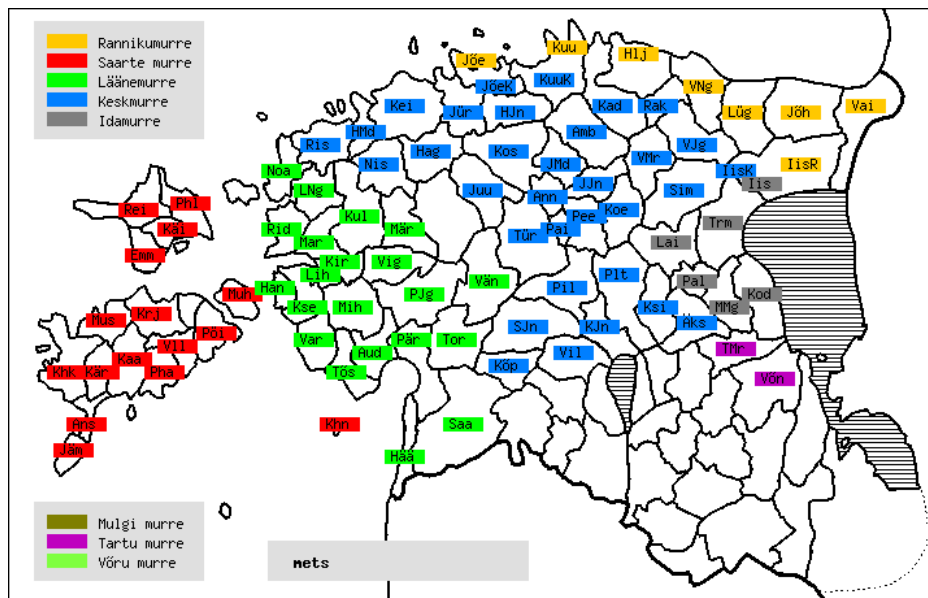

EM mies

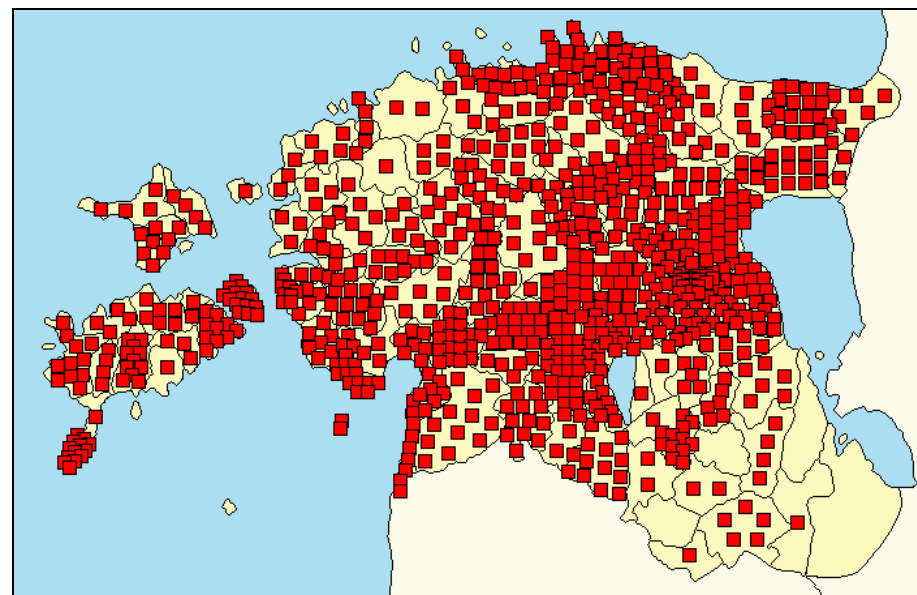

EM miis

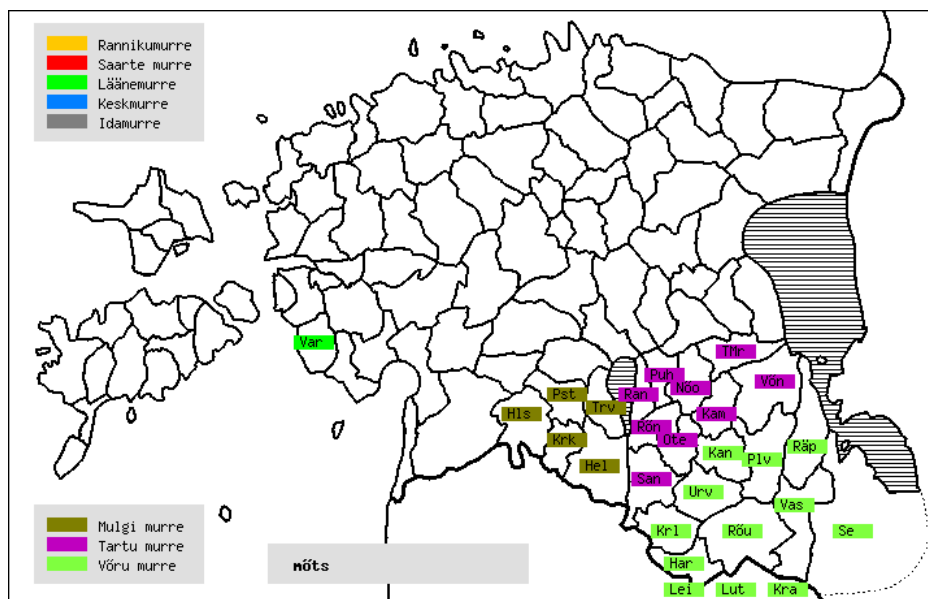
mets ~ mōts

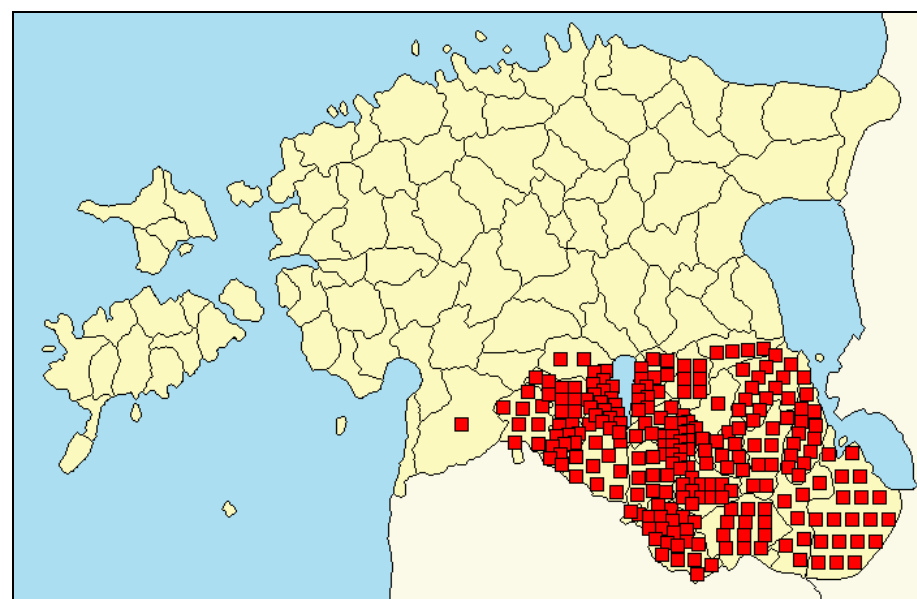
VMS mets „<heinamaa

EM mets

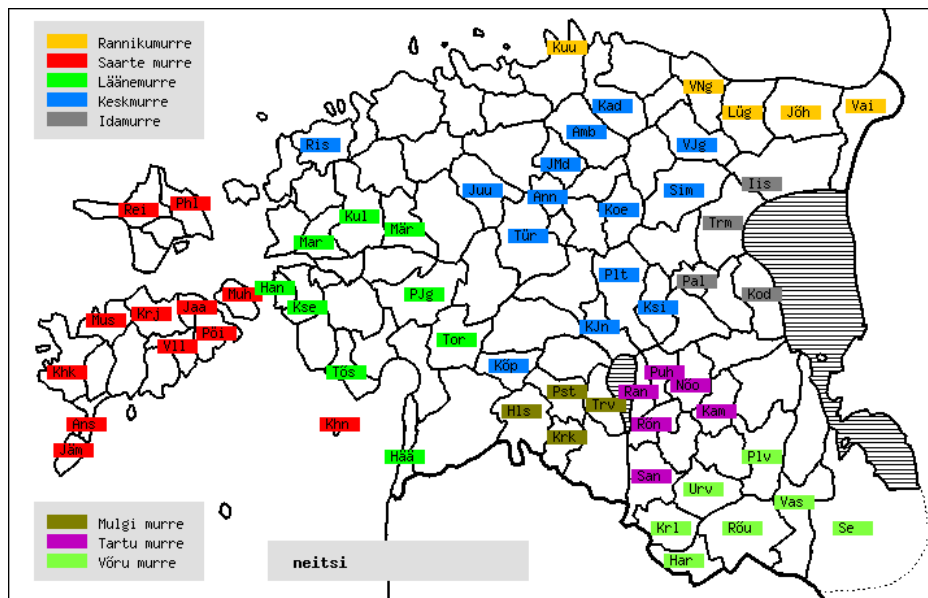

VMS mõts „mets põld

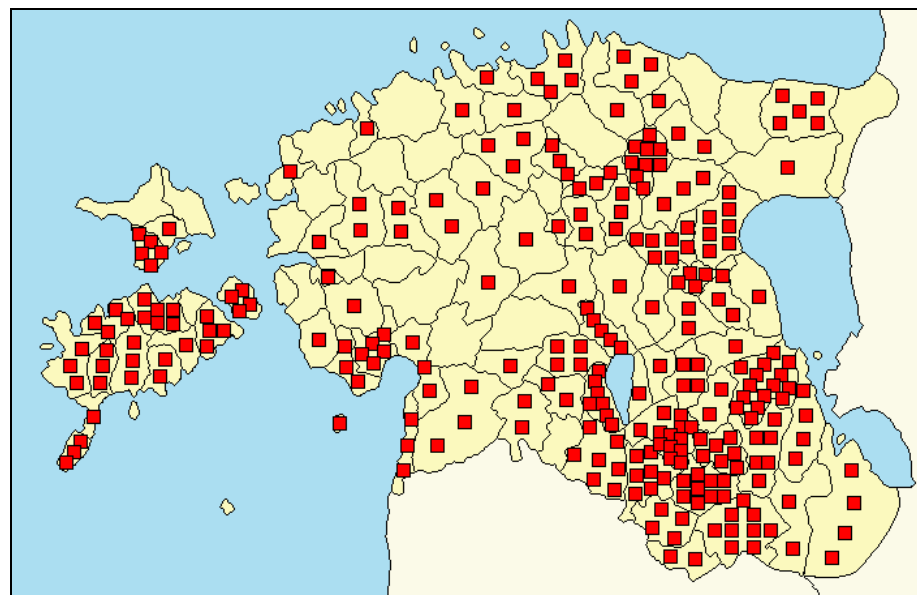

EM mõts

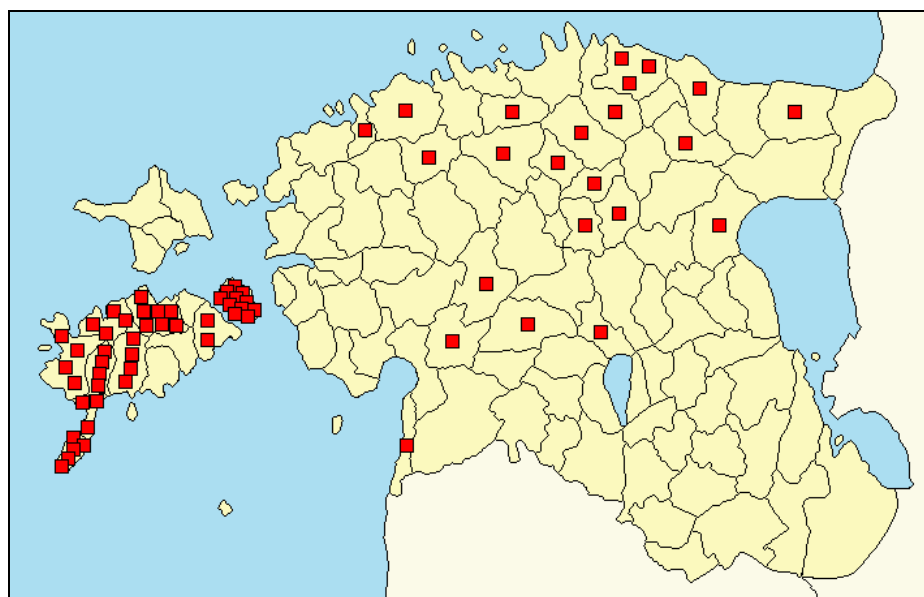
neitsi ~ näitsik ~ neiu ~ näio ~ ...

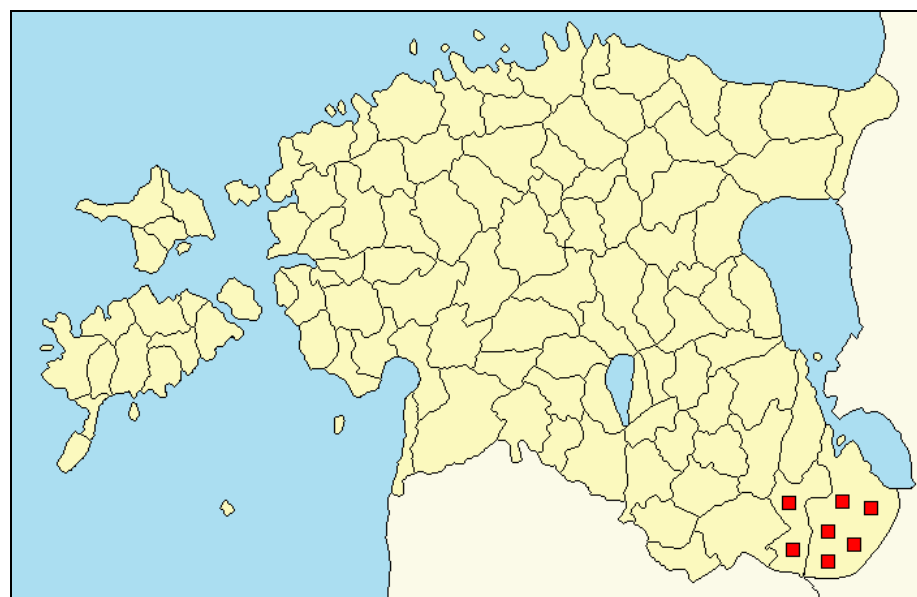
VMS neitsi (neitsit neitsü)

EM neitsi

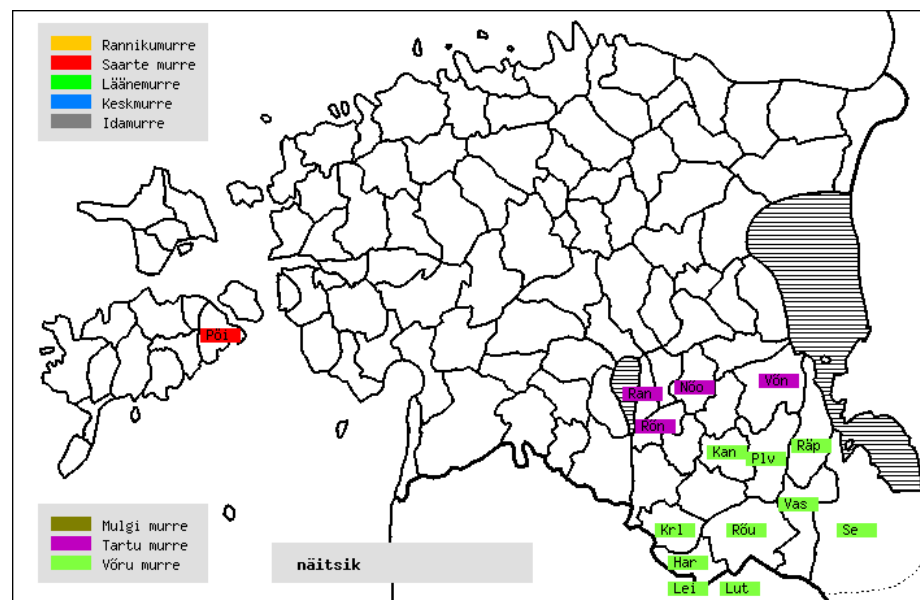

EM neitsit

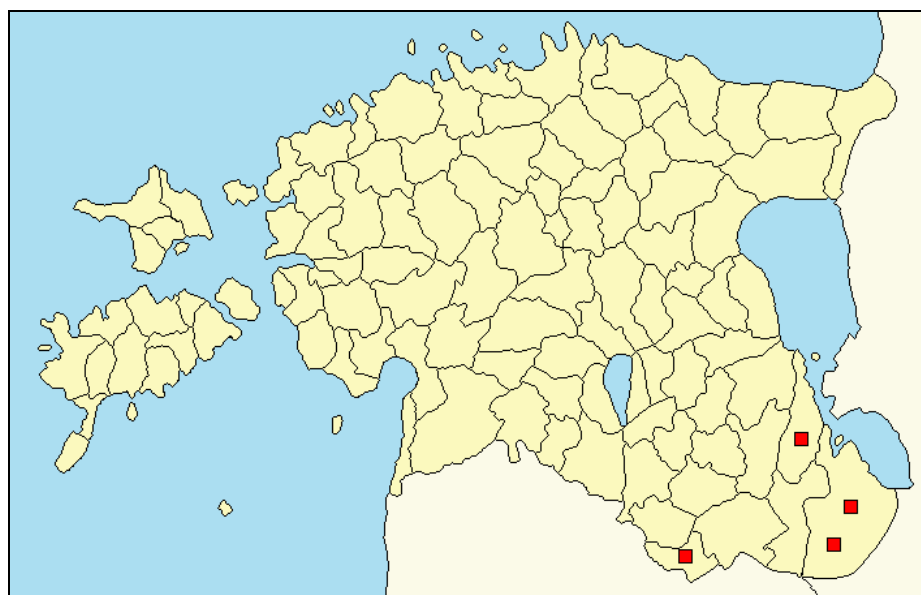

EM netsü

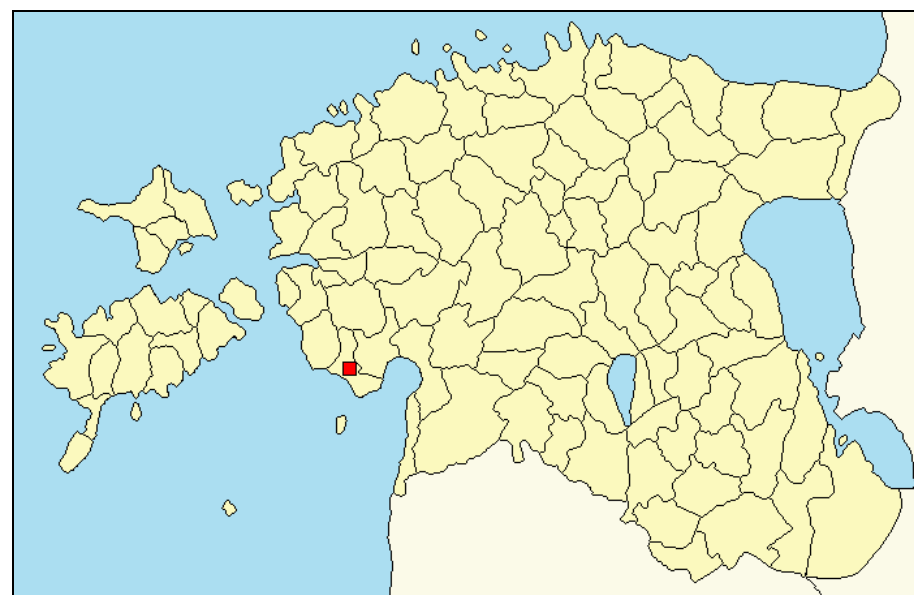

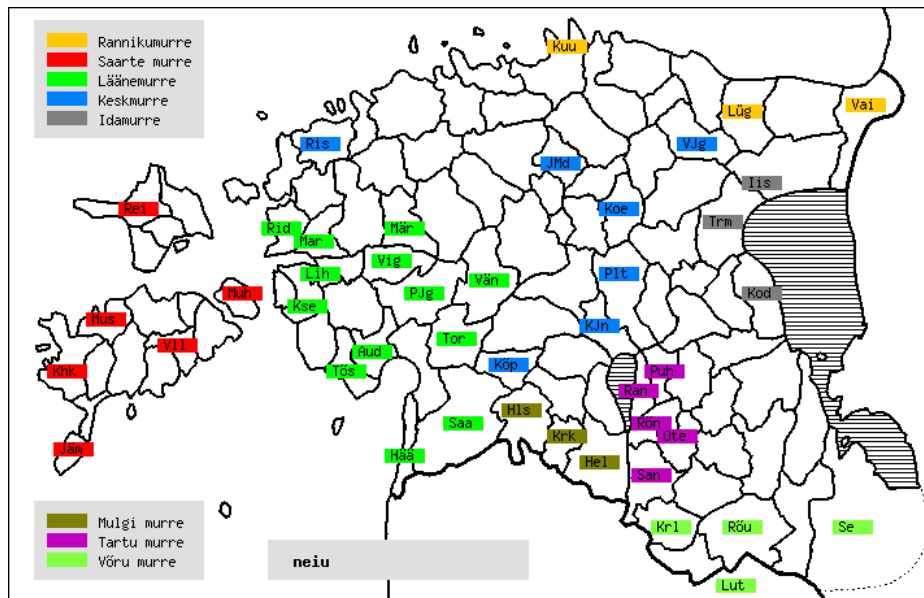
VMS näitsik (näüdsik näüdsik näätšk)

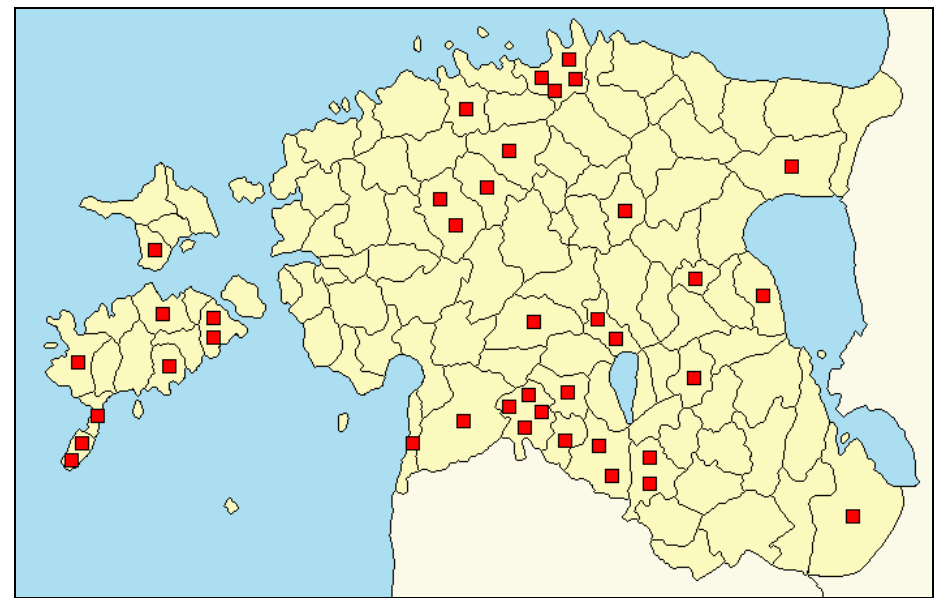
EM näitsik

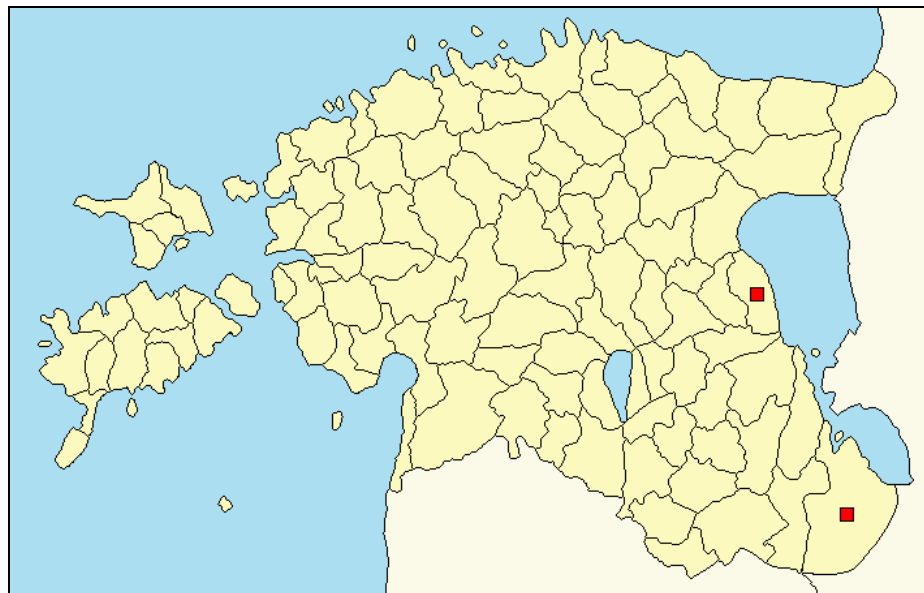
EM neitsik näüdsik Ø näüdsik Ø näätšk 1 Lut

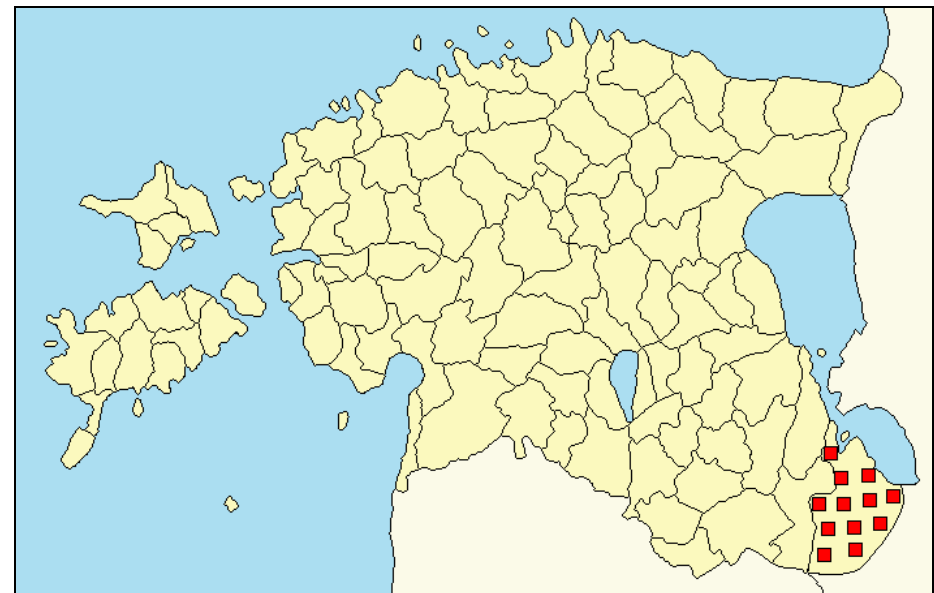
VMS neiu (neio)

EM neiu

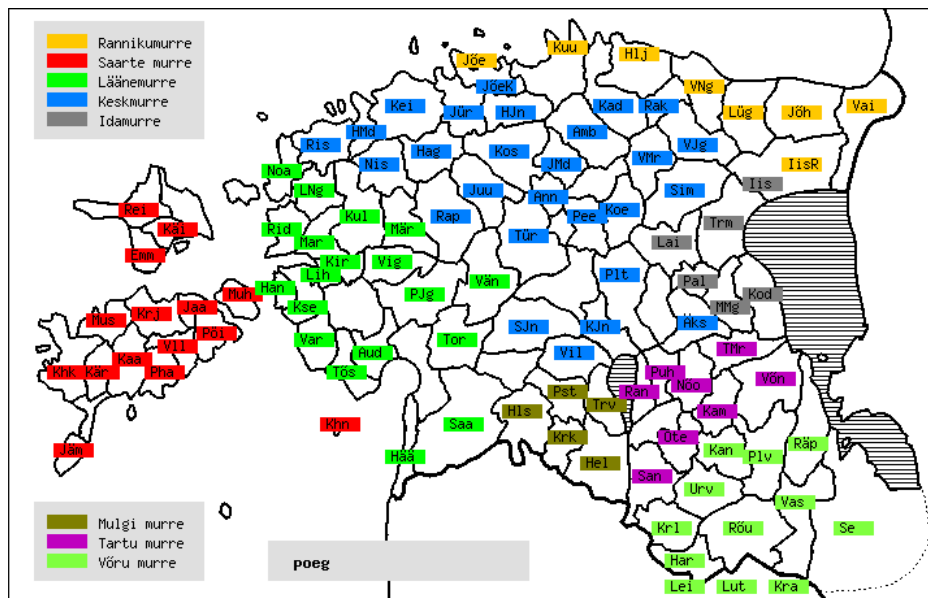

EM neio

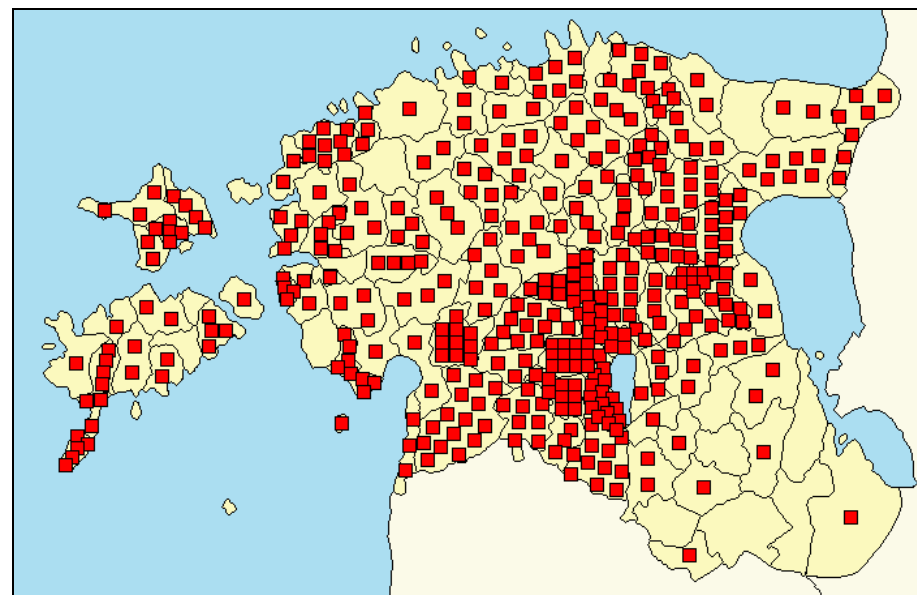

EM näio

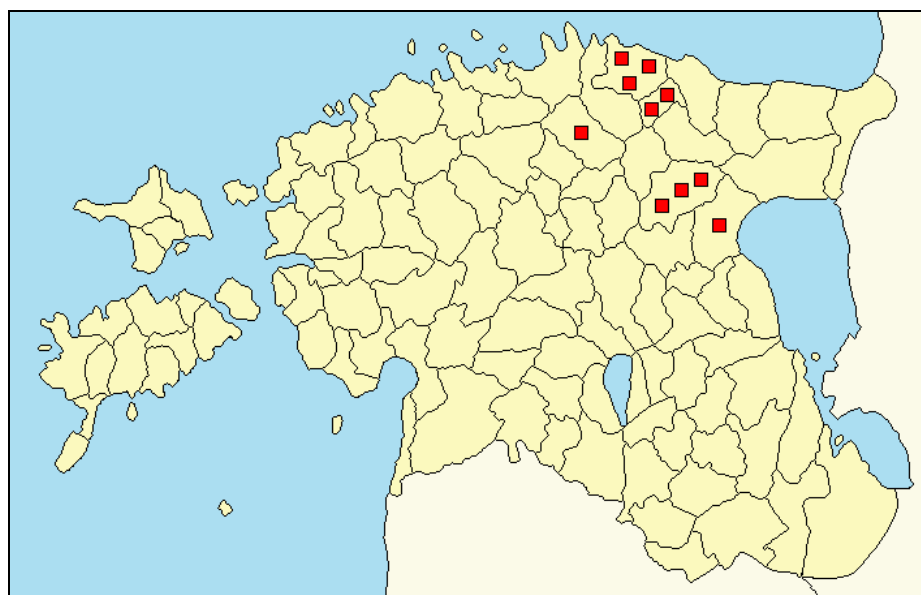
poeg ~ pueg ~ poig

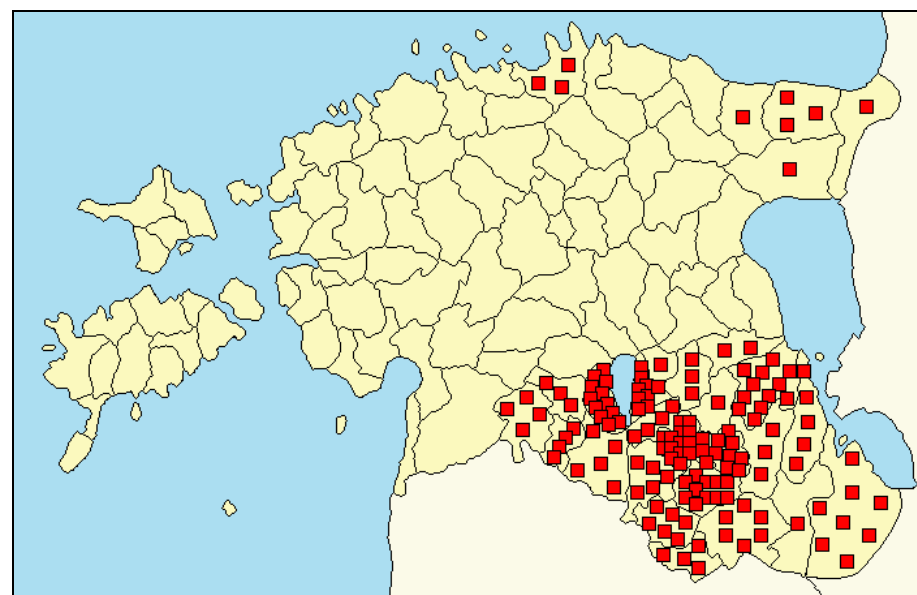
VMS poeg (poig puig)

EM poeg

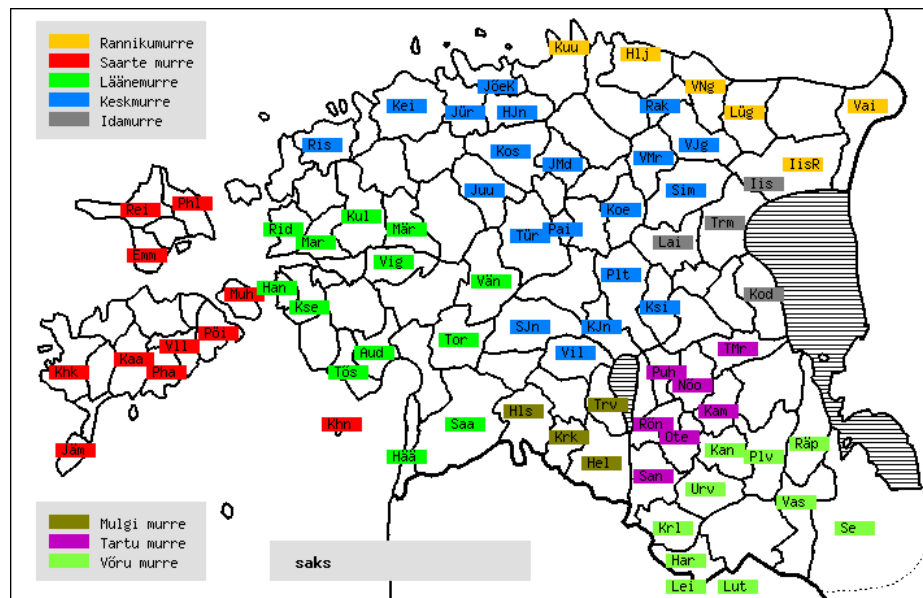

EM pueg

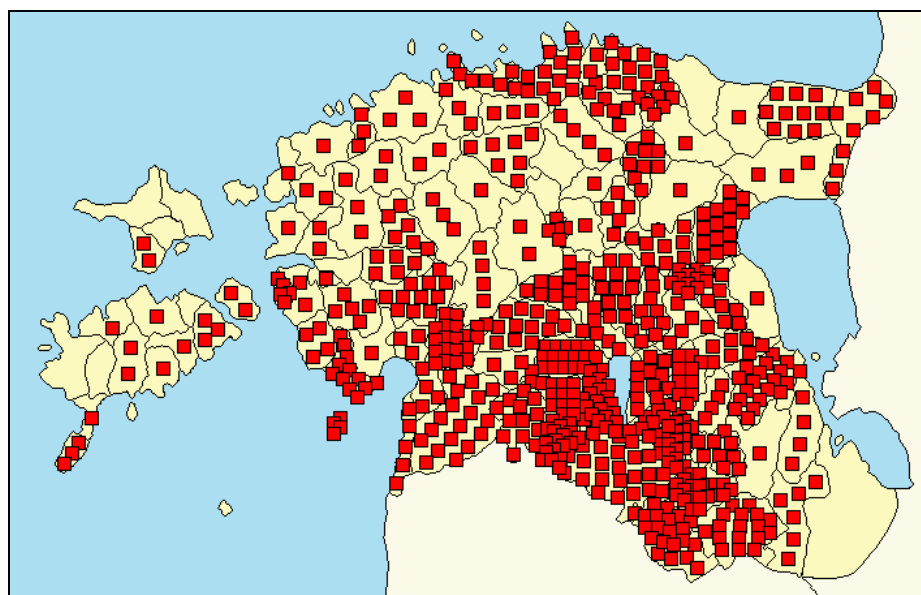

EM poig

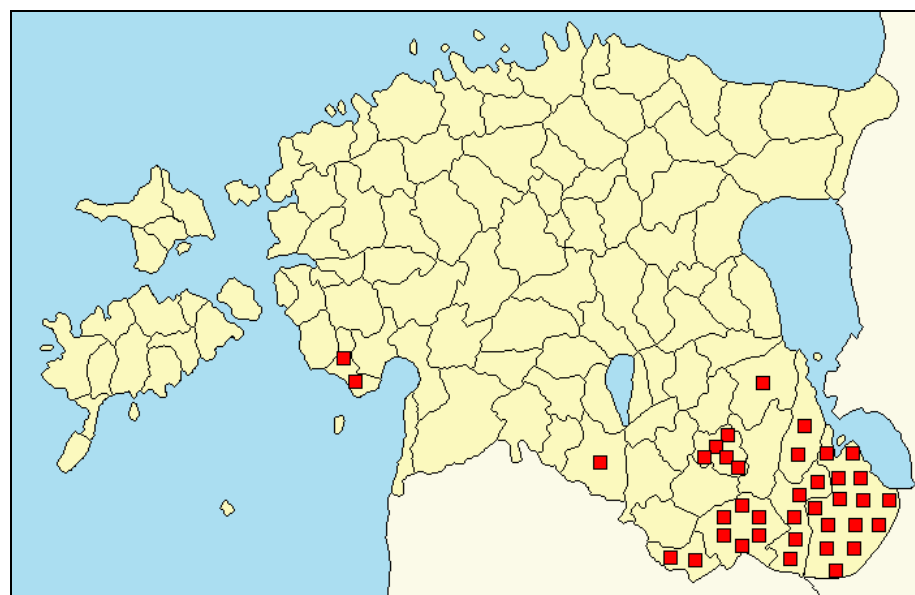
saks ~ säks

VMS saks (säks)

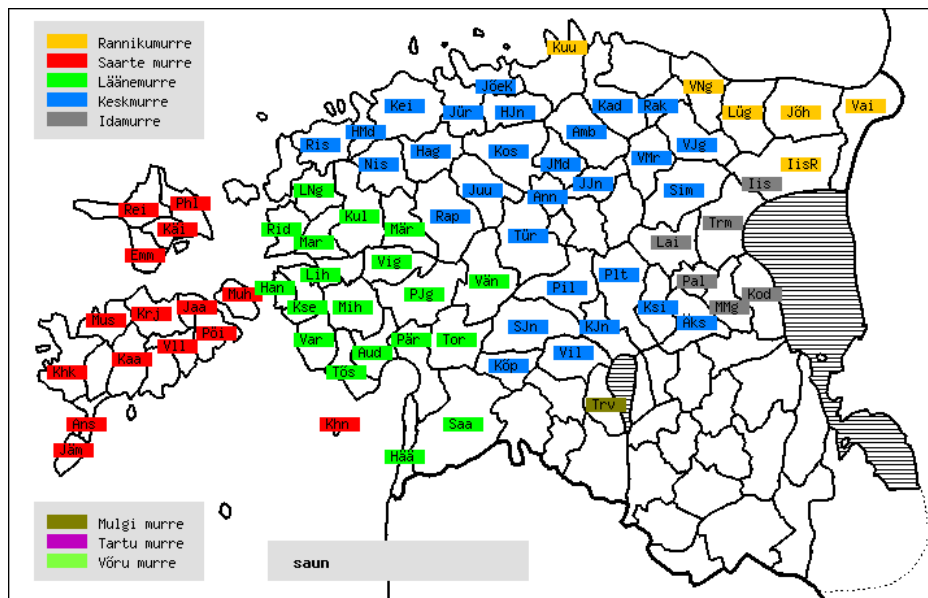

EM saks

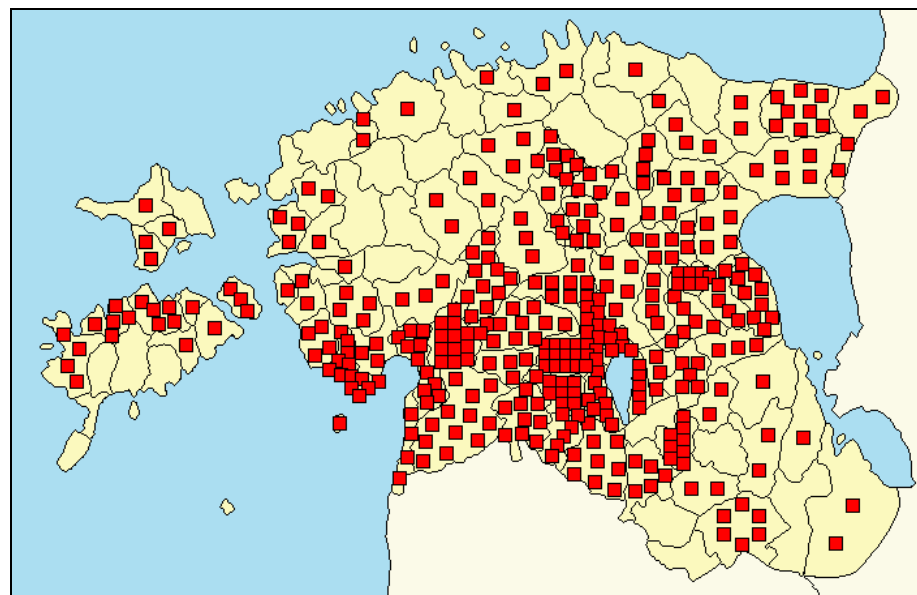

EM säks

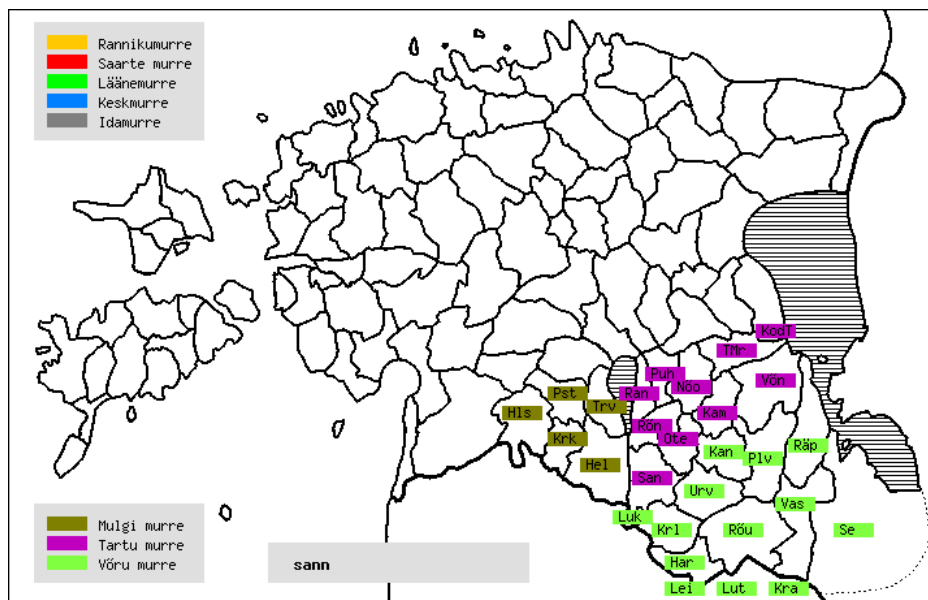
saun ~ sann

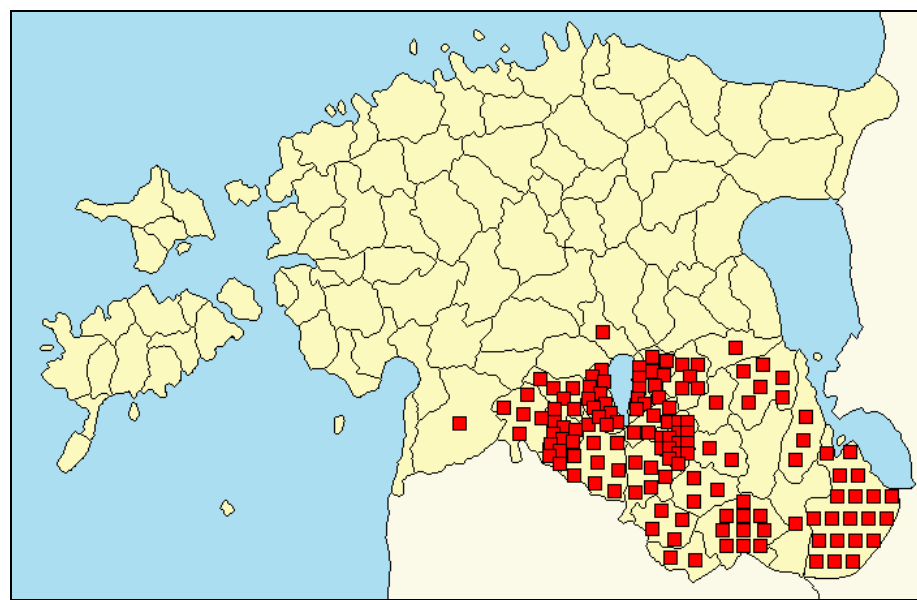
VMS saun

EM saun

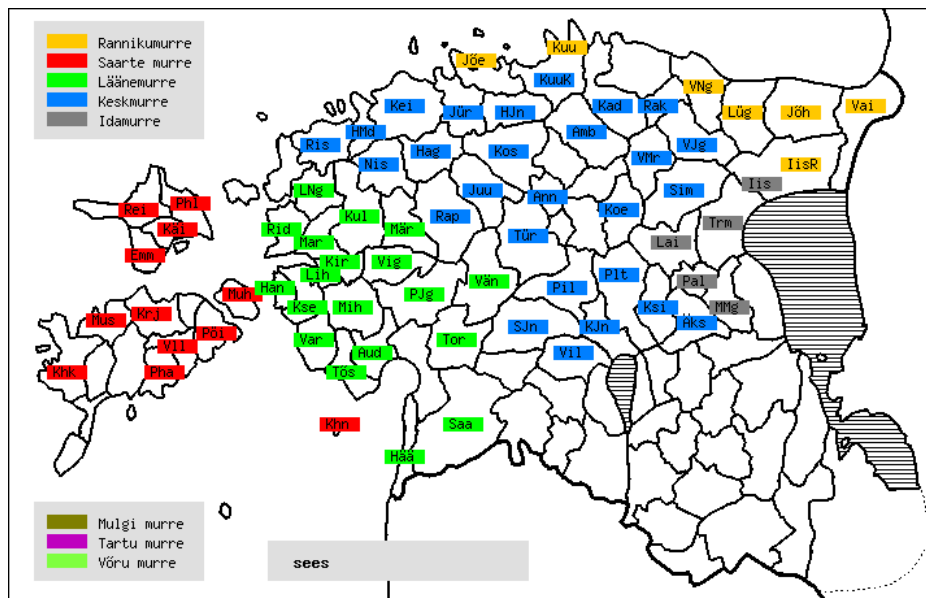
VMS sann „saun

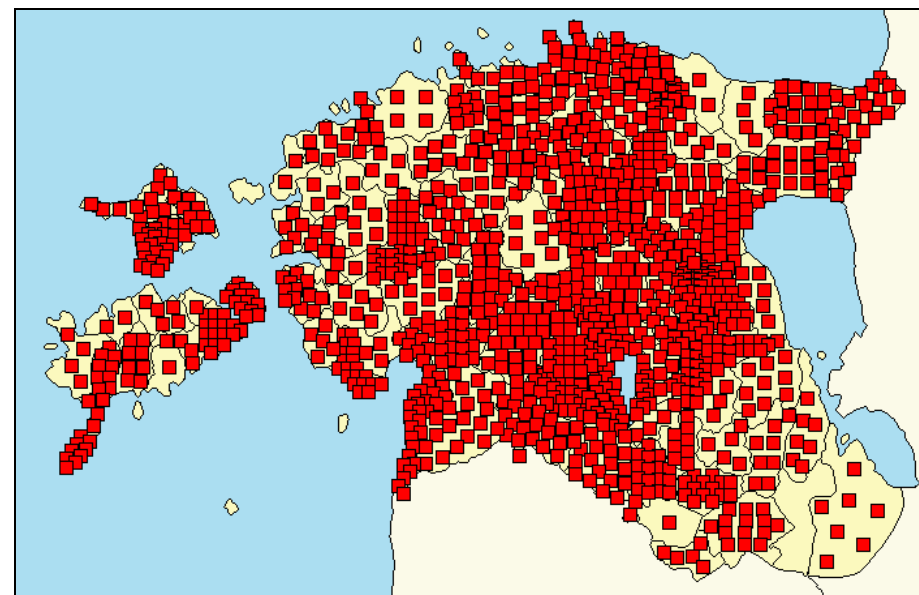
EM sann

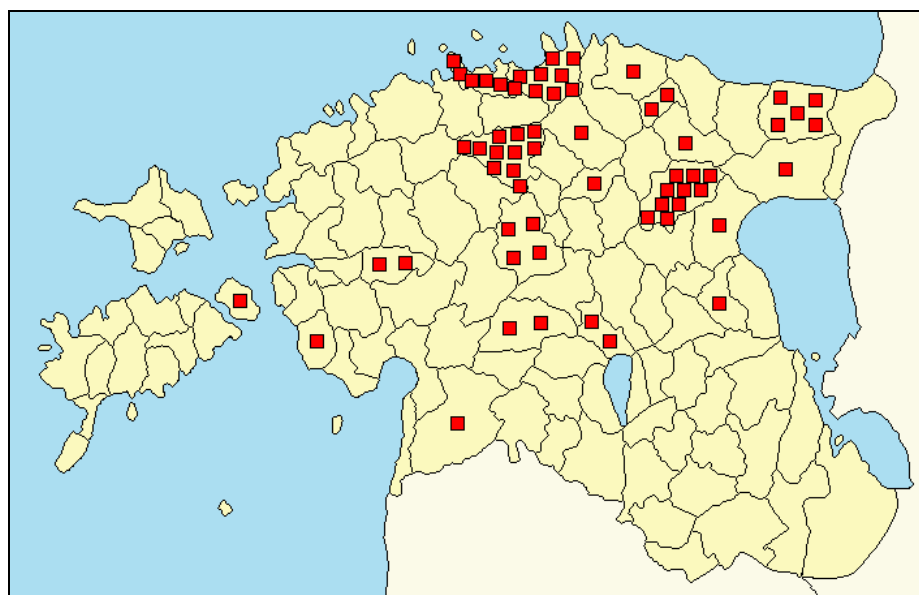
sees ~ sies ~ sehes ~ siih ~ ...

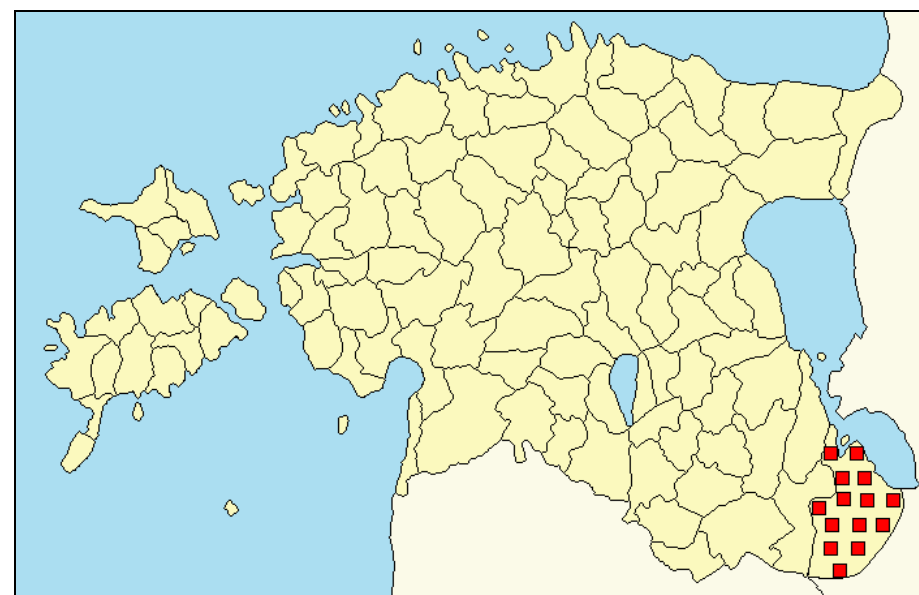
VMS sees

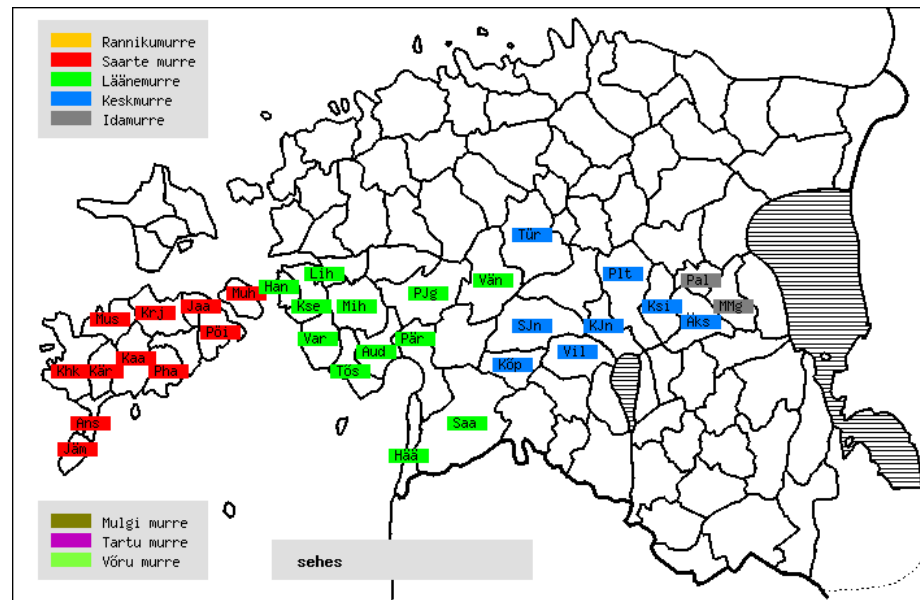
EM sees

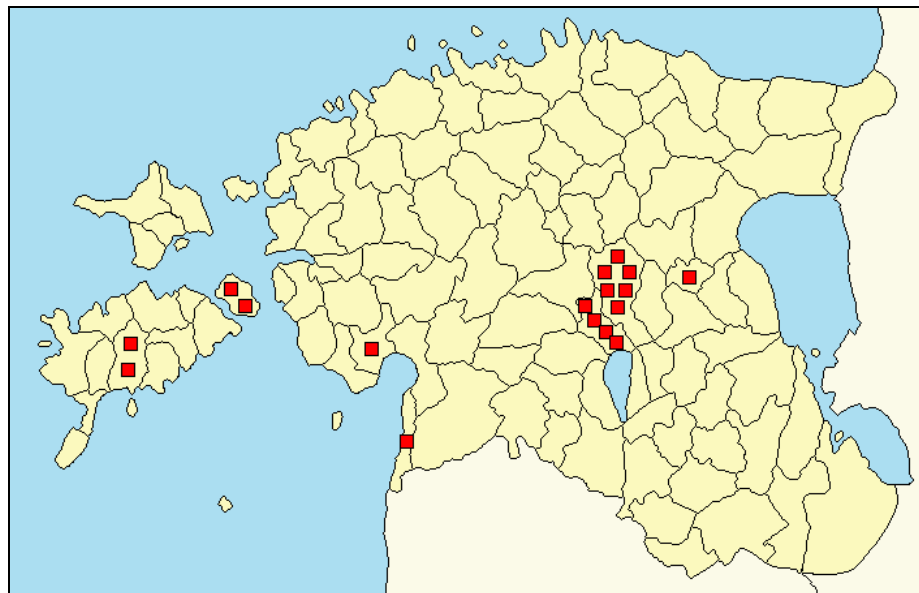
EM sies

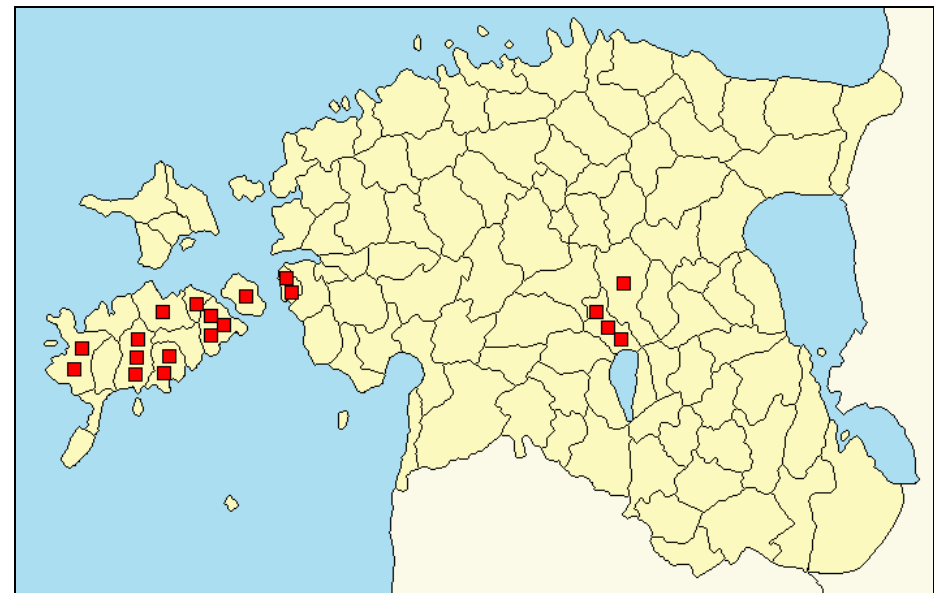
EM siih

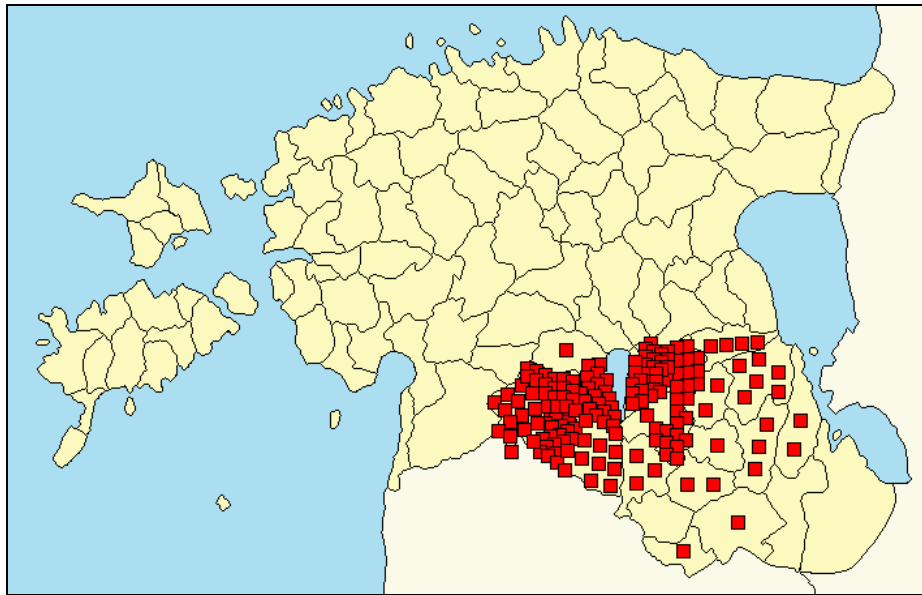
VMS sehes (sihes) „sees

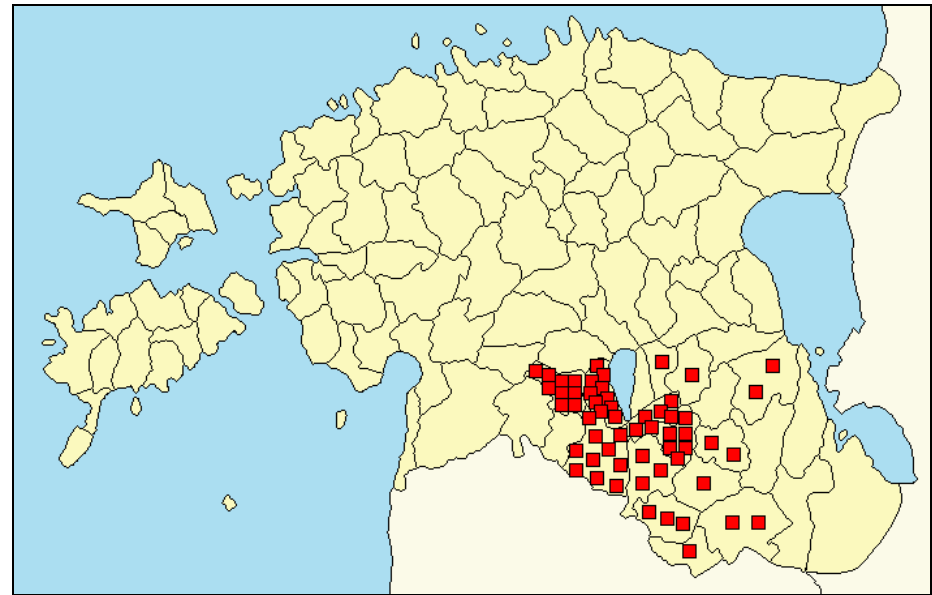
VMS sehes

EM sihes

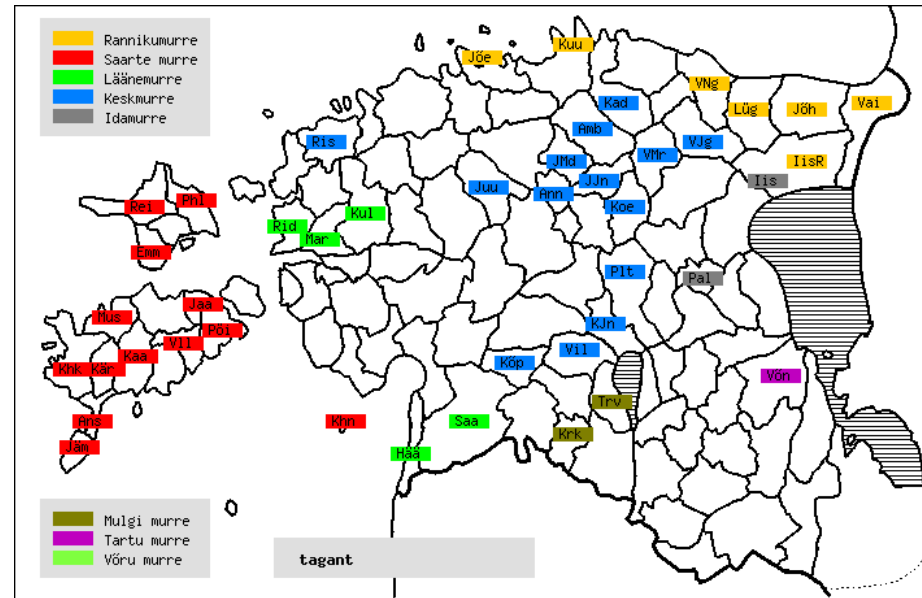

VMS sehen

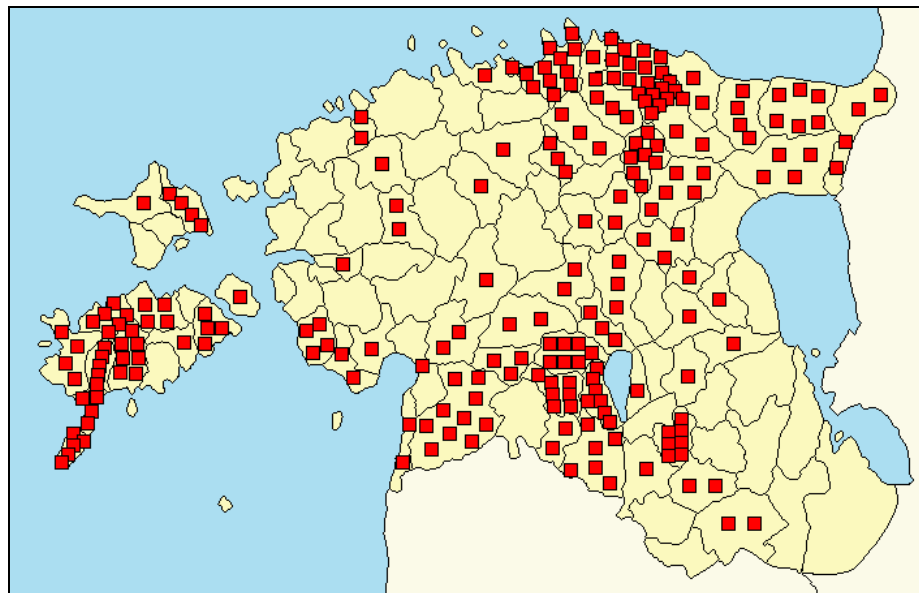

EM sihen

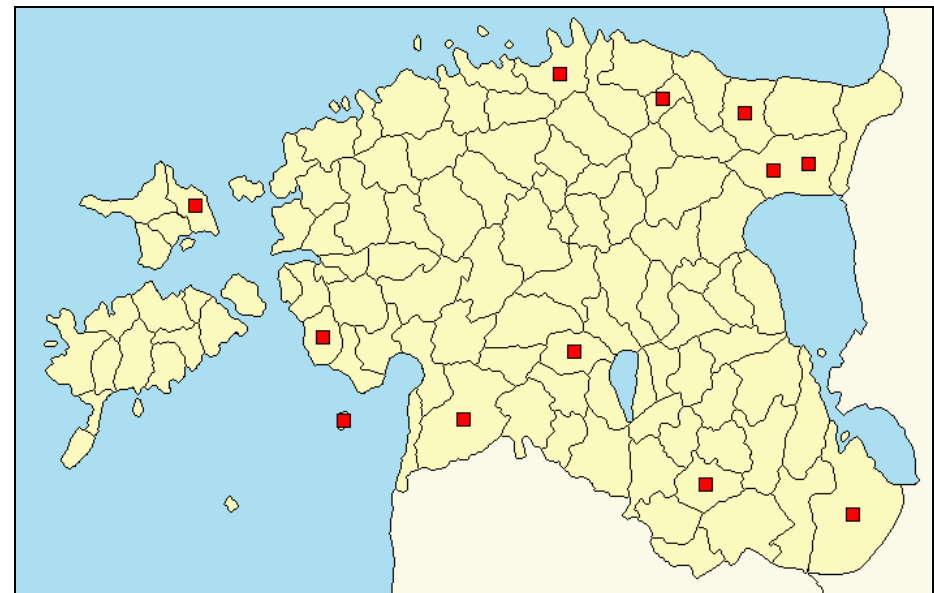
tagant ~ tagast ~ takka ~ ...

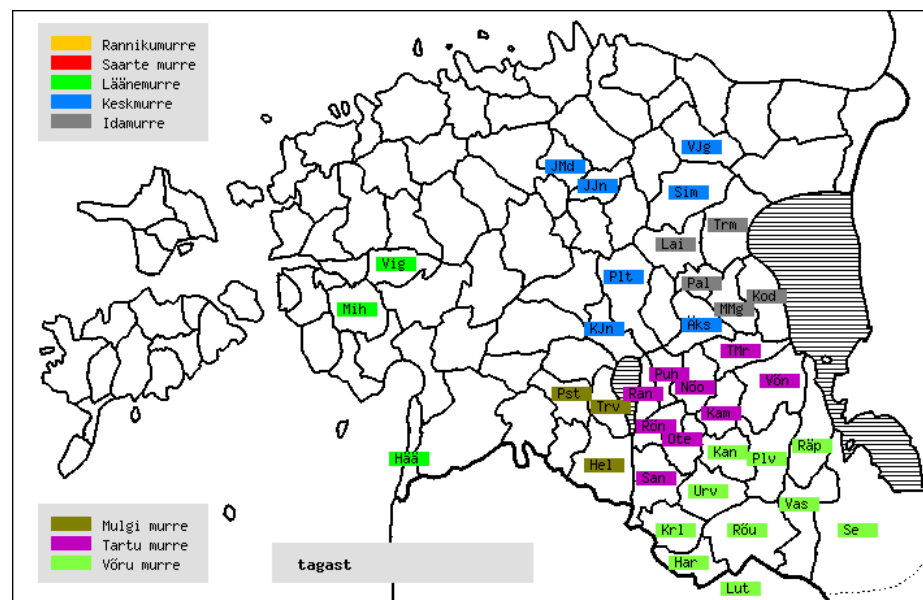
VMS tagant (tagand takant)

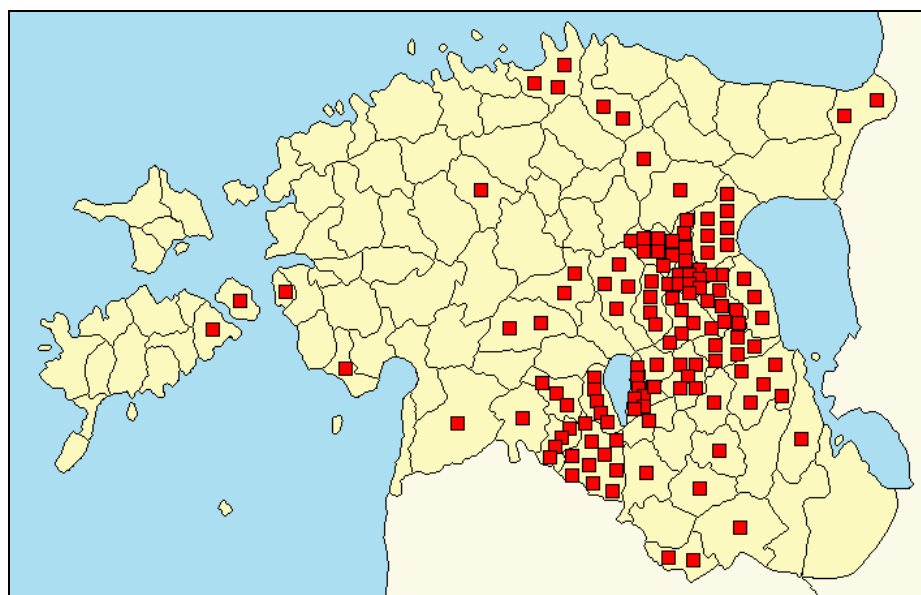
EM tagant takant 1 Võn

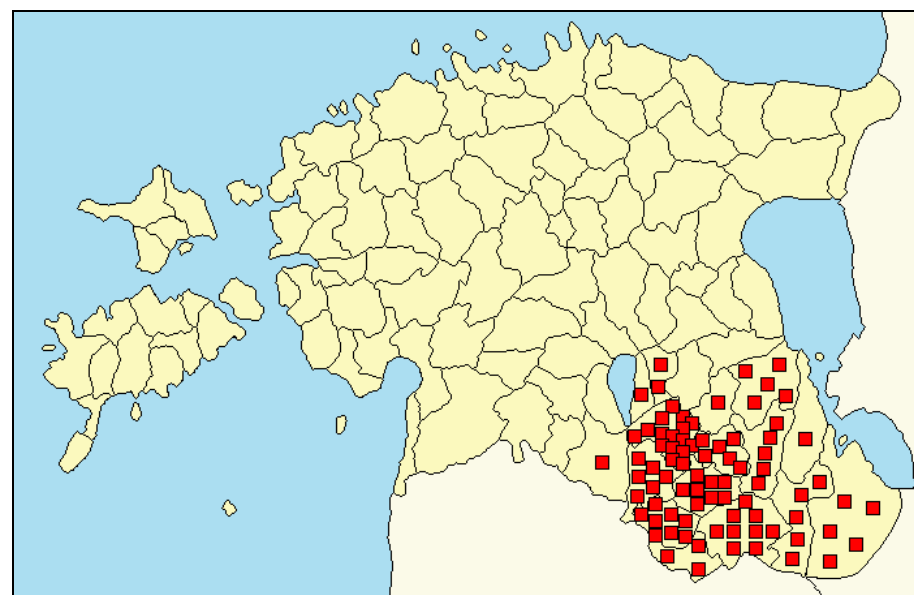
EM tagand

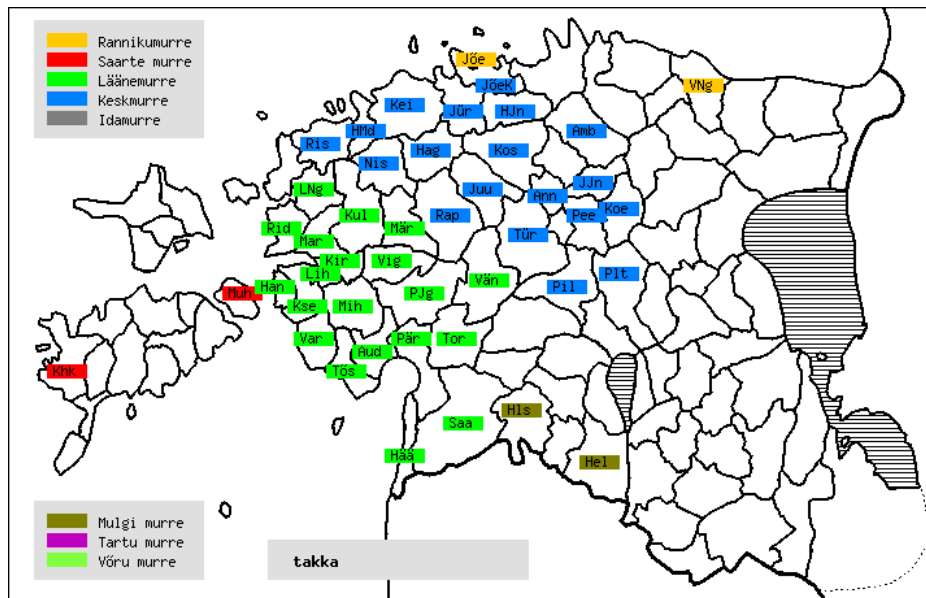
VMS tagast (takast takst) „tagant

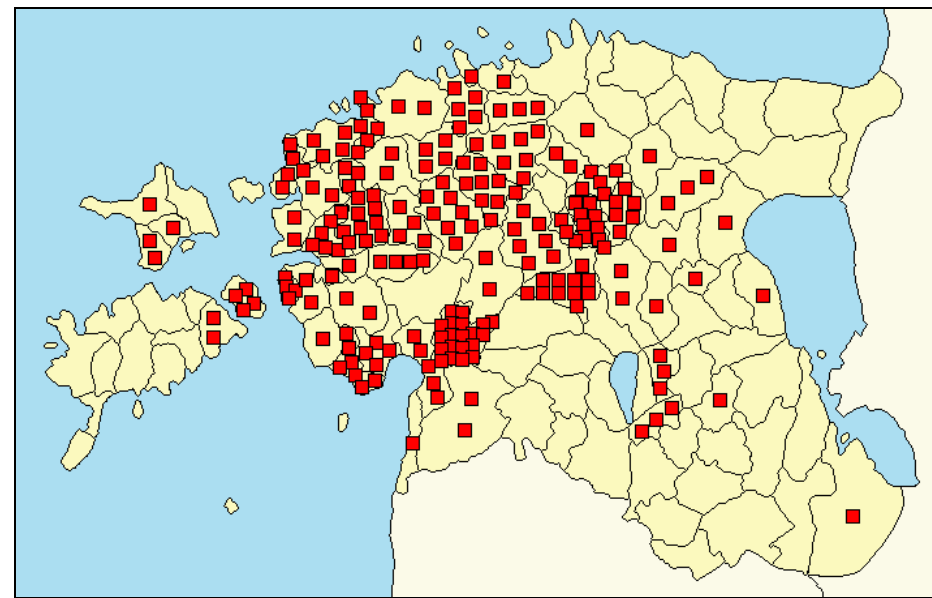
EM tagast

EM takast takst 1 Hel

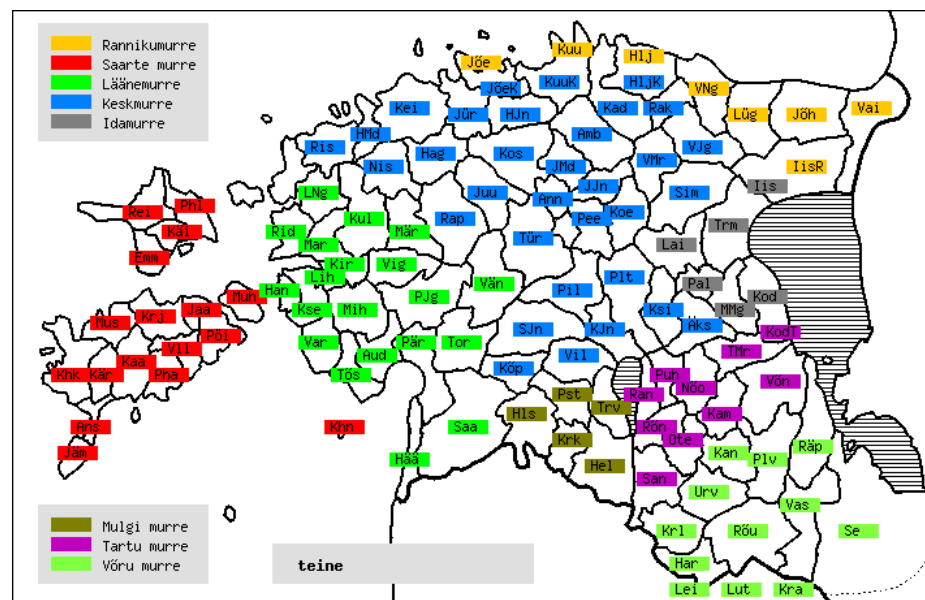
EM takka „tagant

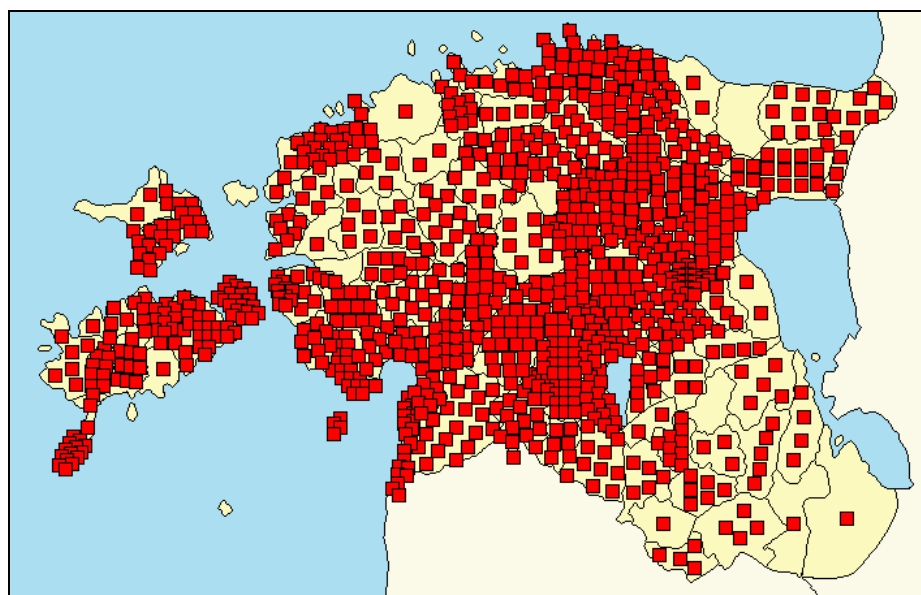
EM takka

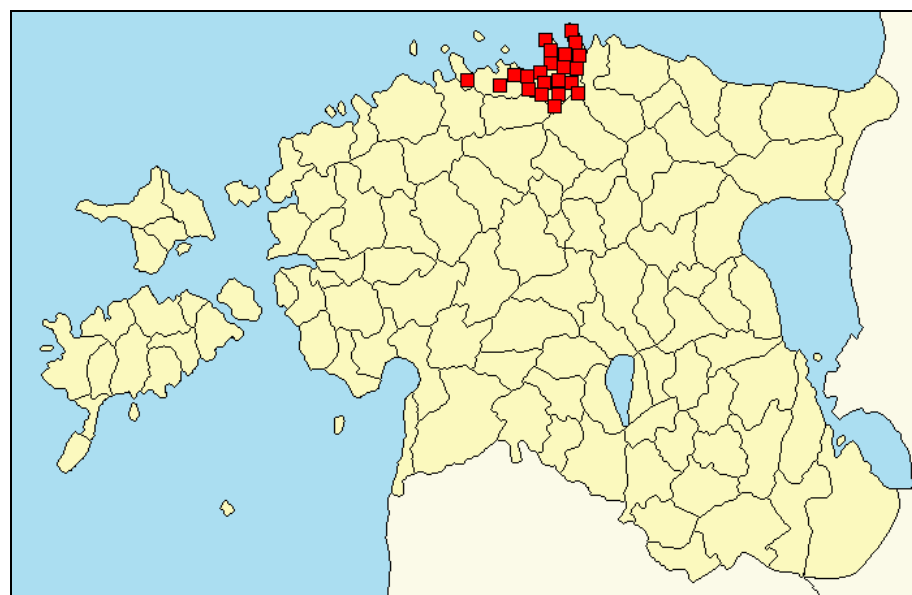
teine ~ teene ~ toine ~ tōine ~ ...

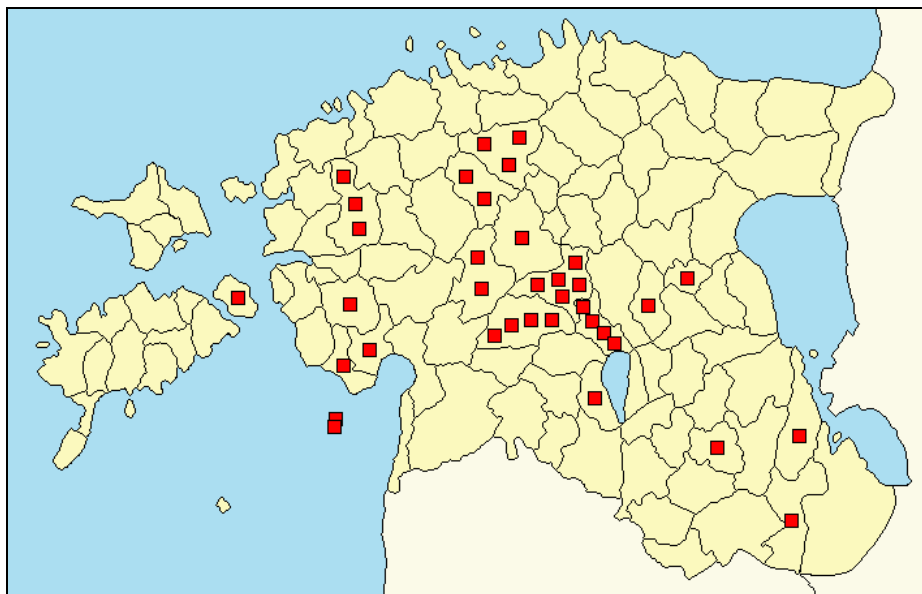
VMS teine (toine teina te(e)ne tõine tõ(õ)ne)

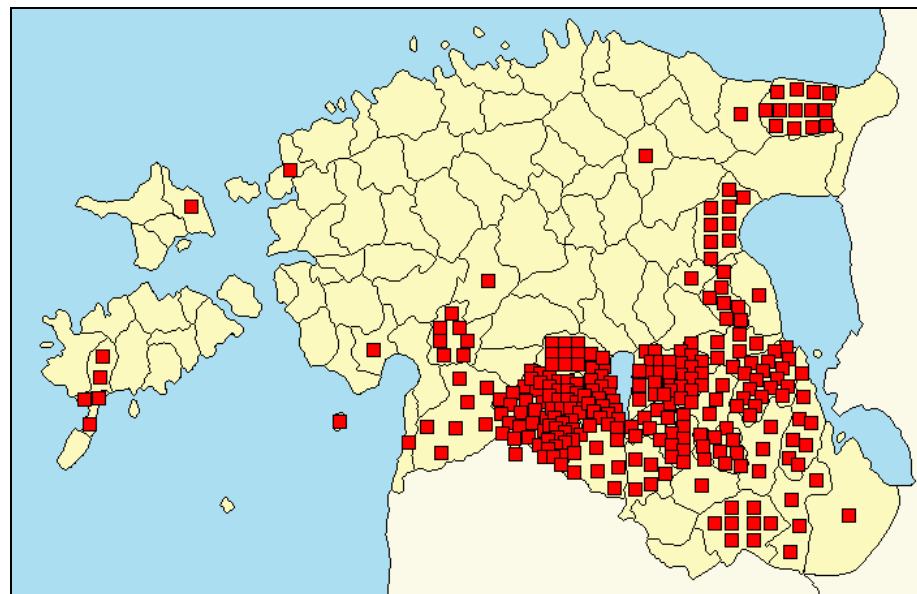
EM teine teina 1 Phl, 2 Hii

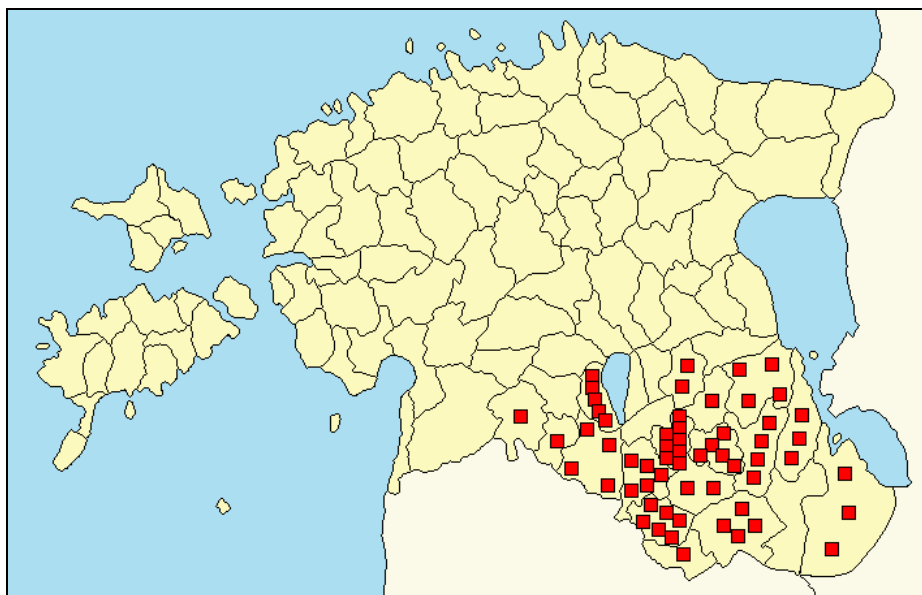
EM toine

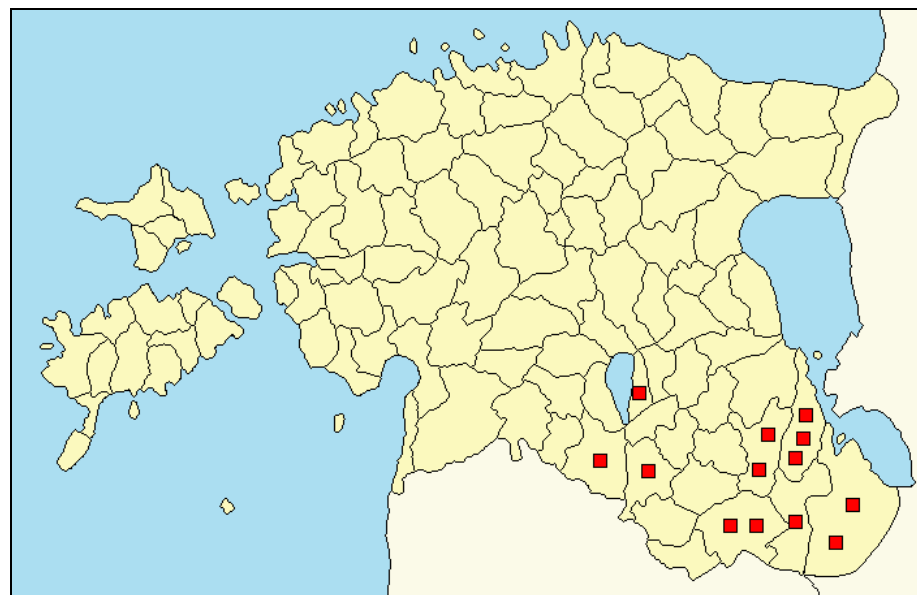
EM teene tene 1 Mar

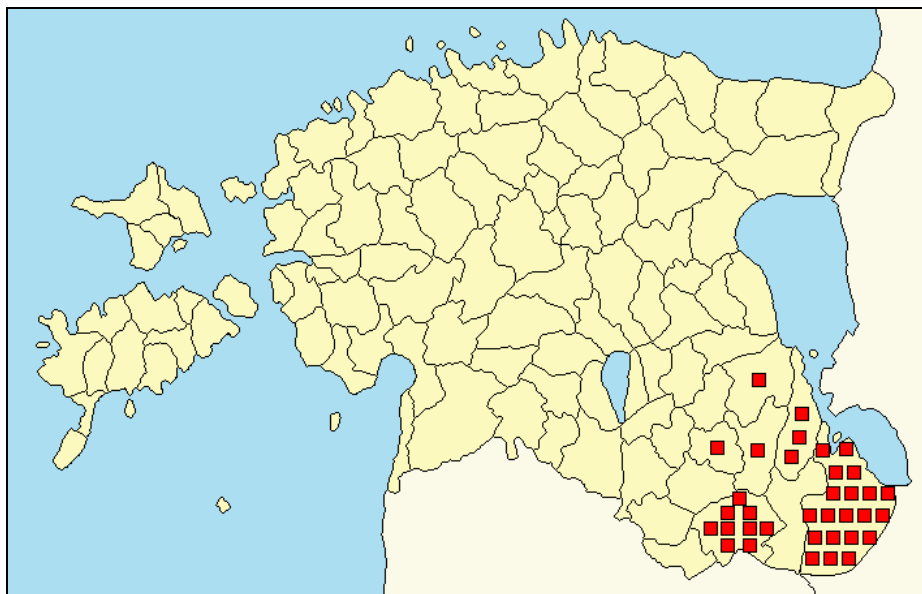
EM tõe

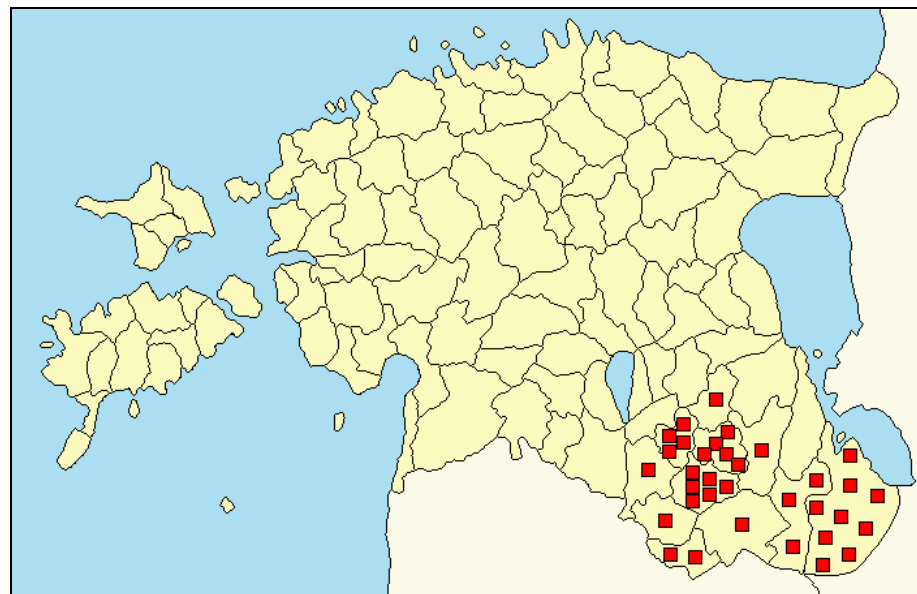
EM tõe

EM tõe

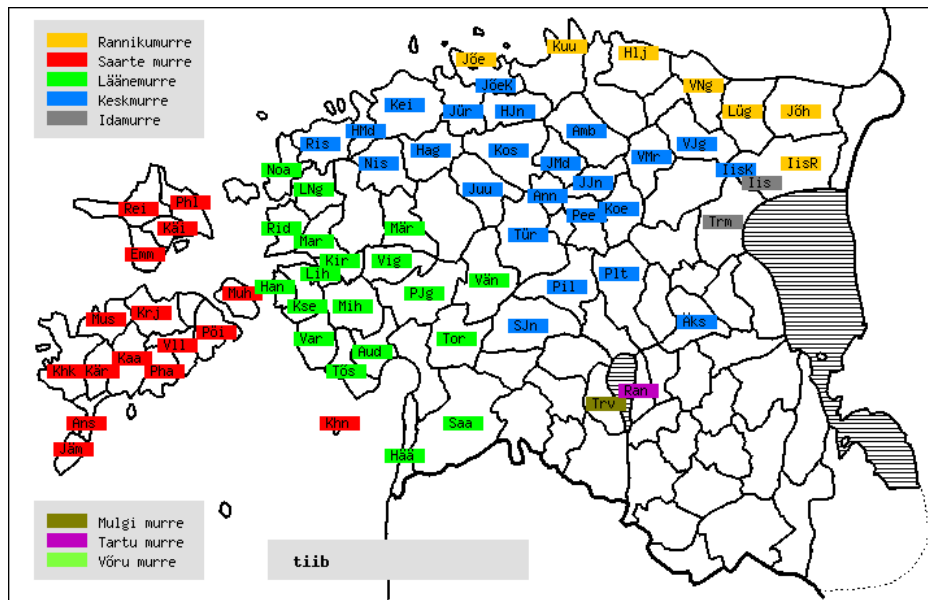

EM tōnõ

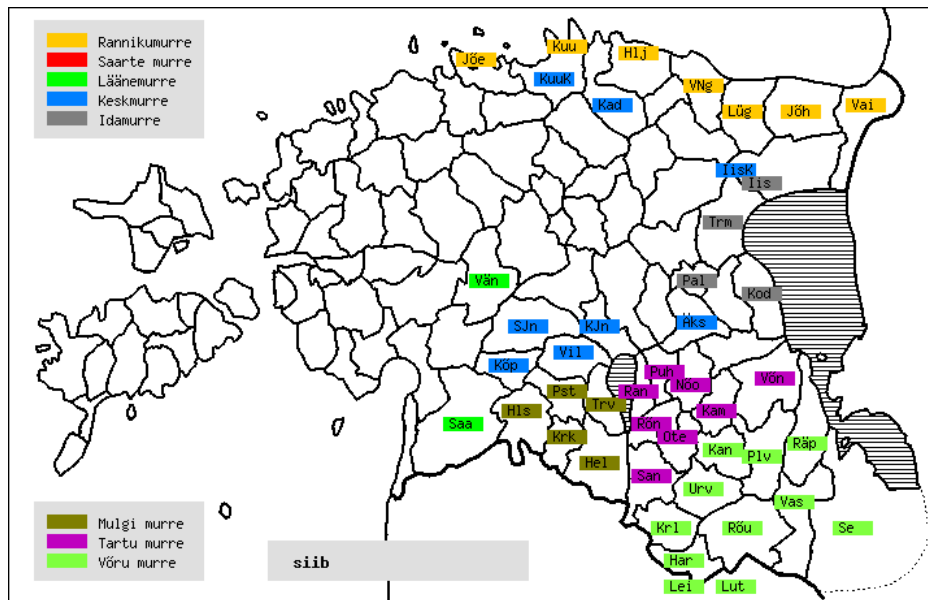

EM tōnõ

tiib ~ siib

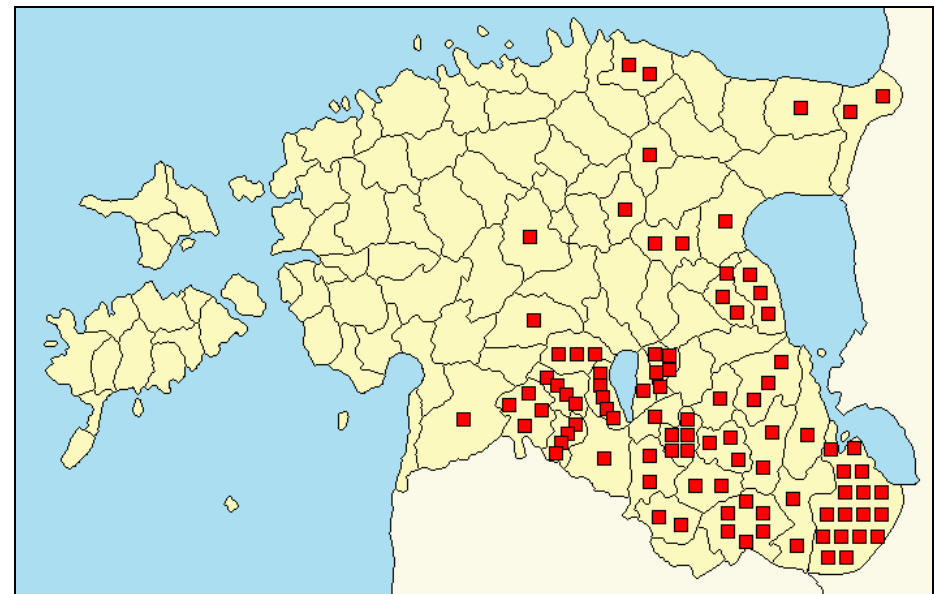

VMS tiib (tiiv(äs) tiibas)

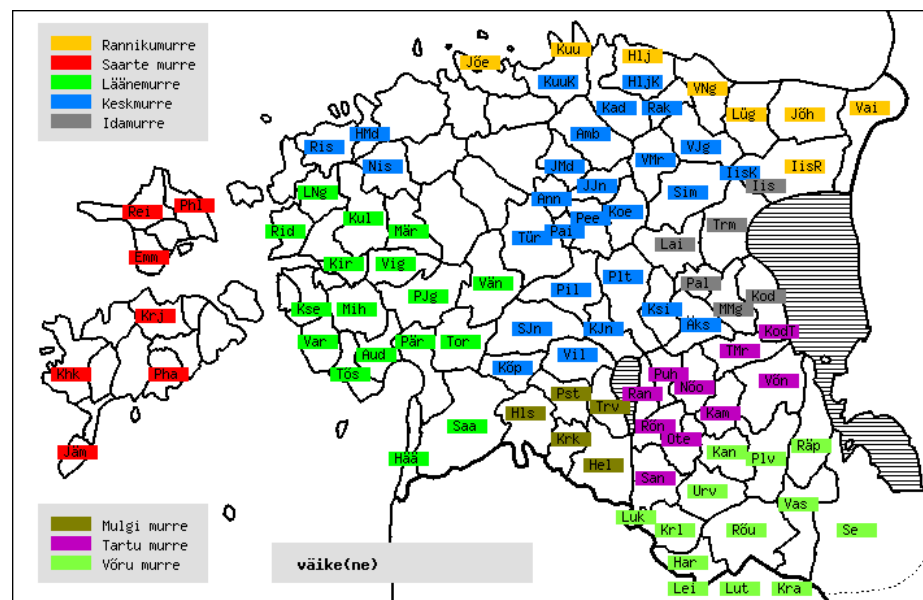
VMS siib (siives siiv) „tiib”

EM tiib 1 Jõh

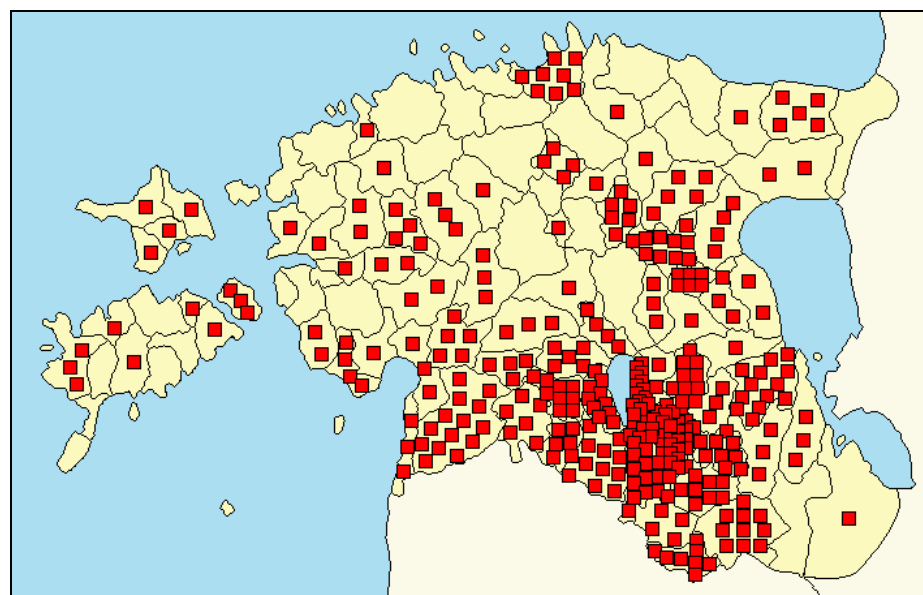

EM siib ~ siiva(d) ~ siibu

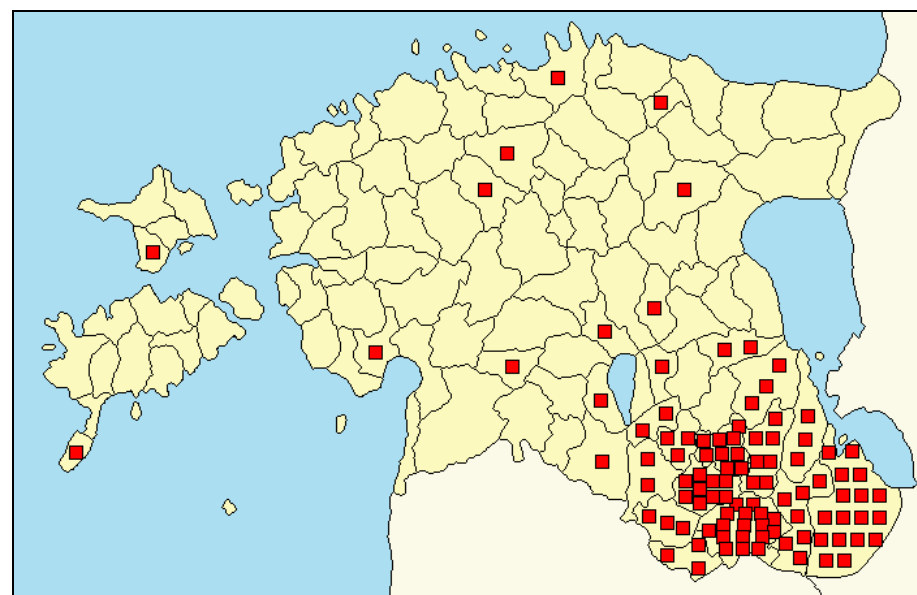
väike ~ veike ~ veke

VMS väike(ne)

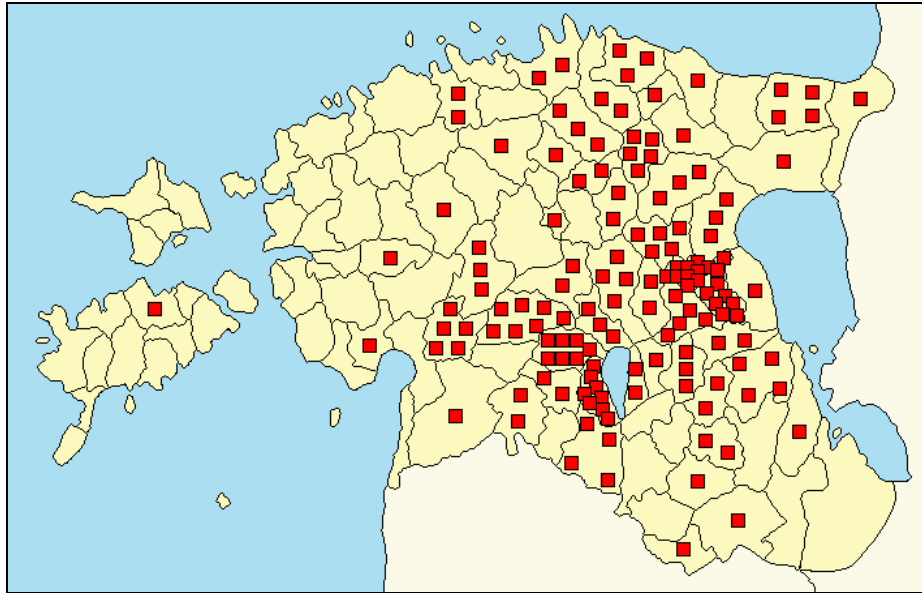

EM väike

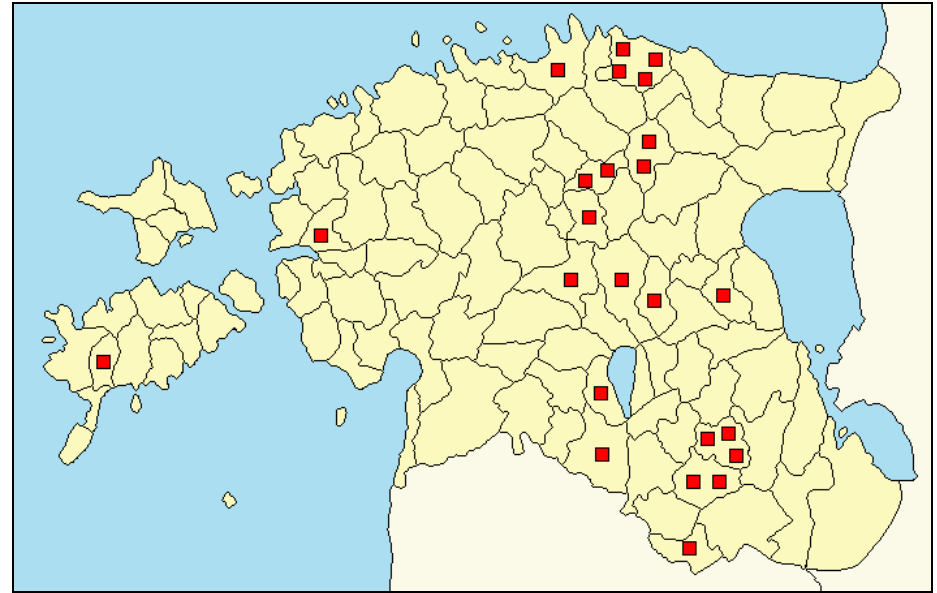

EM väikene

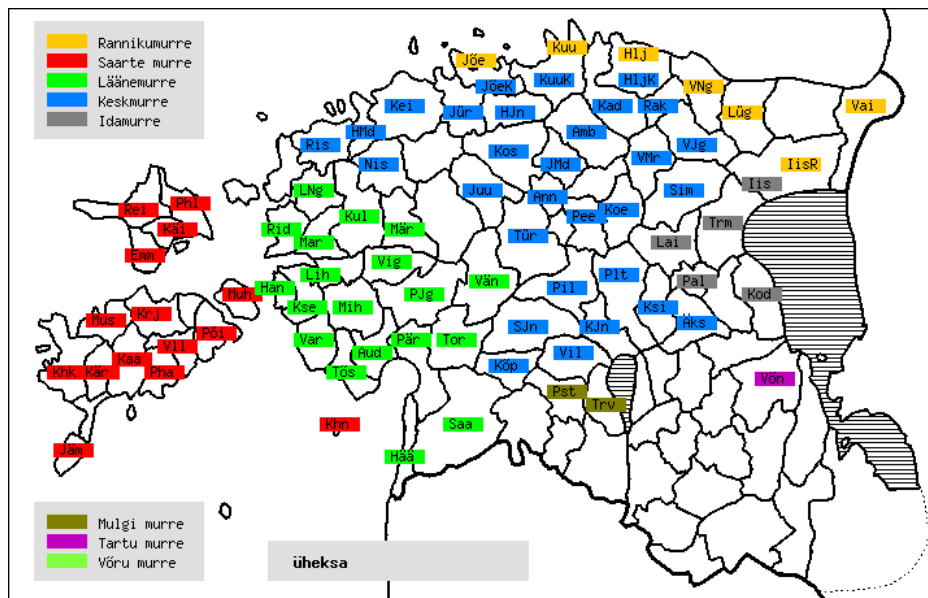

EM veike **veke 1 Kos**

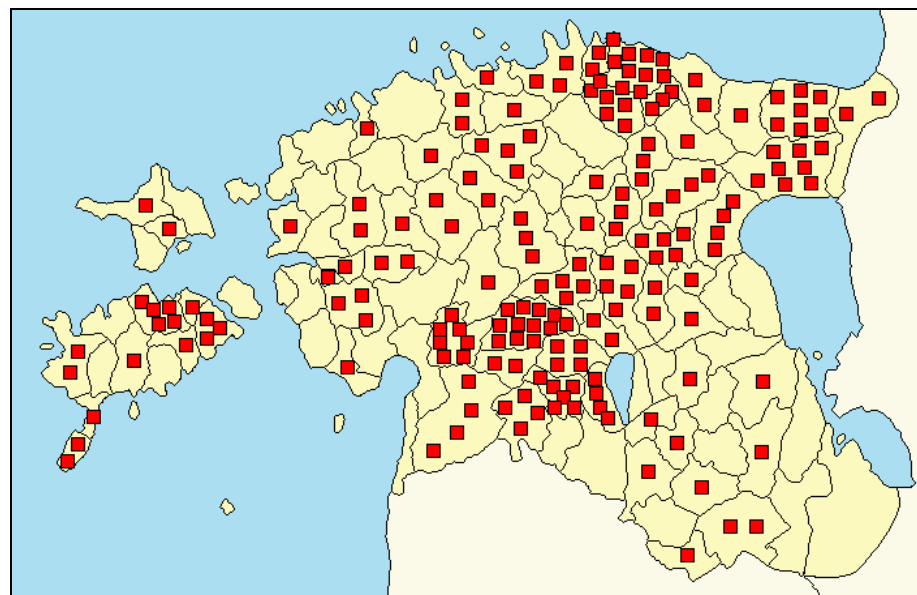

EM veikene **vekene Ø**

üheksa ~ ühessa ~ ütessä ~ ütsä ~ ...

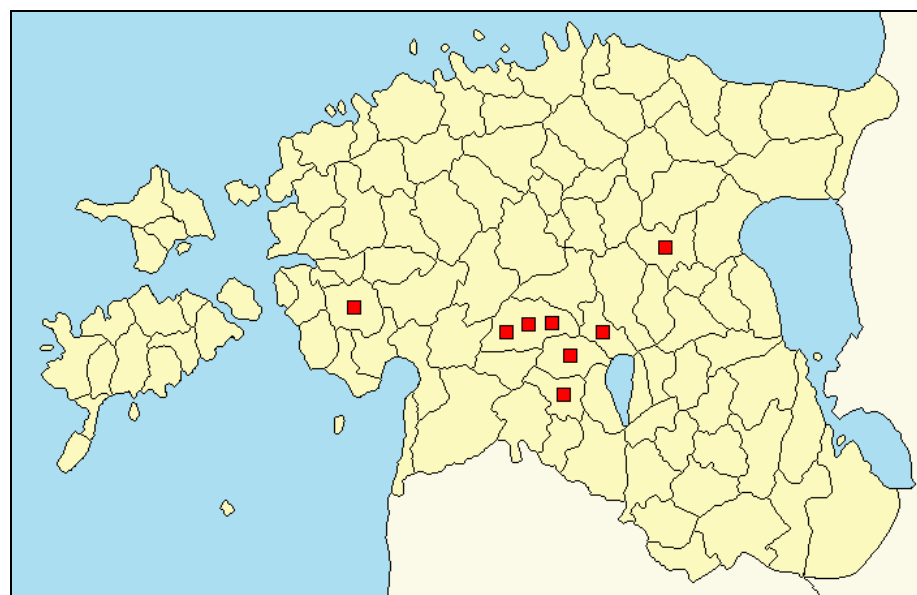

VMS üheksa (ühüksä ü(h)iksa ühessa öksa öhes(s)a)

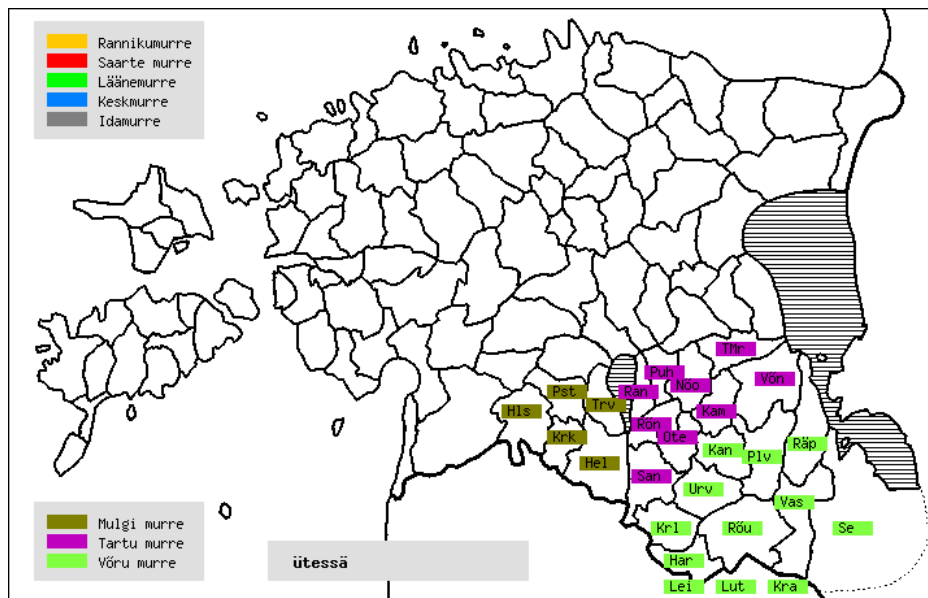

EM üheksa

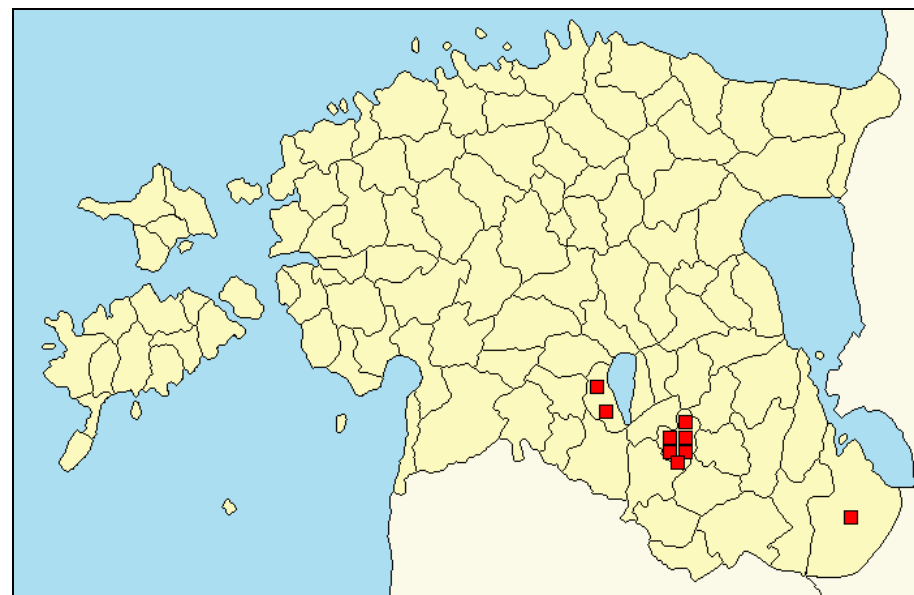
EM ühüksä 1 Kuu ühiksa 1 Tür üiksa Ø
öksa Ø öhessa 1 Hää 1 SJn öhesa Ø

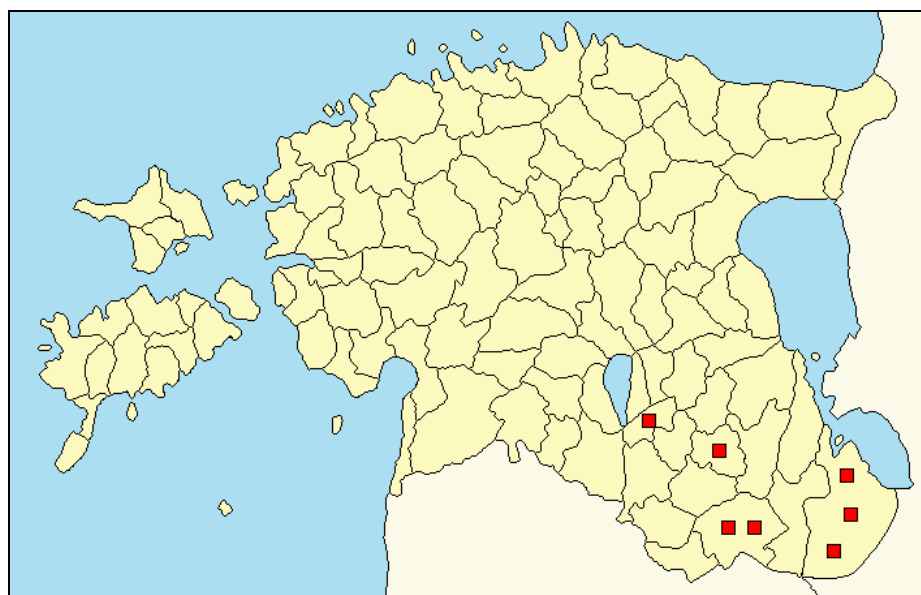
EM ühessa

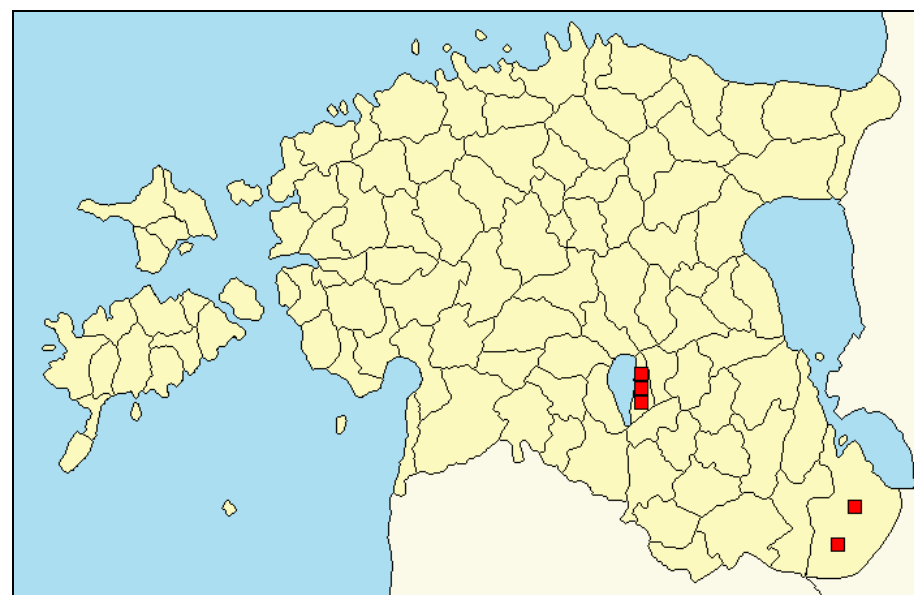
VMS ütessä (ütessä ütse) „ühaksa

EM ütessä

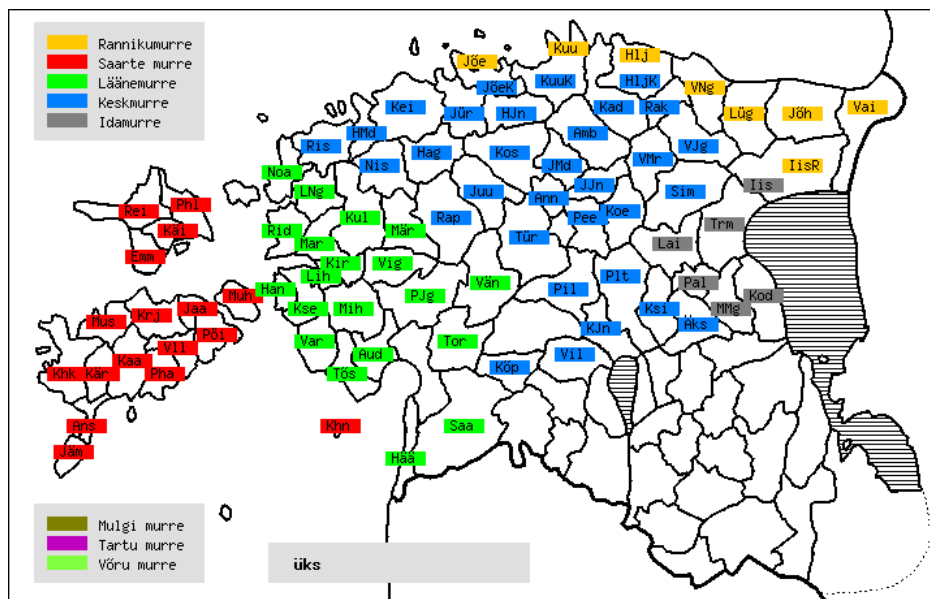

EM ütessä

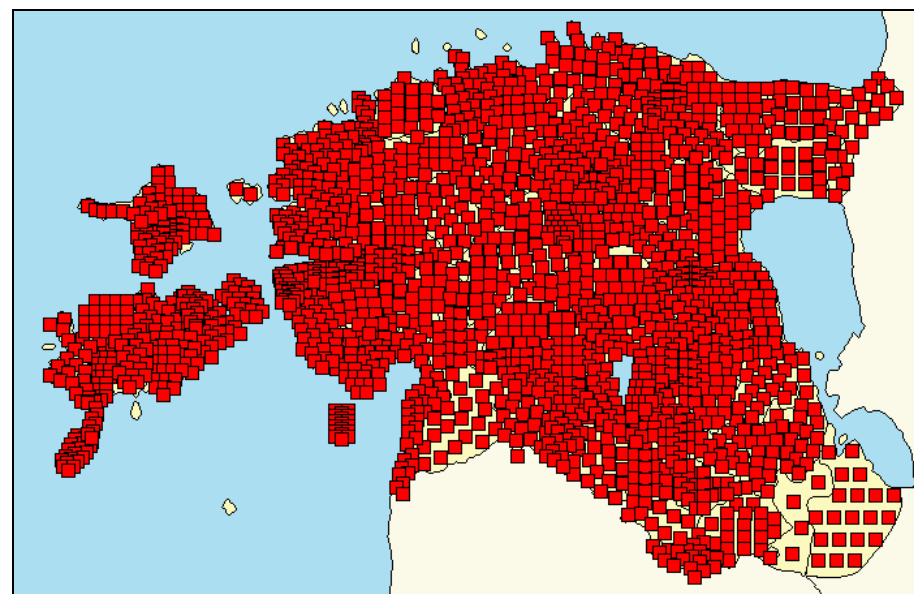

EM ütse ütse Ø

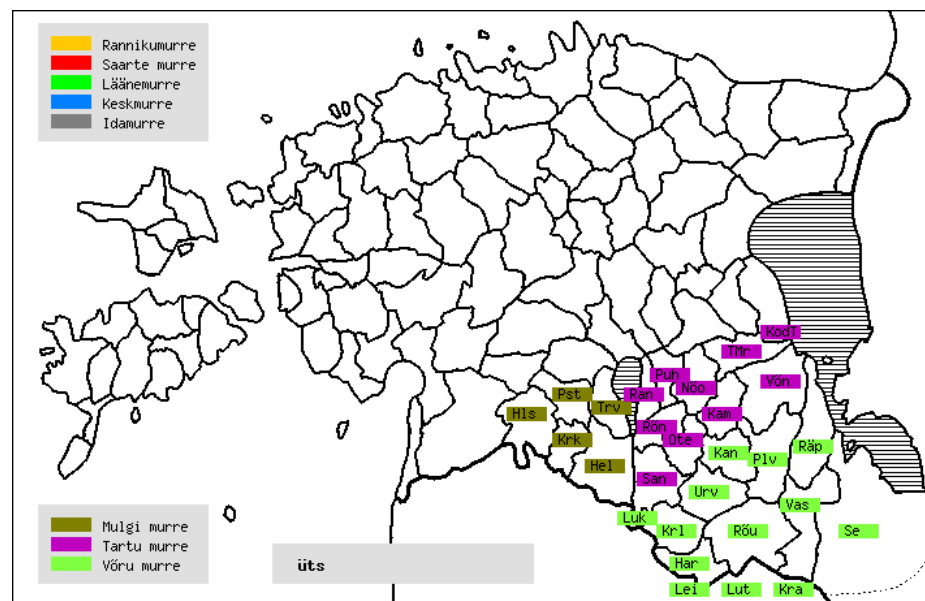
üks ~ üts ~ üits

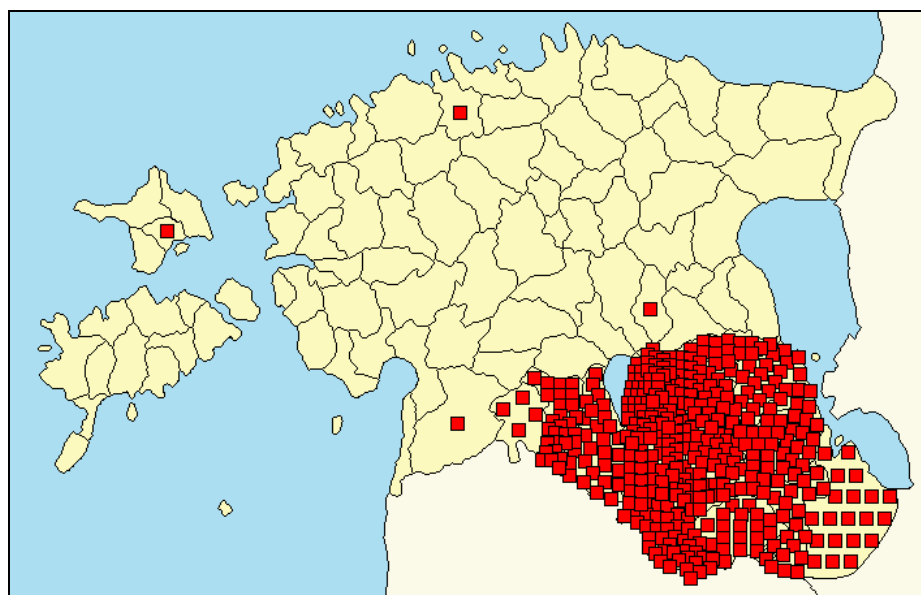
VMS üks

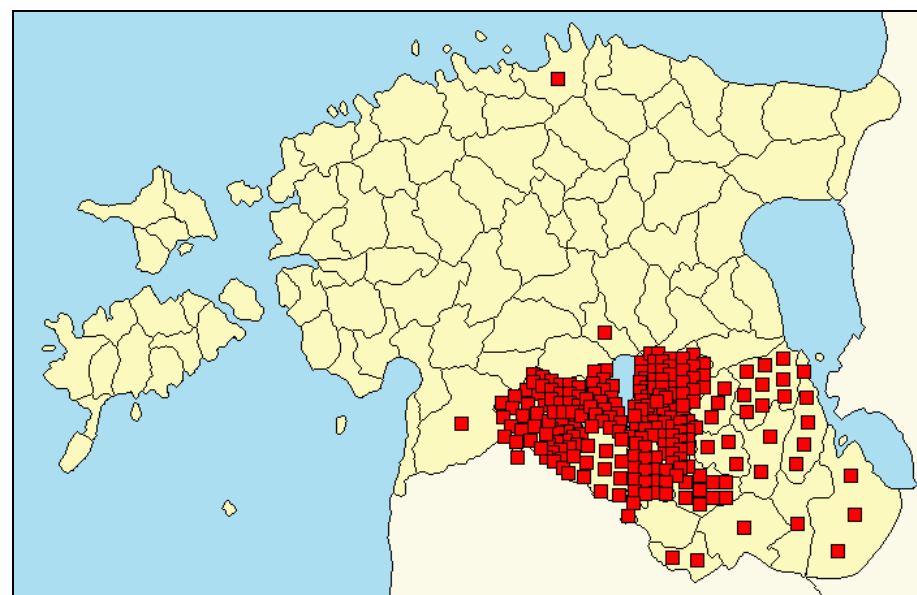
EM üks

VMS üts (üits)

EM üts

EM üits

TÄNAN KUULAMAST!